

A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.¹

(Első közlemény.)

Egyetemünk Almanachjának első félévi füzete elejét állandóan egy kis *történelmi visszatekintés* foglalja el, mely a maga állandó-szövegeivel minden ősszel megjelenik s elmondja röviden az alapítás előzményeit, úgy tudom néhai Szabó Károly fogalmazásában. E *visszatekintés* nyilvánvaló célja, hogy a beiratkozó hallgatót a mai egyetemet megelőzőtt *kolozsvári főiskola* történetéről tájékoztassa. De mi jót tanulhat belőle, midőn az u. n. Báthory-egyetemre vonatkozó 17 sorából azt olvassa, hogy „Báthorynál az akadémia megalkotása inkább csak eszköz volt arra a politikai célra, hogy általa a pápa kegyébe s ezáltal Magyarország koronájához jusson“, holott a fenkölt szellemű király őszintén bevallja célját alapító-levelében, mikor már rég kegyében állott a pápának, a ki őt erényeiért rendkívül becsülte, de bizony soha sem támogatta volna abban, hogy Báthory általa „Magyarország koronájához jusson“; odább meg, hogy a király „Possevin Antal híres jezsuita ösztönzésére“ alapítá 1581 május 12-ikén kelt levelével „a kolozsvári gazdagon dotált akadémiát, melyet a jezsuiták kezére bízott s mely a hittudományi, bölcsészeti és jogi karokból állott“, habár ez tisztára a király eszméje volt, sőt Possevino *akkor még közelében sem járt a királynak*, az alapító-level pedig csak előírja a fenti tudományoknak fakultásokban való tanítását, anélkül, hogy a kollégiumnak tényleg külön *karai* lettek volna; s végül, hogy „ez akadémia már alkotása által magában hordá a feloszlás elemeit s a jezsuiták — mint mindenütt — itt is a politikába bocsátkozván“ idézték elő az őket kitiltó 1588-iki országgyűlési törvényt.²

Hogy ezt egyetemünk még mindig így közli, az annál csodálatosabb, mert Márki Sándor az ezredéves országos kiállítás alkalmából tárgyilagosan és elfogultság nélkül megírta az egyetem történetét, felhasználva minden kiadott és kiadatlan adatot, a mi hazai könyvtáraink-

¹ Felolvasatott a szakosztálynak ez évi márczius 28-iki ülésén.

² A kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudomány-Egyetem Almanachja és tanrendje 4. lapján, 1872 óta változatlanul minden tanév elején.

ban rendelkezésére állott.¹ Maga is érezte azonban, mint előtte Vass József² és Jakab Elek,³ utána meg Erdélyi Károly,⁴ hogy tárgyuk történetének világosságot terjesztő egykorú forrása: a vatikáni levéltár, melynek kincseit az a három kolozsvári jezsuita is nélkülözte, kik a XVIII-ik század elején kollégiumok alapításáról írtak.⁵ E kincsek csak napjainkban váltak hozzáférhetőkké s minthogy a M. Tud. Akadémia megbízásából végzett római tanulmányaim közben figyelmemet a Báthory-egyetem történetére is kiterjesztém, kutatásaim eredményét — kiegészítve Kolozsvár ó-levéltárában gyűjtött anyagommal⁶ — az alábbiakban mutatom be, úgy érzem teljes elfogulatlansággal, a mire kétszeresen kell törekednie annak, a ki nem katolikus vallású és jezsuitákról ír.

I.

Somlyai Báthory István még fejedelem se volt, mikor arról gondolkozott: miként állíthatna fel Erdélyben egy jezsuita kollégiumot? Ez eszméje 1567 nyarán támadt, midőn János Zsigmond nagybetegen feküdt s a katolikus Báthornak kilátása nyílt a fejedelmi székre, a nagyszombati egyetem leégésével pedig az Oláh Miklós érsek által behívott jezsuita-atyák földönfutókká váltak. E két esemény közt legalább nagyon szembeötlő az összefüggés. Szándékát azonban nem valószínűsíthatá meg, mert — Caligari lengyelországi pápai nunczius szerint —

¹ A kolozsvári magyar királyi Ferencz József tudomány-egyetem története és statisztikája cz. munka (Kolozsvár, 1896.) 4—7. lapján.

² Munkája *Az erdélyi rom. katolikusok fő-tanintézete Kolozsváratt* czímen, főleg Hodor Károly *Az erdélyi Báthori-egyetem története* cz. harmincz 4-r. ívre terjedő kézírata alapján írva, a Kolozsvári rom. kath. nyilvános teljes gimnázium Évkönyvei 1856—57-iki VI. füzetében jelent meg.

³ Kolozsvár Története II. köt.

⁴ A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgimnázium 1897—98-iki Értesítője 5—22. l. Eddigélé ez a legteljesebb feldolgozás, főleg Bzenski és Daróczy munkái nyomán.

⁵ Legfontosabb az 1715-ben elhalt szakolczai születésű Bzenski Rudolf munkája, mely azonban kiadatlan. L. dr. Erdélyi Károly róla írt csonka tanulmányát az *Erdélyi Múzeum* 1902. évf. 183—190. l. Bzenski művének sok adata ma is használható s mi azt a *Sylogimaea Transylvaniae ecclesiae per historiophilum anagnosten* cz. példányát forgattuk, melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár őriz, gróf Kemény József *Collectio major manuseriptorum historicorum* cz. gyűjteménye 15. kötetében. — Bzenskit követi Daróczy György jezsuita tanár *Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani* cz. 1736-iki munkájában, mit bizonyára azért írt, hogy ellensúlyozza vele Illia Andrásnak hat évvel azelőtt megjelent *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium, ac religionum* cz. tudori értekezését, mely értéktelen kompiláció.

⁶ Ez nem sok, mert Jakab Elek javát már közölte nagy munkájában, de érdekes és olyan, a mit Jakab nem vett észre.

mindig közbelépett s megakadályozta benne az ördög.¹ Ám valójában az volt oka, hogy mint egyszerű tanácsúrnak a fölgyógyult János Zsigmond unitárius udvarában hallgatnia kellett s mikor aztán halálával trónra jutott, a politikai zavarok és hadi események árja úgy elragadta, hogy iskola-alapításra gondolnia sem lehetett, a jezsuiták behívásával pedig maga ellen zúditotta volna azoknak a protestáns főuraknak és rendeknek a haragját, kiknek megválasztatását köszönhette. Terve megvalósítását jobb időkre kelle hát halasztania s e jobb idő és alkalom abban az arányban közelgett, a mint Erdélyországban az újhítűek egymással vitakoztak s marakodtak, elhanyagolván a hitélet ápolását és az iskolák és tanítás fejlesztését.

Minderről Báthory István azután is állandó értesítést szerzett, hogy 1576 elején Lengyelországba költözködött s elfoglalá a Jagiellok királyi székét. De gondoskodtak az eszme ébrentartásán a mindenkori lengyelországi nuncziusok is, kiknek már útasításuk alapján foglalkozniok kellett a Lengyelországgal szomszédos Erdély vallási ügyeivel és közállapotai-val. Ezért nekik tudható be érdemül, hogy midőn Báthory István országos ügyekben Uchanski Pál belzi várnagyot Rómába indítá, meghagyta neki, hogy eszközölje ki XIII. Gergely pápa hozzájárulását ahhoz, hogy Erdélyben kollégiumot alapítson, mivel ennek a király már templomról és jövedelemről is gondoskodott. Ez 1578 tavaszán történt² s mialatt a Szentszék a király e kegyes szándékát örömmel jegyezte föl és támogatta, azalatt Erdélyben úgy kiélesedtek a vallási viszonyok, hogy a fejedelem, Báthory Kristóf, egyenesen felhívta királyi öcscsét a cselekvésre, midőn (1579 tavaszán) azt jelenté neki, hogy elérkezett az alkalmas idő a jezsuiták beküldésére,³ mert a mindenkitől gyűlölt Dávid Ferenczet kénytelen vala elfogadni, hogy számot adjon tanairól s aligha

¹ Giovan Andrea Caligari bertinoroi püspök, nunczius, írja a Szentszéknek Vilnából, 1579. június 14-ikén: Sono dodici anni che Sua Maestà desidera, et procura havere un collegio di Gesuiti in Transilvania, dove ha un monastero bellissimo deserto da' frati, et preparato per questo effetto, ma sempre il demonio s'è contraposto perchè non l'habbia. (Eredetije a római vatikáni levéltár *Nunziatura di Polonia* 16. kötete 150. lapján.) Idézi magyarul Fraknoi Vilmos *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel* I. k. (Budapest, 1903.) 164. l.

² Lauro Vincze mondovi püspök, lengyelországi nunczius, jelentése Varsóból, 1578. április 5-ikéről, az id. vatikáni *Nunziatura di Polonia* 14. k. 135. l. Vonatkozó sorait itt helykímélésből elhagyom, mivel mindazt, a mit itt csupán idézek, római gyűjtésem sajtó alá kerülő köteteiben fogom közölni, kiadványom felölelve minden politikai, művelődési és vallástörténeti eseményt a Báthoryak korából, tehát az 1571—1613 évekre vonatkozólag.

³ Nem állhat meg tehát továbbra is Pokoly József kijelentése (*Az erdélyi református egyház története* I. k. 269. l.), hogy: Sehol semmi nyoma sincs annak, hogy Báthory Kristóf lelkesedett volna az atyáért... s ő minden személyes vonzalom nélkül segítette elő az atyák bejövetelét.

kerüli el a halált. Hogy pedig újtokat előkészítse s addig is, míg az atyák bejönnek, legyen a ki róluk beszéljen, május közepén Kolozsvárra küldte udvarának egyik katolikus prédikátorát, a városi tanácshoz intézett szigorú parancscsal, hogy bántani ne merjék. A város kelletlenül teljesíté a fejedelem rendeletét, mert a mióta 1577 őszén sikerült a klastromban elfojtaniok a *bálványozást*, miként a katolikus isteni tiszteletet nevezték,¹ pápista pap nyilvánosan nem prédikálhatott a városban. S hogy a reverendás papot bántódás ne érje a lakosság, de kivált a tanulók részéről és „semmi gyalázatos szó rajta ne essék“, a városi közgyűlés elrendelte a bírónak: „hivassa be az mestert és hagyja meg neki, hogy megfenyítse az gyermekeket, hogy semmi kiáltással vagy gyalázatos szóval ne illessék az megmondott papot“ bejövetelekor.²

István királyt — tapasztalván, mily üdvös eredménye volt Lengyelországban a jezsuita-tanítóknak és iskoláiknak — mélyen meghatotta bátyjának üzenete s rögtön intézkedett, hogy Szántó (Arator) István néhány tanult társával útnak induljon Erdély felé az Örökvárosból, hol évek óta működött.³ Indulását tulajdonképpen csak megsürgeté, mivel már két esztendő óta folyton csalogatta haza, habár útrakelése nem is törtenhetett oly gyorsan, mint a buzgó király óhajtotta volna. Pedig jövetelére igazán nagy szükség volt, hogy támogassa Leleszi János jezsuitát, a ki Egerből Erdélybe jöve, szentbeszédeivel annyira megkedvelteté magát, hogy a fejedelem jelenlétében egyetlen nap negyven Zwingliánust térített át s keresztelt meg. Az erdélyi újhitűek ez erkölcse ellen, hogy „az gyermekeket kereszttség nélkül is üdvözítik és az embert minden büntől megszabadéjták, úgy, hogy Isten az kit praedestinált: üdvezül, az kit nem: kárhozik“, István király még Erdélyben létében is sokat küzdött,⁴ most azonban, hogy távol élt hazájától, erélyesebben léphetett föl ellene. Magához hívatta tehát a nunciust s „hogy e jó alkalmat megragadva, ne csak Erdélyt, de egész Magyarországot megnyerjék“, abban egyeztek meg, hogy azonnal induljon útnak Vlnából Sunieri Ferencz, a lengyelországi tartományfőnök, a kollégium rektorával együtt, Krakóból pedig a másik két olasz jezsuita: Odescalchi és Cervino, Rómából meg Szántó István másodmagával, de egy olyannal, a ki németül is tudjon prédikálni.⁵

¹ Az 1577 szeptember elsején tartott közgyűlés tiltakozik az ellen, hogy a klastromban ismét elkezdődött a bálványozás, de Jakab Elek téved, mikor azt (*Kolozsvár története* II. k. 260. l.) jezsuitákkal végezteti, holott ekkor még egy sem volt a városban, sőt még Erdélyben sem.

² Az 1579 május 7-iki közgyűlés vonatkozó rendeletét dr. Nagy János közlé a *Keresztény Magvető* 1879. évf. 107. l.

³ Caligari nunczius 1579. június 14-iki id. jelentése szerint.

⁴ Fejérvárról írt 1572 febr. 18-iki levelében, az *Erd. Országgy. Emlékek* II. k. 526. l.

⁵ Caligarinak Vlnából 1579 június 14-ikén írt második jelentése szerint.

Ezentúl nem volt semmi, a miről a király szivesebben beszélt volna, mint a kolozsvári jezsuita-kollégiumról, melynek ügyét legapróbb részletéig megbeszélte a készséges nuncziussal. Csakhogy bármint siettek is, hat hét telt bele, míg Sunieri felkészült és elbúcsúzáva a harcba induló királytól, július utolsó napján elindúlhatott Vlnából. Tizenketten voltak, mint az apostolok, kik rászánták magukat e szép, de nehéz feladatra: idegen országba menni és tanítani, téríteni olyanok közt, kik a jezsuitáknak még nevével is borzadtak!

Az atyák részint a vilnai kollégiumból valók voltak, részint a Varsó melletti pultuski jezsuita-kollégiumból, melyben egy év óta a király unokaöccse, az ifjú Báthory András is tanult, a ki most maga is támogatni akarván a jezsuitákat, összes felesleges imakönyveit, szentképeit s templomi szereit a pátereknek adá, hogy osztogassák ki őket működésük új helyén, habár egy részüket csak nemrégén hozta is számára az új lengyelországi nunczius Rómából.

A király rendeletéből a jezsuiták egész Lengyelország területén ingyen fuvarot kaptak, azonkívül útiköltségül 300 forintot, ötvenet pedig azzal a meghagyással, hogy rajta Krakóban controversiás-könyveket vegyenek, vagyis olyanokat, melyekből kellő érveket szerezhetnek az újhítek tantételei czáfolatára s a velük való vitatkozás sikerének biztosítására. Királya parancsát a tartományfőnök híven teljesítvén, egyúttal magához vette a krakói jezsuita-misszió főnökét, a Comoból való tudós Odescalchi Alajost, a ki Rómában retorikát, bölcsészetet és mennyiség-tant tanított, s vele szaporodva, szeptember 14-ikén folytaták útjukat Kolozsvár felé, a hová október elsejére érkeztek meg.

Jó hatást tett a jezsuitákra, hogy míg a királpárti Magyarországon mindenütt elhagyatva s török-tatár hadaktól feldúlva találták a templomokat, addig az Erdélyhez tartozó Részekben s a Báthoryak családi birtokain teljes épségben állottak, a katolikus isteni tisztelet szerint vezetve és ellátva. Különösen szépnek mondják a somlyói templomot, melyben István király szülei és atyafiságának tagjai nyugosznak. Itt a Báthoryak ősi kastélyában két napi pihenőt tartva, mentek tovább s jutottak Kolozsvárra, hol azonban az a csalódás érte őket, hogy sem Szántó Istvánt nem találták ott, mivel még nem érkezett meg Rómából, sem pedig Leleszit,¹ kit a fejevári udvar tartott vissza. Gondoskodott azonban arról, hogy (az általa felszentelt) három magyar pap várja őket s legyen segítségükre, kikkel aztán minden ünnepnapon három prédikációt mondtak, még pedig egyet a városban, kettőt meg kolozs-

¹ Hibás tehát Vass állítása, hogy éppen Leleszi hozta be Lengyelországból az első tíz jezsuitát (id. h. 10. l.), a mit utána sokan elmondanak.

monostori templomukban,¹ melyet elhagyatott kolostorával együtt lakásul kaptak a fejedelemtől.

István király a Rendekhez intézett levele szerint „az ifjúságnak tanítása és instituálására“ küldé be az országba² „a tudós, jámbor s ajánlatos étellel ékeskedő“ atyákat, „hogy — alapító levele értelmében — tanításuk és jámbor intézményeik által a valódi jámborságot régi jogaiba visszahelyezzék és az emberi tudományokban kiképezett ifjak, némelyek az egyházi, mások a világi ügyek elintézésére alkalmasabbakká legyenek“. Kollégiumot alapítván pedig, azt azért bízta a Jézus-társaságra, „mert már majdnem minden keresztyén nemzetnél ismeretes annak kitűnő és mind az egyháznak, mind az államnak hasznos intézménye és működése, mely szerint a szerzet szabályai folytán az ifjúságot a tudományban s minden jóban kiképezni és oktatni, és azon jámbor gyakorlatok és szolgálatok által, melyekkel e társaság állandóan foglalkozni köteles, az elmék művelésére és a lelkek üdvére mind templomban, mind iskolában törekedni tartozik“.³ Törekedett is minden egyes tagja fáradhatatlanul s annyi tudással és buzgósággal,⁴ hogy az Kolozsvár unitáriusait és egyéb újhíttű lakóit bámulatba ejté, kevés katolikus lakosságát pedig biztató reménységgel tölté el. S midőn a jezsuiták magyar kísérője november közepén visszaérkezett Varsóba a királyhoz és nuncziushoz, nem győzte dicsérni azt a szives fogadtatást, melyben az atyákat részéssíté a nép, mely őket Isten küldöttjeinek nézte s azokat a kedvező körülményeket, melyek közt működésüket megkezdhették. Fellépésük oly biztos és megnyerő volt, hogy maga is áttért a katolikus hitre⁵ s ez a térítő munkájuk állandó és fokozódó maradt. Hisz támogatta őket benne Báthory Kristóf, a fejedelem és katolikus atyafisága, István király gondoskodó szelleme s azoknak az új társaknak a munkaereje, kik

¹ Sunleri Ferencz Kolozsvárról 1579 október 5-én írt első jelentését I. munkánk II. részében.

² Említve az 1579 október 21-ikén megnyílt országgyűlés végzése 5. pontjában; az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* III. k. 143. l.

³ Dr. Városey Gyula fordítása, *A katolikus iskolaügy Magyarországon* cz. m. II. füzet (Kálcsa, 1882.) bevezetésének 12—13. l.

⁴ Báthory Kristóf is ekként ír a jezsuiták behozataláról, 1580 október 3-iki oklevélben: *Memoriae commendamus . . . quod nos cum ex certa nostra voluntate, et consensu cum Serenissimo principe domino Stephano, Dei gratia rege Poloniae . . . et fratre nostro observando superinde habito, tum vero studio benigno de iuventute huius regni bonis artibus et liberalibus disciplinis instituenda bene merendi, patres Jesuitas, viros cum vitae innocentia et sanctimonia, tum multiplici eruditione apprime insignes, in hoc ipsum regnum nostrum vocavimus, ac eorundum collegio sedem in civitate nostra Coloswar constituimus.* (Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* II. k. 126. l.)

⁵ Caligari nunczius 1579 november 17-iki varsói jelentése, a római vatikáni levéltárban.

körük csoportosultak. Különösen sokat reméltek azonban iskolájuktól, melyet csakhamar meg is nyitottak, úgy hogy midőn az alapítás nagy munkáját befejezve, 1580 januárius végén Sunieri tartományfőnök vissza-indúlt Lengyelországba, a királynak erről is kielégítő jelentést tehetett.¹

Ez az iskola természetesen Kolozsmonostoron volt, apátsági épületeik egyikében elhelyezve s ámbár jó messze feküdt a várostól, illetve a monostori kaputól, kivált azoknak, kik ide a városból gyalog jártak ki, mégis rövid időn harminczra emelkedett a tanulók száma, 12 nemes ifjú lévén köztük, kik előbb protestáns iskolába jártak és „eretnek“ elvek szerint nevelkedtek. Ennek daczára annyi áhitattal hallgatták naponta a misét, hogy Odescalchi atya hasonlót még Rómában sem látott, a rend ottani iskoláiban. A katolikus tanokat és szokásokat nagy készséggel fogadják, követik — úgymond — s a közeledő húsvéti ünnepekre valamennyi jelentkezett gyónásra, ámbár a városi újhítűek mindent elkövettek, hogy a tanulókat eltérítsék s visszatartsák az új iskolától. Nem is járt ki a városból a jezsuitákhoz csak néhány katolikus szüle gyermeke s így a két osztályú intézet felsőbb osztályában egyelőre nem is mutathattak fel az atyák olyan eredményt, a melyet maguk óhajtottak.² Hosszas várakozás után segítségükre jött azonban Szántó István is hatodmagával, tíz heti nehéz utazással februárius 20-ikára érvén be Kolozsvárra. Egyikük, Schreck Farkas német származású lévén, most már ünnepeken a városban is prédikálhattak, még pedig reggel Szántó atya magyarul, társa meg németül, a minek hamarosan az lett a hatása, hogy a nép tömegesen tódult gyónni, még az újhítűek közül is, kivált a nők, úgy, hogy sokszor napestig folyt a gyóntatás, sőt keresztelezés, mivel igen gyakran még 20—30 éves kereszteleetlen embereket is leheté látni.³

Odescalchi atya lelkes segítő társa és az iskola rektora, a lengyel *Wujek* (latinos nevén: Vangrovitius) Jakab volt, a ki kényelmesebb vilnai rektori állását István király óhajlására a kolozsvárral cserélte fel. A gnézeni tartományból való tanult, ájtatos, kormányzásra termett férfi, tanulmányait szintén Rómában végezte s hazatérve hittant tanított, egyházi műveit pedig tömördek kiadásban olvasták. Ezért szemelte ki a király is fontos feladatára, melyhez az is tartozott, hogy gyakran átránduljon a fejevári udvarba, a kis fejedelem tanítására.⁴

¹ Varsóba érkezéséről Caligari 1580 februárius 18-iki jelentésében ír.

² Odescalchi Kolozsmonostorról, 1580 márczius 27-ikén írt jelentését I. munkánk oklevéltárában.

³ Szántó István levelét Kolozsvárról, 1580. februárius 25-ikéről szintén teljes szövegében közöljük. Ezt és Szántó alább idézendő másik két levelét Fraknoi Vilmos nem ismerte, midőn 1887-ben Szántó István életrajzát megírta.

⁴ Érdemeit a XVII. századi Rostowski Szaniszló jezsuita méltatja „Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem“ cz. műve (brüsszeli 1877-iki II. kiadása) 66. és 186. lapjain, megemlítvén róla, hogy: Deinde in Transylvania Sigismundum Bathorium, Pokulatu Stephani Poloinae regis, ad litteras et pietatem instituit.

Hanem az udvart kerülte, nehogy Leleszi atya féltékenységét felköltse s igazában az iskolában érezte magát otthonosan, mely keze alatt oly szépen fejlődött, hogy husvét után 12 tanulót léptetett elő a felsőbb osztályba s minthogy az egri káptalantól ajánlva is érkezett egy új tanuló néhány nemes ifjú kíséretében, elhatározták egy harmadik osztály felállítását a *humaniorák* számára. Pedig itt csak ideiglenesen működött az iskola s a páterek alig várták, hogy beköltözködhessenek a városba, hol a fejedelem épületet ígért nekik. Az építkezés tervének pusztá hírére mindjárt az év elején szóba hozta a dolgot néhány aggódó városatyá a közgyűlésen, de az még időelőtti-nek tartá tiltakozni ellene a fejedelemnél.¹ Hanem a mint nyílt az idő, valóra vált az aggodalmat keltett híresztelés, mert februárius közepén már rendeletet kapott a fejedelem építésze a tervek készítésére² s a jezsuiták örömeire virágvasárnapja utáni hétfőn érkezett hozzájuk Kovacsóczy Farkas kancellár a fejérvári udvar olasz építészével, hogy a városban kimérje az újonnan építendő kollégium helyét s megkezdjék az építkezést, hogy már őszire beleköltözködhessenek. Iskolaépítésre legalkalmasabbnak a farkas-útczai egykori apácza-kolostort s a mellette lévő telket szemelték ki,³ míg a Ferencz-rendi barátok elhagyott monostorát az atyák lakásául szánták,⁴ kijavítani rendelvén benne szép régi refektóriumát s négy szobáját, hogy legalább húsz páternek kényelmes lakást nyújtson, mely munkálatok elvégzésére s a kolostor új fedésére a fejedelem embereket is küldött.⁵ Gazdaságuk vezetőjének meg a fejedelem ama másik figyelme okozott nagy örömet, hogy egyszerre tíz szép ígás ökröt s egy új szekeret, majd pedig teheneket és 200 juhot küldött.⁶

Az építész méregetését azonban már a város sem nézhette tétlenül s a húsvétszombatján tartott közgyűlésből küldötteket menesztett a

¹ A kolozsvári tanács 1580 januárius 20-iki ülése jegyzőkönyvének 208. lapján olvassuk: Az jezsuiták épületi felől mérthogy nincs még semmi bizonyos kezdeti, itilik intempestívusnak lenni az fejedelmet megtalálni felőle.

² Tenchetta Ferencz 1580 februárius 20-iki levele szerint, melyek „A gyula-fejérvári jezsuita-missio és iskola“ cz. tanulmányunk függelékében fogunk közölni.

³ Dr. Török István is ezt tartja (Jakab Elek nyomán) a jezsuita-kollégium helyéül, *A kolozsvári ev. ref. collegium története* cz. imént megjelent műve I. k. 12. lapján így írván: Az a terület, melyen collegiumunk épülete és udvara van, a reformattót megelőző időben, a Ferencz-rendiek birtokában volt; Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem 1581 május 12-én kelt alapító-levelével a jezsuita-rendnek adományozta.

⁴ István király alapító-levele is így határozza meg a két épület fekvését és rendeltetését.

⁵ Wujek rektor Kolozsmonostorról írt, 1580 április 11-iki jelentését ld. oklevéltárunkban.

⁶ L. Odescalchi atya 1580 április 23-iki kolozsvári jelentését; oklevéltárunkban.

a fejedelemhez, hogy „ne szállítaná közénk” a pátereket, „mert nagy egyenetlenségtől félt a dolog, sőt a városnak szabadsága is” veszedelembé jut.¹ De Báthory Kristóf megnyugtatta a városbíró e tekintetben, kijelentvén, hogy ő Kolozsvár városában csupán azért határozta el magát jezsuita-kollégium alapítására és építésére, hogy országában a tanítást fejlessze s az ifjúságnak a szabad tudományokban való kiképzését előmozdítsa, a mivel nemcsak a város kiváltságait nem bántja, hanem ellenkezőleg ez a tanintézet a városnak csak díszeré és hasznára fog válni.²

A megkezdett építkezést egy szeminárium fejezte volna be, minek alapítását István király elhatározta, megnyervén hozzá a pápa erkölcsi és anyagi támogatását is, minthogy ekkor a katolikus papság ország-szerte igen megfogyatkozott s az új intézet valóban nemes célú szolgált. Mindazonáltal az építés lassan haladt, mert a miben csak lehetett a város és tanácsa gátot vetett neki, miután egyenes tiltakozása nem használt, úgy hogy ősszel a fejedelem újabb építési anyagot küldetvén Fejérvárról, az egész ügyet a jezsuita-rectorra bizta, évi ezer tallért ígervén neki mindaddig, míg az épület teljesen elkészül s az atyák bele nem költöznek.³ Így a munka rendszeresebben haladt s ámbár a bekövetkezett télen szünetelt, az idő enyhültével, februárius végén, Mátyás-napján, újra megkezdődött, úgy hogy az atyák Szent György-napjára remélték elfoglalni⁴ s új tanrendjüket arra az időre ki is nyomatták.⁵

Wujek rektor az építést most már oly erélyesen vezette, hogy a páterek a remélt időnél hamarabb is áthurczolkodhattak bele s az iskola megnyitása is előbb megtörténhetett, mindjárt húsvét után, márczius végén, a mikor az ifjúság valósággal tódult falai közé, úgy hogy létszáma hamar meghaladta a százat. Az ünnepélyes megnyitást a rektor azonban május elejére tűzte ki, mikor a fejedelem Kolozsvárra jön az elsejére hirdetett országgyűlésre s tudta, hogy a dolog nagyobb érdeklődést és hatást fog kelteni. Ugy is történt. Tizedikén ért véget a Rendek gyűlése, mely a kálvinista és unitárius szuperintendensek nyomása alatt rábirta a fejedelmet arra, hogy jezsuitákat Monostoron, Kolozsváron és

¹ Az 1580 április 2-iki közgyűlési végzésből, Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 268. l.

² A fejedelem 1580 május 5-ikén Gyulafejérvárrt kelt oklevelét ld. ugyanott, az *Oklevéltár* II. k. 126. l.

³ Odescalchi 1580 szeptember 30-iki Monostorról írt levelét munkánk II. részében közöljük.

⁴ L. Odescalchi 1581 februárius 26-iki monostori jelentését ugyanott.

⁵ Ez a kolozsvári nyomtatvány ismeretlen, de Caligari nunczius ír róla Varsóból 1581 márczius 13-iki jelentésében.

Fejérváron kívül „ujabb helyekre, városra avagy falukra ne plántáljon“,¹ de nem korlátozta abban, hogy már meglévő helyeiken támogassa őket. Most is a gyűlés oszlásakor egész kíséretével és utódjává választott kis fiával, Zsigmonddal, atment a jezsuiták ünnepélyére s előttük folyt le a tanulók által bemutatott disputatio és dialogus, meg az iskolai dráma² s végül a díjak kiosztása, a mi annyira tetszett a hallgatóságnak, hogy az újhítek közül sokan beadták fiaikat az iskolába, a mi ellen a prédikátorok tiltakoztak ugyan, de tiltakozásukat ellensúlyozta a fejedelem pártfogása.³

Az emlékezetes és lélekemelő ünnepségnek csupán egy pontja nem folyt le programszerűleg: a hitvita, melyre a tanárok jó előre készültek. A vitatkozás tárgyát a tudós Schreck Farkas ki is nyomatta Krakóban, címlapján a nyomtatás helyéül Kolozsvárt jelölve meg, a miért ez egyetlen példányban ránk maradt kis művet Szabó Károlytól elkezdve mindenki kolozsvári nyomtatványnak mondja,⁴ bár egy kis gondosabb összevetés

A kolozsvári jezsuiták *krakói* nyomtatványa.

¹ L. az *Erdélyi országgyűlési emlékek* III. k. 157. l.

² Jól sejtette tehát Ferenczi Zoltán, midőn *A kolozsvári színészet és a színház története* cz. m. (Kolozsvár, 1897.) 46. l. így ír: Nem kétséges egyszersmind az sem, hogy Kolozsvár már akkor tanúja lehetett az első iskolai drámai előadásnak, noha biztos tudomásunk róla még nincsen.

³ Wujek rektor István királyhoz, Kolozsvárról, 1581 május 11-én írt jelentése id. oklevéltárunkban és Socher jezsuita műve nyomán Pokoly id. m. I. k. 273. l.

⁴ Ebben az állításukban íróinkat tulajdonképpen gróf Kemény József vezette félre, a ki Schreck műve s egy 1581-iki naptári bejegyzés alapján, mely pedig csak azt mondja, hogy a jezsuiták „libris aptos adtulerant secum Claudiopolim“ azt bizonyítja (az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 392–394. lapján), hogy az a könyv „a jezsuiták akkori kolozsvári nyomdájának szüleménye“. Vass József (id. h. 14–15. l.) és Ferenczi Zoltán is önnálló fejezetet szentelnek (*A kolozsvári nyomdászat története* cz. m. 21–22. l.) e nem létezett nyomdának. Ők Kemény czikke nyomán és Szabó Károly könyvészeti adataiból következtetnek, hogy „a nyomda körülbelül tíz éven át működött, talán egész 1588-ig, a jezsuiták kiűzetéséig s több, mint való-

Heltai Gáspárné nyomdájának az évi termékeivel¹ első pillanatra meggyőző arról, hogy az nem készülhetett nálunk,² Bzenski Rudolf kolozsvári jezsuita-író pedig egykorú följegyzés alapján nevezi krakói nyomtatványnak.³ A város protestáns vallású papjai közül azonban a hitvitára senki sem jelentkezett, habár a kis könyvet mindnyájan rég megkapták s így a jezsuiták csupán maguk közt vitatkozva adták elő, az ifjúság és hallgatóság épülésére; P. Pusch vezetvén a disputációt.

Munkájában Schreck atya 31 tételben elmélkedik Isten ígéje szükségéről, mivoltjáról, részeiről, kiválóbb terjesztőiről, hasznáról és céljáról, meg arról, miként lehet az igaz hagyományokat a hamisaktól megkülönböztetni.⁴ Tárgyát nagy teológiai tudásra valló készütséggel magyarázza és szinezi: a bibliából, a próféták és apostolok mondásai-ból, a szentatyák, kivált Szent Jeromos és Szent Ágoston, vagy későbbi írók műveiből, meg a niceai és trienti zsinat végzéseiből vett példák-

színű, hogy nemcsak e két mű jelent meg benne“. Czéloznak itt Schreck 1585-iki *Adversus authores Juliani ut vocant Pseudo-Calendarii* cz. vitáiratára, melynek azonban egyetlen példánya sincsen s hogy Kolozsvártt nyomtatták volna, azt Szabó Károly semmivel sem bizonyítja, sőt megjelenésekor Schreck már nem is élt! A kolozsvári nyomda létezését Jakab Elek is elfogadja (*Kolozsvár története* II. k. 342. l.) de odább helyesen fejezi ki fölöle kételyét, midőn azt írja, hogy: az *impresum* a szokott és kötelezett alakban nem lévén rajta e könyven, a bővebb igazolást több kiadvánnyal vagy más adatokkal még szükségesnek véli.

¹ Ez összehasonlítás végett közöljük 95 mm. széles és 156 mm. magas tükrű címlapját is kicsinyítve, a székelykeresztúri unitárius gimnázium példányáról, megjegyezvén, hogy az A—Cs ívjelzésű 4-rétű nyomtatvány 14 sztl. levélnyi terjedelmű.

² Ez összevetéskor két döntő érv bizonyítja, hogy nem kolozsvári nyomtatvány. Először *keretes címlapja*, a mi nálunk még sokáig nem fordul elő, a másik pedig a Báthory Kristófhöz intézett ajánlás *cursiv szedése*, mivel ily *dült* alakú betűje Heltaléknak ezidőben nem volt. Vízjegye is más, mint a Heltai könyveié, nem is beszélve a kiállítás csinjáról, mely a kolozsvárinál sokkal fejlettebb nyomdai ügyességről tanúskodik. Igen érdekes azonban, hogy a keretül használt virágmotivumot Heltainé nyomdája úgy megszerette, hogy rögtön utánozta valamivel nagyobb metszésben s már az ugyanazévben kiadott *Az Viz ezönnec Históriajáról való szép éneke* második lapja fejlécét abból rakták össze.

³ Bzenski följegyzése (id. m. 265. l.) így szól: Quia vero haeretici ministri sparserant, patres S. J. formidare disputandi certamen *Theses de verbo Dei* Cracoviae typis excussas publice disputandas proponunt patres, et plerisque ministellorum, qui amplius quinquaginta convenerant, extradunt.

⁴ Az író felfogása tisztaságát és előadása nyugodtságát műve utolsó, 31-ik tételéből is megítélhetjük, a mit azért szószerint ide ígtatunk: Et ne quis a veritate aberrret, duae nobis a D. Augustino assignantur regulae, iuxta quas omnes traditiones examnari possunt. Prima est: Quod universa tenet ecclesia, nec concilliis institutum, sed semper retentum est non nisi autoritate apostolica traditum rectissime creditur. Altera est, quae etiam conciliorum ac patrum decreta complectitur: illa quae non scripta, sed tradita custodimus, quae quidem in toto terrarum orbe observantur: datur intelligi, vel ab ipsis apostolis, vel plenariis concilliis (quorum est in ecclesia saluberrima autoritas) commendata atque statuta retineri.

kal, de mindig nyugodt, tárgyilagos hangon, sehol sem sértve, sőt nem is említve más vallásúakat.¹

Támogatását a gyöngélkedő fejedelem azzal is kimutatta, hogy István királylyal egyetértőleg a jezsuiták eddigi vagyónát: a kolosmonostori, bácsi és jegenyei jószágot még az országgyűlés előtt a Blandratától elcserélt Kajántó, Tiborc és Bogártelke birtokával bővíté, a mivel földesúri joguk immár ötszáznál több jobbágyra terjedt ki.² A kollégium berendezéséhez még hiányzó felszereléseket is megrendelé, mert a termek egy részének padozata, a kályhák, itt-ott egy-egy ablak s a mennyezetek meszelése bizony még sok helyütt hiányzottak, templomuk pedig teljesen elhanyagoltan állott, úgy hogy ablakrámai se voltak, padozatára meg tízezer téglát adott a fejedelem, de már oltárt hirtelenében csak fából tudtak készíttetni bele.³

A templom átalakítását és az iskola teljes elkészültét Báthory Kristóf azonban nem érthette meg, mert hazatérve az országgyűlésről, pár hét múlva, május 27-ikén, meghalt. De művét legalább megteremtette s fenmaradását biztosítá: István király kegyessége, a jezsuiták kezei közt nevelkedő Báthory Zsigmond rokonszenve s a páterek buzgalma, mely alig két esztendő alatt négyszáznál több lelket térített vissza a régi hit kebelébe!

Ily körülmények közt érkezett a rektor kezéhez István király nagy alapító-levele, melyet 1581 május 12-ikén írt alá Vilnán.⁴ Felfogása szellemében és útmutatása szerint a luteránus Berzeviczy Márton, lengyelországi erdélyi kancellára írta, szerkesztette, fényes tanúságot tevén vele úgy műveltségéről és vallási türelmességéről, mint ura, királya nemeslelkűségéről, tudományosságáról és széleskörű, emelkedett látásáról.⁵

II.

Az így véglegesen megalapított iskolának a király *akadémiai* jelleget biztosított azzal, hogy feljogosítá a babéros (baccalaureatus),

¹ Munkájára azonban mégis felelt később a kálvinista Laskai Csókás Péter 1584-ben Genfben megjelent nagy könyvében; I. címét a *Régi Magyar Könyvtár* III. k. 729. sz. a.

² Monostornak 207, Bácsnak 103, Kajántónak 97, Jegenyének 93 és Bogártelkének 43 jobbágya volt, 1588-iki urbariuma szerint, Szegedi János *Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt* cz. m. második kiadása 384. l.

³ Leleszi János István királyhoz Gyulafejevárról, 1581 május 28-án és Wujek rektor Kolozsvárról május 29-ikén; ez utóbbit oklevéltárunkban közöljük.

⁴ Sokszor ki van adva, de legrégebb kiadását I. Kaprinal István: *Hungaria diplomatica* cz. m. I. k. (Bécs, 1767) 41—45. l. Magyarra fordítva kiadta Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 269—272. l.

⁵ Ujabb méltatását ld. gr. Kemény Józseftől, az *Új Magyar Múzeum* 1855-iki I. k. 386—389. l. Jakab Elek: *Kolozsvár története* II. k. 269—272. l. Márki Sándor ld. m. 4—6. l. és dr. Erdélyi Károly id. m. 11—14. l.

mester (magister) és *doctor* címek adására, jól tudván, hogy kevés ifjúnak adatott meg külföldi egyetemekre járni, melyek közül maga ismerte: a paduait, a melyen egykor tanult, a bécsit, követségei idejéből és a krakóit, melynek fejlesztése királyi gondjai közé tartozott.

Egyetlen példánya se maradt reánk az új gimnázium tanrendjének, melylyel megnyílt, illetve melyet ezentúl követtek,¹ de az alapítólevél maga rendeli, hogy tanítsák benne: a széptudományokat, a zsidó, görög, latin nyelvet, hittudományt és bölcsészetet s különösen gyakoroltassák a retorikát és grammatikát, iskolai feladatok és disputatiók tartásával, a mint azt a király már első útasításában meghagyta két évvel az előtt, hogy az atyákat beküldte az országba² s miként azt nálunk is követték a megszűnt nagyszombati iskolában³ s meglehetősen egyformán valamennyi jezsuita-kollégiumban.⁴ Egyforma s egyöntetű volt az iskola szervezete is. Élén állott a rektor, kinek jogait és kötelességeit a Rend 1577-iki útasítása írta elő;⁵ mellette működtek a tanárok és preceptorok, kiknek tanítási módját, a vitatkozásokban követendő eljárást, a vizsgálatok és ismétlések vezetése rendjét, az 1561 és 1566-iki utasítások szabályozták, a miket a jezsuiták szigorúan követtek, bárhol nyitottak vagy vezettek is kollégiumot.⁶

Azt is tudjuk, hogy új épületekben a jezsuitáknak öt osztálya volt s ezekben tanítottak s működtek kitartóan, állandó hadilábon állva a város négyféle felekezetével: a trinitáriusok, anabaptisták, kálvinisták és luteránusok gyűléseivel, melyet csak fokozott annak látása, hogy híveik köréből úgyszólván naponként szaporodott a jezsuiták tábora, kivált mikor ők is kezdték az újhitűeket követni abban a tekintetben, hogy az egyházatyák, hitvitázók, zsinati végzések vagy más kiváló írók nehéz tételei mellőzésével tisztán csak bibliai magyarázatra szorítkoztak és prédikációikban csupán a Szentírást követték.⁷

Sokat kellett a pátereknek a várossal anyagi dolgok miatt is

¹ Pedig Szántó István 1581 szeptember 21-én írt levelére, melylyel Rómába küldte, rá akadtunk s mellékelve közöljük.

² Caligari nuncius által Vilnáról, 1579 július 17-én Rómába küldött 12 pontból álló útasítását ld. oklevéltárunkban.

³ Oláh Miklós esztergomi érsek által Nagyszombatban, 1558 februárius 20-án írt *Modus et ordo regendae scholae Tyrnaviensis* cz. szabályzatát ld. a *Magyar Sion* 1867-iki közlése alapján a Nagyszombati katolikus érseki főgimnázium 1894–95-iki Értesítője 162–173. l.

⁴ Összehasonlításra alkalmasnak kínálkozhatik a grazi kollégium 1579-iki tanrendje, Pachtler G. M. jezsuita-író *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes* cz. m. I. k. (Berlin, 1887) 247–249. l.

⁵ Ld. Pachtler id. m. I. k. 130–132. l.

⁶ Kiadva Pachtler id. m. I. k. 155–172 és 200–205. l.

⁷ Szántó István 1581. szeptember 21-ikén írt második levele szerint, l. munkánk függelékében.

vesződniök. Megesett pl. hogy kolozsmonostori bor-dézmájukat szüret után nem tudván kellően értékesíteni, behozták a városba, a miért a közgyűlés végzéséből a bíró megintette őket, „mert általán fogva el nem tűrik nekik“ úgymond,¹ mivel adománylevelük értelmében csak annyi bort és éleést hozhatnak be a városba, a mennyi saját konyhájukra és asztalukra kell.² Máskor meg azt kívánták a jezsuiták, hogy engedjenek nekik ajtót vágatni a város falának telkükre eső részében, hogy a falon kívüli szomszédos kertjükbe kényelmesebben járhassanak s ne kelljen egész a közép-útczái kapuig kerülniök. A városatyák azonban ragaszkodtak a francziskánusok idejebeli szokáshoz s kérésüket csak úgy teljesíték, hogy a falat azon a területen, melyet klostromuk elfoglal, rekesszék el deszkával s azon a kerítésen ajtót vágva, kulcsa legyen a bírónál, a kertre néző feljáró grádicsot pedig felül bepadojják, hogy rajtuk kívül senki a falra ne hághasson a bíró híre nélkül.³

A lengyel Wujek rektor alatt működő iskola kitűnő tanárai voltak: a magyar Szántó István, Thomány Mátyás és Ladó Bálint, a hitvitázásban erős két német páter: Schreck Farkas és Pusch János, a téritésre kiválóan alkalmas Sfondrato,⁴ s a fáradhatatlan Odescalchi atya. Csak-hogy őt kevéssel a megnyitás után, április 10-ikén baloldali szélhűdés érte s az élesebb erdélyi levegőt sem tűrvén, gyógyulást keresve őszszel hazament Olaszországba,⁵ hol még néhány évig Paduában tanított, betegen is felvitetvén magát a katedrába.⁶ Helyébe azonban a rektor

¹ A város 1581 szeptember 30-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve ezt ekként adja elő: Értik ő Kegyelmek ezt is, hogy az jesuiták hordóástul adtak bort, éleést Kolozsváratt, ki nyilván vagyon ő Kglmek előtt. Azért végezték ő Kglmek, hogy az jesuitákat bíró uram megintse rólla, hogy ez ne legyen többé, mert általán fogva el nem tűrik nekik. Bíró uram pedig ő Kglme mikor az pénzt alá viszik, találják meg urunkat rólla, és az donationak continentíája szerént könyörögjenek, hogy efféle szín alatt való compolárságot újonnan megtiltsan töllek, hogy többé ez ne essék a' mi esett, hogy hordóval adták el itt benn az városban, és szín alatt kivitették.

² Báthory Kristóf 1580 október 3-iki biztosító levelét ld. Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története* II. k. 269. l.

³ L. az 1581 november 4-iki közgyűlési jegyzőkönyv 247. lapján következőleg: Megértették ő Kglmek városul az jesuiták kívánságát. Mért pedig, hogy az statutiókor is semmi dominiumot az falakon nem adtak nekik, most sem engednek ő Kglmek egyebet annál, a mi az barátok idejébe volt, tudniillik, hogy két fél olasz spaciumot, azt, ki az ő colostromok környül vagyan az falon azt rekesszék be deszkával, legyen ajtó rajta és annak az kulcsa álljon bíró uramnál. Az mely garádicson pedig arra járhatnak az ő kertükbe, azt feljül erősen bepadojják, hogy senki az falra meg alól ne járhasson bíró uram híre nélkül fel.

⁴ Ezt később a hódoltság vidékére küldvén, 1583 november 10-én Temesvárt halt meg.

⁵ Wielewiczki: *Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis* I. k. (Krakó, 1881.) 8. l.

⁶ Sommervogel: *Bibliographie de la Compagnie de Jésus* V. k. 1871 l.

Krakóból a kiváló Justus Rabbust hívatta be, a ki párisi tanulmányai közben tért át katolikus hitre s lépett a rendbe s a latin mellett jártas volt a héber, görög, német, francia és olasz nyelvekben, teológiai tudásáért pedig mindenütt nagyrabecsülték.¹

Ilyen tanerők biztosíták a kolozsvári akadémia fejlődését, miközben István király azt egy szeminárium alapításával akarta még bővíteni. Ez a nemes szándéka jóformán egykorú volt az iskola-alapítás gondolatával s csatazajban, az oroszok ellen folytatott hadjáratában támadt. A pskowi táborban (1581 október végén) említé ugyanis legelőször Possevino Antal jezsuita-atyának, oly formán, hogy ha a pápa a szemináriumot felállítja, ő, a király, hajlandó minden tanulója ellátására évente 20 forintot adni, a mi az erdélyi olcsó életviszonyok közt elegendő, ha ruházataról a nemes-ifjú maga gondoskodik; a szegény tanulókat meg az ingyenes eltartás tudata hajtáná az iskolába.² Possevinonak tetszett a gondolat s állandóan felszinen is tartá, kivált 1582 tavaszától kezdve, midőn politikai küldetése befejeztével Varsóba vonult s a királylyal naponta érintkezhetett. Különben is bőven értesült a jezsuiták kivánságairól Berzeviczy Márton szóbeli előadásából, miután őt a nyár elején Erdélybe küldvén, azzal is megbizta, hogy a pátereket birtokaikba igtassa³ s mindent elkövessen érdekükben a városnál és a fejevári kormánytanácsnál, hogy őket működésükben ne háborgassák.

Báthory István eleinte tulajdonképpen két szemináriumot óhajtott felállíttatani; egyet nemes-ifjak s egy másikat nem-nemesek részére, kifejezvé hajlandóságát az egyiknek fentartására, illetve arra, hogy annyit adna reájuk évente, a mennyit a pápa.⁴ De újévre a király Krakóba jövé, szerencsére elállt attól az első szándékától, belátván Possevino érvelésének helyességét, hogy két szemináriumnak nemcsak két igazgatóság és tanári kar kellene, de a *pápai* és *királyi* tanintézet közt okvetlenül versengés, irigykedés támadna, a nem-katolikus szülők gyermekei pedig a pápai kormányzás alatt álló iskolába nem járnának.⁵ Így tehát ezentúl most már csak *egy* szemináriumról tervezgettek, beszélgettek, melytől a király sokat remélt: a katolikus hitélet föllendülését, sőt az ország rekatolizálását azoktól az ifjaktól várta,

¹ Ugyanott a 14. lapon.

² Possevino jelentése Galli b. államtitkárnak, a pskowi táborból, 1581 október 29-ikéről.

³ A királyi alapító-levélben említett birtokokba való törvényes beigtatás a helyszínén 1581 október 17-én ment végbe, Berzeviczy Márton jelenlétében; l. a beiktatási iratot Szegedi János id. m. 383. l. A beiktatást elrendelő (Gyulafejevárt, 1581 augusztus 24-ikén kelt) parancs kivonatát l. a római Vittorio Emanuele könyvtár kézírattára *Mss. Gesuiti* 3281. k. 391. l.

⁴ Possevino jelentése Varsóból, 1582 május 27-én, a római vatikáni levéltárban.

⁵ Possevino Krakóból írt 1583 januárius 13-iki jelentése szerint.

kik belőle kikerülnek, hisz a jezsuitákon s a Székelyföldön működő, konkubinátusban élő papokon kívül egész Erdélyországban mindössze két katolikus pap szolgált s azok közül is az egyik megbénult.¹ Hanem a dolognak sok nehézsége volt s különben is az erdélyi kancellárral való előzetes megbeszélés nélkül sikeresen nyélbe ütni nem lehetett. Kovacsóczy Farkas azonban a tanácsurakkal csak februárius elejére jöhetett át a király hívására s a terv iránt oly érdeklődést tanusított, a pápáról meg annyi tisztelettel beszélt, hogy Possevino már áttéréséről is reménykedett. Két heti tárgyalással a Krakó melletti niepolomicsei várban jött létre 1583 februárius 13-ikán a király újabb alapító-levele, melylyel létesíti a szándékolt szemináriumot s annak évente ezer magyar aranyforintot rendel a szász papok dézsmájából fizetni,² minek láttára a pápa is évi 1200 tallérnyi összeget ígért tizenöt évre a szeminárium fentartására,³ úgy hogy ez összegből Possevino közel 150 tanuló föl-vételét, illetve ellátását remélte.

Az ifjúság jobb ellátását s az iskola javát szolgálta a király amaz egyidejű adománylevele is, melylyel a szemináriumnak adja az egykori franciskánusok Alsó- és Felső-Zsuk határán lévő *Barátoktavát* s az a másik kiváltsága, hogy a páterek maguk szükségére továbbra is négy hordó (magyar vagy idegen) bort vihessenek be szabadon s végül az a rendelete Kolozsvár tanácsához, hogy a Barátoktavát az atyáknak átadják, nekik rá alkalmas uralmat építsenek, katolikus temetőnek való helyet adjanak a városon, azt körülkerítették s keresztel, harangokkal és kápolnával szereljék fel, a régi iratokból pedig állapítsák meg pontosan a jezsuiták birtoka határait; megnyugtatóan azonban a várost affelől, hogy a Báthory Kristóf által építtetni kezdett kollégium teljes befejezésére szükséges pénzt a magáéból fogja adni, s a város minden kiváltságát továbbra is tiszteletben tartatja.⁴

Terve megvalósításával István király *Possevinot* bízta meg, a ki Bártfa, Szatmár, Somlyó érintésével márczius első napján érkezett Kolozsvárra az alapító-levéllel, mely nagy örömet okozott a jezsuitáknak. Maga is meglepődéssel hallá tőlük, hogy tanulóik száma immár 160-ra emelkedett s azalatt a három nap alatt, mit a városban töltött, azt a

¹ Possevino 1583 januárius 26-iki jelentése Niepolomicéről.

² Az alapító-levél legrégebb kiadását ld. Kaprinai *Hungaria diplomatica* cz. m. I. k. 48—49. I. Magyarul Jakab Elek id. m. II. k. 324—5. I.

³ Galli b. államtitkár 1583 április 9-ikén irt tudósítását és a pápa bulláját ld. oklevél-mellékletünkben.

⁴ Báthory István király 1583 januárius 28-iki és 29-iki keltű e három oklevele sajnos már nincs meg, csak rövid kivonatukat őrzí az egykorú római jezsuita-collegium id. 3281. sz. kis kötete 392—393. lapján, hivatkozván az eredetiekre, melyek idők folyamán elkallódtak. Ugyanott van bejegyezve XIII. Gergely pápa 1583 augusztus elsején keltezett bullája is, melylyel a Barátoktava birtokcseréjéhez hozzájárúl.

benyomást szerezte, hogy a jezsuitáknak itt ez országban akkora s oly szép a működési terük, mint akár Indiában.¹ Ugyanezt tapasztalta az újhítűektől hemzsegő fejevári udvarban s a szászok földjén, Erdély déli részében, melyet a kancellár s a jezsuita-rektor kíséretében bejárt.

Kolozsvárra visszatérve, Possevino hozzálátott a szeminárium felállításának nehéz kérdéséhez. Barátságosan, szinte alázatosan tárgyalt a városi tanács tagjaival a király által reábizott e fontos ügyben. Am föllépését gyöngeségnek magyarázván, a város a szeminárium részére egy olyan rozoga épületet ajánlott fel, mely istállónak sem lett volna jó, úgy, hogy ez eljárásuk ellen a Possevino mellé rendelt luteránus fejedelmi tanácsúr is kikelt. Ekkor Possevino kijelenté, hogy ha a király akaratát egy nap alatt illő alakban nem teljesítik, közjegyzői iratot vétet fel a tanács eljárásáról, mely sem a városhoz, sem a királyhoz nem illő, s minden felelősséget a városra hárítva, elútazik. Erre a szenátus másnap késő estig tárgyalta az ügyet s nehogy valóra váljék Possevino fenyegetése, hogy a fejedelemmel az óvári Domonkosok zárdáját véteti el az unitáriusoktól, végre abban állapodtak meg, hogy a város saját költségén házat vesz a pátereknek, hogy abban helyezték el szemináriumukat. Possevino atya megelégedett a város ígéretével, mely az ő küldetését sikeresen befejezte s azzal visszaindult Várad felé, hogy az ottani jezsuita-missziót is meglátogassa. Indulása² előtt, márczius 18-ára elkészült azonban a szeminárium szabályzatával is, melyet István király felszólítására írt s adott át az atyáknak, a pápai segély első részletével együtt.

A szeretetről és jó magaviseletről szóló bevezető rész után útasításait Possevino a felvétellel kezdi, kiemelvén főelvként, hogy a tanulók kiválasztásakor nagy körültekintéssel kell eljárni, mert itt is igaz, hogy: jó alapozástól függ az épület jósága. Az ellátás legyen tisztas, de úgyszólván szegényesen egyszerű, a miért a jómódúak csekély díjat fizessenek, míg a szegények ingyenesek. Ruhát, könyvet, ágyat ki-ki maga vesz és hoz magával, míg a nagyon szegény vagy árva tanuló ruhájáról a prefektus gondoskodik a rektorral egyetemben, épp úgy, mint azokéről, kik egyházi pályára lépnek. Hogy azonban egyesek merő számításból ne válasszák az egyházi pályára készülést, közjegyzőileg kiállított nyilatkozatot kell a tanulóktól venni, hogy abban az esetben, ha kilépnek, a költségeket visszatérítik az intézetnek. Idős, rendzavaró vagy beteg tanulók föl nem veendő, a felvétel legkisebb kora pedig 15 esztendő. Ettől azonban

¹ Possevino két jelentését Báthory István királyhoz és Galli hiboros pápa államtitkárhoz Gyulafejevárról 1583 márczius 6-ikáról, gyulafejevári tanulmányunk végén adjuk ki.

² Possevino névtelen útitársa jelentése nyomán Fraknoi Vilmos *Egy jezsuita-diplomata hazánkban cz. értekezése* (Budapest, 1902) 21—22. l.

két év múlva eltértek, illetve alkalomadtával ifjabb tanulót is felvettek István király amaz intelmének hatása alatt, hogy tizenöt éven túl a legtöbb ifjú csupán katonáskodásra, hadi pályára gondol, ha csak fiatalabb kora óta szigorú fegyelem alatt nem nevelik.¹

Maga a föl vétel úgy történt, hogy a tanuló előbb néhány napig az iskolába járt, míg hajlamait kiismerték, magaviseletét megfigyelték s ha aztán a prefektus és rektor alkalmasnak találta, egy hétre elküldönítve élt, hogy a szeminárium törvényeit megismerje s csak úgy maradjon benn, ha azokkal megbarátkozott. Tanulók elsősorban Erdélyország és a Részek területéről veendők fel, csak azután Magyarországból.

Elbocsátandó a szemináriumból: a ki tanulmányait befejezte; a ki nehezen gyógyítható betegségbe esik; a ki megbotránkoztatóan beszél vagy viselkedik, megintés után is; a ki lop vagy az intézet rendjét megbontja s a ki veszedelmes tanokat és könyveket terjeszt. Az elbocsátás azonban kellő vizsgálat után és szeretettel történjék s ha a belépéskor beadott pénzéből még valami megmaradt, visszaadandó a tanulónak,

A nevelés folyamán különös figyelem fordítandó a jó egyetértés és tisztelet fejlesztésére, a lélek és test ápolására, hogy az ország különböző részeiről összegyűlt tanulók közt a kölcsönös szeretet megmaradjon s a faji önérzet meg ne bántassék.

A szeminárium vezetésére szükséges: a *prefektus* és az alatta álló *vásárló, kapus, szakács* és *prefektus-helyettes*, de valamennyien a kollégium rektorától függenek, kinek hozzájárulása nélkül senki föl ne vétesék és semmi se történjék; a mi természetes, mert hisz a szemináristák a kollégiumban folytatták tanulmányaikat. Ezért is a prefektus valósággal mintaképe legyen a jeles erkölcsökben bővelkedő embernek, odaadással fejlesztvén az intézet anyagi és lelki szükségait, de egyetértve a rektorral, mindegyikük külön kulcsot tartván a szeminárium pénzesládájához. A kiadásokról rendes könyvet vezessenek s azt félévenként felülvizsgálják az előljárók; aztán a befolyó pénzek vagy adományok csakis az

¹ Ezt Possevino Rómába küldött 1585 februárius 19-iki varsói jelentéséből tudjuk, melvben előadván István királylyal folytatott tárgyalását, az erdélyi ügyekről ekként ír: *Mi valzi della buona dispositione della volontà del rè a proporgli diverse cose buone, araccettò, auzi harevã per opra del Doctore Simonis, accettato un medico catholicissimo pel principe di Transilvania, scacciatant uno heretico. Pomice di pare in effetto vel termine di un' anno, s circa, l' asslanatique de i beni ecclesiastici per un buone seporato di Transilvania, mi stimolò a ricevere nel seminario di Transilvania gioviezetti di minore età di quel ch'e si era prescritto, perché (come disse) si vede che quegli animi, quscudo sano usciti di quella tenera età, nou vogliono, se da piccioli non sano contemti in disciplina, attendere ad altro che all' armi. (Mindvégig sajátkezűleg irt erediteje a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 95. k. 327—8. lapjain.)*

intézet javára fordíthatók, úgy hogy azokat még a tartományfőnök sem rendelheti más célra.

A szeminárium nevezetesebb eseményeiről s az Isten dicsőségét hirdető tényekről külön házi krónikát vezessenek, az intézet gondviselőjének pedig havonként egyszer jelentést tegyenek, hogy idejében intézkedjék a szeminárium bajaiban.¹

Ime ezek nagy vonásokban a kolozsvári szeminárium szabályai, melyeket Possevino, távozása előtt, a prefektus kezére bízott. Nincs szó bennük arról, hogy a tanulótól fölvételekor a katolikus hitvallás letételét kívánták, a mit azért hagyott ki, nehogy — mint maga írja kísérelésében — elriassa vele a szülőket, vagy alkalmat adjon az ország rendének a beavatkozásra. De benne vannak mindazok a vezérelvek, melyeket a jezsuita-rend ezidőbeli intézeteiben követtek, anélkül, hogy szövegében bármelyikkel is egyeznék, a mi arra mutat, hogy Possevino minta nélkül írta, hosszas tanügyi tapasztalataira támaszkodva.² Munkáját egyébiránt ideiglenesnek tekintette s egy terjedelmes szabályzattal igézte felcserélni, melyet azonban soha meg nem írhatott; de azért így is értékes, sőt egyetlen a maga nemében, mert koráig más jezsuita-szemináriumnak nem volt önálló, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó szabályzata s valamennyi a jezsuita-generális általános útásításait követte.³

III.

Hanem a mint Possevino eltávozott Kolozsvárról, az a kevés engedmény is feledésbe ment, a mit a városi tanácstól nagy nehezen kicsikart. S a szeminárium építésének nehéz ügye azoknak a nyakába szakadt, a kik utána a kérdést felszínen tartották és dülőre vitték. Ezek azok az új páterek voltak, kiket István király az év végén újrajként beküldött, hogy az apostoli működésre annyira alkalmas földön folytassák a tanítást és térítő munkájukat. Vezérök a lengyelországi új tartományfőnök, az olasz Campani János Pál vala, az egykori tudós prágai rektor, kit Possevino vitt magával Lengyelországba. Most tízen-négy buzgó társával, (kik közt négy tanuló teologus volt,⁴ novem-

¹ Lásd eredeti szövegét oklevél-mellékletünkben. Röviden ismerteti Fraknói Vilmos: *Egy jezsuita-diplomata hazánkban* 22. l.

² Tapasztalatai és tudása kincsesházát 1593-ban Rómában kiadott *Bibliotheca selecta, qua agitur de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnia procuranda* cz. Ivrétű két kötetes művében bocsátotta világgá, sokáig legkitünőbb kézikönyve maradván ez a jezsuita-tanároknak.

³ Claudio Aquaviva 1583-ból való útásításait ld. Pachtler id, m. 404—410. l.

⁴ Ezt Possevino 1583 október 29-ikén Kassáról írt e soraiából tudjuk: *Noi fra questo mezzo habbiamo mandato di qui per soccorzo a i Transilvani il quibilleo emanato a tempo pel regus d'Ungheria, ex ho hoggi aviso che il provinciale nostro*

ber végén indult útjára három fedett kocsin Krakóból. Deczember elsején léptek magyar földre, hetekig haladván elhagyatott templomok és lelki táplálék nélkül szükölködő emberek közt, kik áhitattal hallgatták szavukat s mesés dolgokat beszéltek elhagyatásukról, szomorú helyzetükről. Hiszen Somlyóig mindössze két fedett ép templomot találtak: a leleszít, melyet újapátja éppen elfoglalt volt¹ s egy kálvinistát, melynek papja még házába is befogadta őket és iskolája rektorával együtt kétszer is vitakoztak vallási dolgok felől. Somlyóra karácsony előtt két nappal érkeztek s a szent ünnepeket Báthory Istvánnal együtt nagy isteni tisztelettel ülven meg, Szilveszter-estéjén értek Kolozsvárra.

Pár napot pihenve Fejérvárra mentek: bemutatkozni a fejedelemnek és heteket töltöttek ott, iskola-alapítással s a katolikus templomozás ügyeivel elfoglalva. Majd visszatérve a fejedelmi udvarból, a lengyelországi provinciális a kolozsvári kollégium új rektorául a vele jött nápolyi Capicio Ferdinánd atyát nevezte ki s úgy folytatták együttesen a tárgyalásokat a szeminárium-építés ügyében.² Órákat és napokat kelle a városi tanácscsal vesződni, mivel sehogy sem akartak eltérni attól a tavaly kitalált módozattól, hogy a szeminárium maradjon meg továbbra is a város által vett, de a jezsuitáknak egy esztendőre bérbe adott házban. Végre azonban nagy nehezen bele egyeztek (1584 februárius 25-ikén) abba, hogy a város a 300 talléron vásárolt házat saját költségén kibővíti annyira, hogy ötven tanulónak helye legyen benne három évig, mialatt a szemináriumot évi segélyéből felépíthetnék, sőt megengedték, hogy megvegyék a kollégium átellenében levő 4—5 házat is, a minék a jezsuiták különösen örvendtek, mert azok helyén pompásan elérhet a szeminárium s legalább szemök előtt lészen, a templom piaczára tekintő szép téren. A jezsuiták tehát győztek, a mit alig reméltek a kormánytanács tagjai, kik még rendeletet sem igen

il quale aspetto qui di Polonia, couduce dieci huomini della Compagnia, quattro de i quali sono theologi, per soccorso migliore di Transilvania di quel che haccanus coloro i quali confidunt in tibiis equorum. (Eredetije a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Polonia“ 15. C. 2/5 alatt 146 l.)

¹ Látogatásukról maga Mathisy István prépost, csanádi püspök ekként emlékezik meg Leleszről, 1584 januárius 2-ikán Possevinohoz írt levelében: Allí 18 del passato vennero qua da me a notte scura gli 16-di padri Jesuite con tre carri coperti, et alcuni cavalli, venendo da Polonia et andando in Transilvania col 16-do padre Gio: Paolo Campani provinciale A quali confor me ol debito mio mostrarí tutta quella hospitalità che pottè così all' improvisa. Pos' il giorno segnente, nè per il mal tempo, nè à mie preghiere volsero restare a' reposarsi. Ma detto messa, confessati et communicati alcuni di loro, si partinoro, con disegno di arrivar al Natale a Koloswar. (Sajátkezűleg írt eredetije a római vatikáni „Nunziatura di Germania“ 95. k. 2—3 l.)

² Campani és Capicio Gyulafejevárról, 1584 februárius 10-ikén írt jelentéseit, a gyulafejevári jezsuitákról készülő munkánk oklevél-mellékletében közöljük.

mertek intézni a kolozsvári tanácshoz, nehogy régi szabadságaikat sértsék. Legalább ezzel a kifogással védekeztek! *Am a ki birja, marja*, mondá Campani tartományfőnök, hálát adván Istennek, hogy végre meglágyítá a városi szenátus szívet s megszabadultak attól a szász tanítótól is, Neotyus Pétertől,¹ a ki az ariánusok iskolájában működven, folytonosan izgatott a kollégium és a szeminárium ellen, úgy hogy Campani végre kiüzetési parancsot eszközölt ki ellene a hármass kormánytanácstól, a minek nesztét vevén, elillant a városról, mielőtt azt fogantatásánia lehetett volna.²

Feladatát befejezven, Campani provinciális április elején nyolcz erdélyi fiúval visszatért Lengyelországba, de onnan is figyelemmel kísérte a kolozsvári szemináriumot s mindent megtett érdekében István királynál,

A kolozsvári jezsuita szeminárium.

a mit csak tehetett.³ De megtett a kolozsvári rektor is, a ki a várostól kierőszakolt helyen⁴ mindjárt hozzáfogott az építéshez, mely befejeztetvén, a szeminárium Kolozsvár legszebb épületévé vált. Egykorú fametszetű rajza szerint — melyet a vatikáni könyvtárban találtam — azon a helyen épült, melyre ma a Sám-útca nyílik, a farkas-útcai kálvinista parokhiával, rányúlva arra az üres telekre is, melyet mai napig *Harangláb-kertnek* neveznek.⁵ A kéteme-

letes épület két utcára nézett⁶ s lecsapott tompa oldala négy ablakával

¹ Nevét Socher jezsuita műve nyomán ld. Pokoly id. m. I. k. 276. l.

² L. Campani mellékelt 1584 februárius 26-iki kolozsvári jelentését.

³ Jaroszauból írt 1584 április 3-iki jelentése szerint; a római vatikáni levéltárban.

⁴ Az 1588-iki nevezetes medgyesi országgyűlésen Kolozsvár képviselői maguk jelentették ki, hogy akaradjuk ellenére s a király fenyegetései által birattak rá, hogy a szeminárium számára való helyet, czintermet és mindent a jezsuitáknak engedjenek; Jakab Elek: *Kolozsvár története* II, k. 328. l.

⁵ A református harangozó nyomán Kelemen Lajos szíves közlése.

⁶ A kolozsvári jezsuita-szeminárium bemutatott egykoru $6\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ cm. nagyságú fametszetét, — mely a szerző állítása szerint természet után készült — Marc' Antonio Ciappi, Senese *Compendio delle heroiche, et gloriose attioni, et santa vita di Papa Gregorio XIII.* cz. műve (Róma, 1596.) 35. lapján találtam meg ily felírással: *Seminaro nella città di Claudiopoli, in Transylvania.* — Parányi kis rézmetsetben reprodukálták erről a spanyol *Ciaconius Alfonz Vitae et res gestae Summorum pontificum Romanorum et S. R. E. cardinalium* cz. nagy műve IV. k. (Róma, 1677.) 39. lapján, mely a XIII. Gergely által alapított 13 szeminárium rajzát közli.

a Farkas-útczára tekintett, átellenben a templommal, melynek ormát kereszt díszíté,¹ a templom oldalával párhuzamosan pedig nyolcz ablaka volt a várfal felé terjedőleg.

Campani jelentése folytán a király most már (1585 végén) a bölcsészet és teológia tanítását is elrendelte,² hisz e tudományok megértésére immár azok is elkészültek, a kik a tanulást még tán a monostori iskolában kezdték, a megnyílt szeminárium tanulóinak száma pedig egy esztendő alatt nyolczvanra emelkedett. A tanulók nagyrésze papi pályára készült. S valóban eseményszámba ment, midőn kettőt a szorgalmasabbak közül egyik páter mellé rendelhettek, mikor az a török hódoltsággal határos részekbe, Temesvár és Lugos vidékére, ment. Egy a katolikus lakosok által elűzött újhitű papok helyét foglalta el, míg egy másik a szeminárium első felszentelt papjaként vidékre küldetvén, rövid idő alatt hatvan falut hóditott vissza az egyháznak.³

Annál szomorúbb volt a következő 1586-ik esztendő krónikája, midőn a nyár elején pestis ütven ki a városban, a jezsuiták is kénytelenek voltak bezárni az iskolát⁴ s 32 társuk közül egy hónap alatt tizenkettőt eltemetni.⁵ A halál elsőnek *Capicio* rektort ragadta el július 31-ike reggelén, mit a szegény atyák rossz jelnek tekintettek, mert rendjük alapítója halálának is ugyanaz volt a napja. Estére csakugyan utána ment Ardolfo János is, a ki a vész csiréit úgy szedte magába, a mint a városban járkált társaival, vigasztalni, gyógyítani vagy temetni, miként régebben Svédországban, hol éveket töltött.⁶ Harmadik kiválóbb áldozata a borzasztó kórnak, Fanfonio Jeromos, az iskola prefektusa volt. Ez a veszteség azonban csak rövid időre csüggeszté el az atyákat, mert a dögvész elmúltával sikerük még nagyobb lett az előbbi évekenél. Mint rendszeren nagy csapások után, az embereket istenfélőkké, vallásosabbakká tette a szenvedés, úgy hogy tömegesen keresték fel a jezsuiták templomát, kivált azok, kiknek családját a vész megtizedelte.

¹ Ámbár a rajzoló állítása szerint a kép „természet után“ készült, még sem ismerünk rá benne a Mátyás király által 1486-ban építtetett farkas-útczai gót templomra, inkább bazilikának lévén rajzolva, a mihez az olasz rajzoló szeme szokva volt.

² A szeminárium római krónikása is így írja: Hic institutus modo est cursus philosophicus sub fine huius anni. (A római id. 3381. sz. kötet 394 l.)

³ A kolozsvári jezsuita-kollégium hivatalos jelentése nyomán a rend *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1585 ad patres et fratres eiusdem Societatis* cz. kiadványa (Róma, 1587.) 210. l.

⁴ A dögvész ellen tett intézkedésekről a városi tanács 1586 június 6-iki közgyűlésében határoz, hogy „az scholabeli tanítás is cessálna; az ifjuság és főképpen a gyermekek, kiken hamar fog az pestis, legyenek atyjok házánál“; a közgyűlési jegyzőkönyv II. k. 34. l.

⁵ Ez a hiteles szám; a mi egyéb kiadványokban olvasható, hibás.

⁶ Egy 1580-iki és 1588-iki stockholmi jelentését a római vatikáni levéltár „Nunziatura di Germania“ 93. k. 96. és 123. száma őrzi.

Igy rövid idő alatt 240 ember gyónt meg náluk, 20 közülük a katolikus vallásra is áttért, karácsony napján meg éppen százat vettek fel a régi egyház kötelékébe. A tanulók száma is megszorodott, különösen nemes emberek gyermekeivel, kik a kollégium körében egy Szűz Máriának szentelt társulatban működtek, míg a szegény tanulók házát a Szent Háromságról nevezték el.¹

A pestisnél is nagyobb csapás érte azonban a kolozsvári jezsuitákat azzal, hogy ezután alig öt hónappal később, Báthory István király, nagy jótevőjük (1586 december 12-ikén) Grodnó várában meghalt. Csupán az vigasztalta őket, hogy unokaöccscse, Báthory Zsigmond híven teljesíté rendelkezését² s minden alkalmat megragadott, hogy irántuk való szeretetét kimutassa. Ilyen alkalma kínálkozott pl. 1587. őszén is, a Kolozsvárt tartott országgyűlés idején, midőn meglátogatta udvarával a kollégium és szeminárium helyiségeit s résztvett a tanulók vizsgálatán és szentgyakorlatain.

Az ifjú fejedelmet üdvözlő beszéddel és versekkel fogadták a tanulók s aztán egy *Szent Istvánról* írt drámát adtak elő, majd disputációt tartottak a bölcsészetből és retorikából, minthogy a „Krisztus istenségéről“ szóló vitatkozást Géczy János kormányzó — zavaroktól tartván — nem engedte meg. A nagyszerű ünnepség imákkal és szónoklatokkal végződött, magyar nyelven s a fejedelem óhajtására latinul is, melyekben a tanulók azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem bálványimádás a szentek tisztelete, segélyülhívása, vagy képeik és ereklyéik tisztelete.

A tanulók készsége és tudása úgy meglepte a hallgatókat és annyira meghatotta az újhíitüeket, a jezsuiták ellenségeit is, hogy fiaikat egyre-másra hozták iskolájukba, mint azt eddig is tevék évek óta. Fiát pedig egy jóformán zsidózó „eretnek“ nemes-ember egyenesen azzal a kijelentéssel adták be az atyákhoz, hogy ők — úgymond — jól kiképezik arra, hogy külföldi követségekre használhatóvá válják.

S ki csodálkozhatik ezen, mikor az újhíitüek iskolatígye a városban

¹ Bővebben a *Litterae Annuae Societatis Jesu annorum 1586 et 1587* (Róma, 1589.) 149. és következő lapjain.

² A király 1585-ből való intelme Báthory Zsigmondhoz ki van adva Lampe Frigyes Adolf 1728-iki *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* cz. m. 313. l. Utolsó végrendeletét Vass József adta ki egy hibás másolatáról, az *Erdélyi Történelmi Adatok* III. k. 310—314. l. Vonatkozó sorait a varsói állami levéltár hiteles szövegéből ekként közöljük: Collegium in Koloswar et Kolosmonaster fundatum bonisque dotatum, partim jure regio, partim pecunia et bonorum aliorum permutatione, bono jure acquisitis, tueantur, conservent et augeant. Sic etiam Albensem, Waradiensem non solum conservent, sed augeant ad eorumque incrementa adjiciant, alioquin si violentas injicient manus, implebunt modios irae divinae, qui retribuatur talibus secundum munditiam cordis eorum.

annyira elárvúlt. Hisz nemcsak papjuk, tanítójuk volt kevés, hanem még a meglevők is lanyhán és hanyagúl teljesíték kötelességüket, holott apostoli buzgósággal és önfeláldozó igyekezettel kellett s lehetett volna ellensúlyozniok a páterek működését. A prédikátorok és skólamesterek buzgósága azonban hitvitákban és izgatásban merült ki, no meg fizetés-emelés-kérdésekben, a mikkel a városi tanácsot évről-évre zaklatták, aratás és szüret után is. Pedig a *centumpaterek* fájó szívvel tapasztalták „egész várasul, hogy az ifjúság az Istennek igijére előbbi mód szerint nem tanittatik és az catechizálás teljességgel megszűnt, holott szükség volna az ifjúságot az Istennek tisztességére gyermekségtől fogva tanítani, és abba felnevelni“, a miért közgyűlésből kívánják, „hogy az előbbi mód szerint, hívassák be plebanus uramat és hagyják meg, hogy minden vasárnap délután az régi szokás szerint mind a két templomba catechizáltasson, hogy az ifjúság az Istennek tisztességére nevedekdjék fel“.¹ S ugyancsak a közgyűlések jegyzőkönyvében olvassuk tovább azt is, hogy a szászoknak prédikátoruk sincsen, a plebánust meg a városbirónak kell megintenie, „hogy a szentpéter-i plebánust fel ne hozassa a község közül, hanem minden estve, reggel ott prédikáltassák, ne kényszerítették a község a jezsuitákhoz futni“, figyelmeztetvén őt arra az önként vállalt kötelességére is, hogy az iskolára legyen gondja, „hogy az is ne panaszoljon a tanítók tunyasága miatt“.² Am ez a gondviselatlenség még évek múlva sem szűnt meg, a minek az lett eredménye, hogy „a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek“, úgy hogy a Tanács 1585 elején végre is két városatyát küldött ki kebeléből, hogy az iskolát „minden hónapban meglátogassák s a hanyag tanítót megdorgálják“.³ Am ez sem használt, mert a szászoknak még három év múlva sincs papjuk, sőt „a schola is lector nélkül szűkölködvén immár majd két esztendőől fogtán, pusztulásba kezdett ereszkedni“, miként a városi notárius szomorúan írja.⁴

A jezsuiták sikerét, haladását és folyton növekedő befolyását természetesen irigyelve nézték, sőt veszélyesnek tartották a többi vallásúak, kik mindent elkövettek ellenök. Kérték, hogy az országból kiüzessenek, iskoláik és templomaik elvételét és azt kérték, hogy a fejedelem mellett egynél több jezsuita ne lehessen. A páterek buzgósága, egy-egy tapintatlansága izgatta őket, meg az, hogy boraik kezelésével sértik a város

¹ Kolozsvár város tanácsának 1580 márczius 12-iki közgyűlése határozatából; a közgyűlési jegyzőkönyv 212. lapján, a város ó-levéltárában.

² A város 1581 szeptember 30-iki közgyűlési jegyzőkönyvéből; Jakab Elek id. m. II. k. 273. l.

³ Az 1585 januárius 15-iki közgyűlésből, ugyanott a 327. lapon.

⁴ A város 1588 július 8-ikán tartott közgyűlési jegyzőkönyvéből; Kolozsvár ó-levéltárában, a II. k. 83. l.

kiváltságait.¹ De nem érték célzt, bár a kormányzó s a *fejedelmi tanács* tagjai mind kálvinisták voltak, mert tiszteletben tartották két elhalt fejedelem végrendeletét, meg nyilvánvaló volt sikerök a tanügy terén. A páterek résen álltak, tudván, hogy nyugalmuk csak a legközelebbi generális-országgyűlésig tart. Latin és magyar nyelven irandó *apologiára* készültek, bebizonyítandó, hogy Krisztus-urunknak Istenként való imádása s a szentek tisztelete nem bálványozás.² Közben számuk is szaporodott.³ Tanulóiik közül hatvan tért át a katolikus hitre, hét lépett a rendbe, kettőt pedig magasabb kiképeztetésük végett Rómába küldtek; a lakosok közül is száznál többen tértek vissza, köztük egy nyolczvanas korú predikátor, feleségével együtt. Nagyobb ünnepekre napi járőföldről jöttek be templomukba, mint egy főúri nő, ki egész napot gyalogolt, hogy áldozhasson, Keresztúri Kristóf kővári kapitány,⁴ családja tagjaival együtt térden csúszott a főoltár keresztjéig. A jezsuiták üldözése azért nem szűnt meg, sőt épp pünköszt napján történt, hogy egy unitárius ember „mocskos szájjal“ gyalázta a Szentháromságot s lázított annak Istensége ellen. Büntetésül rá egy hétre, a mint házából kilépett, szélütés érte szentségtörő nyelvét s nemsokára élni is megszűnt.⁵

A kolozsvári unitárius ember káromlása csak példázza, hogy a többségben lévő unitárius és kálvinista *rendek* minden alkalmat megragadtak, hogy a fejedelmet a pápás-rend tagjai és tanítói ellen ingereljék, s midőn a karácsony előtt bevégeződött medgyesi országgyűlés száműzetésüket kimondta, a páterek elhagyták az országot. Ezzel erdélyi történetük első korszaka s egyidőre kolozsvári egyetemök kapuja is bezáródott.

Dr. Veress Endre.

¹ Igy pl. ekkoriban 150 nagy hordó bort őriztek a szeminárium pinczéjében, a mi ha jogos termésük volt is, el kellett volna még Monostoron adniok. (Egykori följegyzés a római id. 3281. kötet 394 l.)

² Wujek Kolozsvárról írt 1587 december 8-iki jelentése alapján, oklevél-mellékletünkben.

³ Ekkoriban jöhetett be a lengyel Sawicki Gáspár is, kit Rostowski említ, id. m. 116. l.

⁴ Neve nincs ugyan kitéve, de ez a kifejezés „praefectus quidam arcis catholicus“ csakis a buzgó, vallásos Keresztúrirra vonatkozhatik.

⁵ *Litterae Annuae Societatis Jesu anni 1588* (Róma 1590.) 85—89. l.

A szántói Laczk-család ismeretéhez.

Midőn 1295 körül a margitszigeti apácák és bizonyos Rügy fiai Pál és Jób között a pestmegyei Taksony határában feküdt Szajcs nevű birtok¹ miatt pör folyt és a budafelhévi konvent ez ügyben vizsgálatot tartott, a vitás birtok szomszédságában lakó földesurak közül *Csepelmelléki Kolozs* comes is szerepelt.²

E Kolozsról többet nem tudunk: annál többet azonban utódairól. 1326. febr. 28-án tanúsítja ugyan Károly király, hogy *Csepelmelléki Kolozs fiai: Kolozs, Laczk és Miklós* egyrésztől, másrésztől Tröttel Miklós pozsonyi főispán és rokona Roland fia Lépes Miklós a következő csere-szerződést kötötték: Kolozs fiai átadják Tröttel Miklósnak a Fekete-Körös mellett fekvő Csanakesző nevű falu harmadrészét, minek fejében a Nagysziget mellett fekvő *Szántó* nevű birtokot cserében kapják. (Tört. Tár. 1896. 507.) Hogy és mikor került a zarándmegyei Csanakesző Kolozs fiai birtokába, nem tudjuk; azt sem tudjuk, vajjon birtokoltak-e már azelőtt is a Fejérmegyei Szántón, annyi azonban bizonyos, hogy az 1326. évi csere után Szántó a család törzsökös helye maradt.

A három fiú közül csak Kolozs és Laczk ága élt tovább. Miklós-ról 1326 után mit sem tudunk. Kolozs fia, Kolozs 1332. febr. 14-én királyi házi tiszt (aulae nostrae juvenis specialis), mely minőségben Károly király nevezett napon hadjáratokban, fegyverjátékokban és egyéb alkalommal tanúsított hű szolgálatai megjutalmazásául neki sisakdisz-viselési engedélyt ad.³

E Kolozs fia Jakab 1378-ban királyi allovázmester, 1383-ban mint a királyné udvarnokai comea e tolnamegyei Gerenás nevű helységben garázdálkodik.⁴ 1402-ben Komárom főispánja és várnagyja.⁵ Neje a komárommegyei Némái⁶ Miklós fiúsított leánya Neszte (Anasztázia), kinek

¹ 1400-ban Zoyk-telky néven szerepel. Fejér X. 2, 820.

² Wenzel X. 439. Mellette szerepelnek mint Csepelmellékiek még: Szakálos Pál, Herbert és Haragos comes.

³ Turul V. 158. Az erről szóló okirat közlője szerint I. Kolozs 1270-től 1280-ig ismeretes. Fia, II. Kolozs 1332-ben *Szentvidi* néven királyi lovászmester; ennek fia Jakab (1360) *Kolozsfi* néven szerepel. Mindez állítások nincsenek indokolva. Kolozs lovászmestersége koholmány. Fia Jakab 1378-ban királyi allovázmester az igaz! II. Kolozs érdemeiről szól Fejér. VII. 3. 123 és 1351. l.

⁴ Fejér X. I. 126.

⁵ Hazai Okmánytár, II. 168. Károlyi Okmánytár, I. 459.

⁶ Néma helységre vonatkozólag a következő kiegészítő (v. ö. Csánki III 509.) adatokat közlöm: a) 1300-ban Tiborc fia Némái Péter a Bána nb. Csesznekiek vagy onfelosztása alkalmával fogott bíróként működik (Wenzel X. 399.); b) Némái Pál leánya Pendency 1306. febr. 26-án Giczi István özvegye (Anjoukori Okmánytár I. 108.); c) 1326-ban Némái Dezső és Némái Nána fia Roland királyi ember. (u. o. 400; 1306 ott téves); d) 1355-ben Némái Nána fia Roland neje: Herény nb. Káldy Egyed leánya Erzsébet, Csab nb. Rezneki Mihály özvegye (ugyanott VI. 370).

kezével apósa birtokait is megkapta. Nem lévén e sorok feladata, hogy a család ezen ágával bővebben foglalkozzunk e helyen, csak azt akarjuk kiemelni, hogy Jakab és utódai magukat *Némai Kolozsok*nak nevezték és e néven egy teljesen különálló családot alkottak.

Minket e helyen első sorban I. Kolozs fia Laczk, és vonala érdekel. Laczkról, kinek tevékenységét 1326-tól 1358-ig követhetjük és kiról csak azt tudjuk, hogy igen számos alkalommal (1346-ban mint királyi testőr) királyi emberként működött¹. Az eddigi irodalom csak egy Miklós nevű fiát ismerte, ki a családot folytatta; én azonban Miklóson kívül Laczknak még három más fiát is ismerem. Miklósról mindaddig csak egyetlen-egy egyenes okirati adatot ismerek és pedig 1376-ról, mely évben mint Laczk fia: *Szántói Miklós* egy még IV. László korából való, Szántóra vonatkozó okíratot előmutatott. — Megjegyzendő, hogy e Szántó, mely eredetileg néhány királyi tárnokok és étekgók birtokát képezte, 1376-ban Izsótelek,² később pedig állandóan Laczkháza néven szerepel, mi kétségkívül onnan ered, hogy Laczk (éppen úgy mint előtte a IV. László-korabeli Herbert, kitől a Herbertháza nevet kapta) valamely birtokosztás alkalmával Szántó javarészét kapta, hogy itt állandóan és hosszú időig tartózkodott, úgy, hogy utódai a birtokot már csak Laczkházának nevezték; e néven még jelenleg is (mint Laczkháza), Pestmegyében, a Kis-kúnságban van.

Zsigmond király 1420. okt. 29-én a következő csereszerződést köti:

Szántói Laczk Jakab volt erdélyi vajda, fivére Dávid volt szlavoniai bán és *kettejüknek frater patruelisa: Benedek fia Szántói Benedek boszniai püspök* odaadják a királynak Borosjenő (Pilis megyében), Ülbő (Pest megyében), Egerszeg (Tornamegyében), Csatárszeg (Csongrád megyében), Szántó, Herbertháza másként Szántó, Kispereg másként Szentimrefalva és Vét (Fejérmegyében) nevű birtokaikat és megkapják értök a következő jószágokat: Rév (Biharmegyében), Szentimrefalva (Alsófehérmegyében), Nyárádtó, Alsóteremi Oláhteremi, Felsőteremi és Vámosudvarhely (Küküllő megyében)³

Ez az ifjabb Benedek nemcsak hogy e családnak egyik eddig ismeretlen tagja, de egyúttal érdekes alak a boszniai püspökök közt, történetük meghatározására. 1410-től 1426-ig ismertek ugyan egy Benedek nevű boszniai püspököt, de csak e néven: Benedictus de Benedictis,⁴ most már tudjuk, hogy neve nem de Benedictis, hanem hogy ő Benedek fia és a szántói Laczk család sarja; csak az a kérdés, hogy a volt vajdához és a volt bánhoz mily ízbeli rokonság fűzte őt? mert a frater patruelis többféle értelemben veendő. Miután Jakabbal és Dáviddal együttesen a már említett cserét a királylyal köti, világos, hogy ő a két fivérnek legközelebb álló rokona, tehát minden kétséget kizáró módon Laczk ívadéka, csak azt nem tudjuk, vajjon Laczk unokája-e, mint a vajda és a bán, vagy pedig Laczk dédunokája, illetve a két fitestvér unokaöccse. Tekintettel arra, hogy utóbbi esetben még fiatal embernek kellett lennie, a mi a már 1410-ben kimutatott püspöki állására való tekintettel nem igen valószínű, helyesebb úton járunk, ha benne Laczk unokáját és a két fitestvér

¹ Anjoukori Okmánytár IV. 128., 211–213. VI. 55., 382., 401. Fejér IX. 2., 698. Teleki okmánytár I. 76. Zalamegyei okmánytár II. 431.

² Hazai Okmánytár VIII. 272.

³ Zichy-Okmánytár VI. 634.

⁴ Pray, Specimen hierarch. II. 432.

unokatestvérét látjuk. Bizonyítja ezt különben a következő, eddig szintén még fel nem használt adat.

1373-ban Károly király embereként *Laczk fia Benedek* udvari tiszt (aulae nostrae juvenis) a máramarosi Konyha község határjárását eszközli. Igaz ugyan, hogy ez magában véve — bár az illető udvari tiszt — még nem mond sokat, mert ily nevet máramarosi földbirtokos is viselhetett; de a király határozottan mondja, hogy *Laczk fia Benedek ad hoc specialiter de curia nostra transmissus*,¹ minek alapján határozottan kimondhatjuk, hogy jelen esetben szántói *Laczk* fiával, a későbbi *Benedek* boszniai püspök atyjával van dolgunk. *Benedek* püspök 1426-ban meghalt. Az 1420. évi csere következtében beállott birtokviszonyok 1425-ben már nagyon változtak. Ezdegei Pál, volt bán azt állította, hogy a király *Egerszeg* nevű tornamegyei birtokát neki adományozta; *Borbála* királyné pedig *Laczkháza* és *Szentimrefalva* birtokok iránt a következők ellen pert indított:

a) Szántói *Laczk* fia *Miklós*, fia *Jakab*

b) *Benedek* boszniai püspök

c) *Németi János* fia *László*

d) *Némái Jeromos* és ennek fia *László*² ellen.

Ez utóbbit jól ismerjük; nem más mint *Némái Jakab* fia, ki *némái Kolozs*-családot folytatja és kinek a szántói birtokban még bizonyos része volt. — De *Németi János* fia *László* — mint majd meglátjuk — a *Laczk*-ágnak egyik eddig szintén ismeretlen tagja.

A szántói *Laczk*fiak már 1370-ben *Lajos* királytól a *valkómegyei Asszonyfalva*, *Kovászdi*, *Mocsár* és *Szilköz* nevű helységeket nyerték. De ezeken kívül még az ugyanazon megyebeli *Németi* is az övék volt. De miután *Németi* (vagy *Szántói*) *János* és *Laczk* fia *Tamás* a lázadó *Horvátiakkal* czimboráltak, ennek következtében *Zsigmond* király *Németi*, *Mocsár* és *Asszonyfalva* részeit 1389. nov. 12-én *Kórógyi Istvánnak* adta. 1411-ben visszakapják azonban nemcsak ezeket, hanem *Szilköz* és *Kovászdi* részeit is. 1413-ban iktatják *Dávidot* *valkómegyei Szarvas* nevű birtokába.³ Miután tehát látjuk, hogy a *valkómegyei birtokokban* a *némái Kolozsok* nem részesek és róluk, mint *Laczk* utódairól lehet szó, világos, hogy *Németi János*, valamint *Tamás*, kiről biztosan tudjuk, hogy *Laczk* fia, szintén *Laczk*nak a fia. *János* fia *László* — kivel 1425-ben találkozunk — a rendelkezésemre álló forrásokban többé már nem szerepel és így több mint valószínű, hogy fiútdók hátrahagyása nélkül meghalt. Nagybátyjától, *Laczk* fia *Tamástól*, tudunkkal legáltalább, szintén nem maradtak fiútdók, mert a későbbi források csak *Dávid* bán ivadékairól szólnak.

Hogy *Németi János* és *Kolozs* fia *Laczk* között minő izenbeli összeköttetés van, az az eddigiekből ki nem világlik; csak azt tudjuk, hogy *Németi János* *Laczk*nak egyenes leszármazottja. A következő adatok alapján azonban képesek vagyunk arra, hogy erre a felette érdekes kérdésre is teljesen kielégítő fényt vessünk.

Lajos király 1358. máj. 3-án meghagyja a *kolozsi konventnek*, hogy saját emberét kiküldje, kivel együtt *Laczk* fia *István* a királyné tisztje (aulae reginalis juvenis), ki ezen czélből egyenesen a királyi udvarból

¹ Máramarosi Diplomák 65.

² Zichy-Okmánytár VI. 636.

³ Csánki II. 374., 375.

ki lett küldve (de curia nostra specialiter ad hoc missus) Elefánti Mihály és egyéb erdélyi felek ügyében eljárjon.¹ Az 1389. évi okiratban, a hol arról van szó, hogy a Kórógyiak a hűtlen Németi János és Laczk fia Tamás birtokait kapják,² világosan olvasható, hogy Németi Jánosnak az atya: István. Így tehát, miután Laczk fia Benedek is az udvarból mint udvari tiszt lett kiküldve és miután tudjuk, hogy maga Laczk is az udvarból számos esetben kiküldetett, semmi kétséget sem szenvedhet, hogy itt Szántói Laczk fia Istvánnal van dolgunk, kiről különben egyebet nem tudunk.

Az eddigiek és egyéb hiteles források alapján³ megkapjuk a következő nemzedékrendi táblát:

Némái Kolozs Cs.-melléki Kolozs 1295. kör.		Szántói Laczk
Kolozs 1326–1351		Laczk 1326–1358
(Szántói) Némái Jakab (1380) 1372–1402		1346-ban udvari tiszt
1378-ban királyi allovázmester 1383-ban a királyi udvarnokok comese 1402-ben komáromi várnagy és főispán		
Neje: Némái Miklós leánya Neszte		
Zsigmond 1392–1415	Ambrus 1412–1415	Jeromos 1412–1457
	László 1425	Imre szül. 1440 kör. 1450
László 1462–1490	János	Apollónia
		Krisztina
folytatják a családot		
István 1358. kir. kiküldött	Benedek 1373 † 1420 előtt	Tamás 1389
		Miklós 1376 † 1411 előtt
Németi János 1389	Benedek † 1426 1410 óta boszniai püspök	Dávid 1403-ban Fejérm. főisp. később tótorsz. bán
Németi László 1425	György 1416–1438	Katalin 1416
	neje: Losonczi Dezső fia János leánya Ilona	László 1424
	Miklós † 1456	Anna 1457
	Katalin	férje: Bethleni Márk 1463
		Dorottya 1457 † 1478 férje: Csanád nb. Telegdi Lőrincz † 1463 előtt

Dr. Wertner Mór.

¹ Fejér IX. 2, 677

² Országos Levéltár DL. 7530.

³ Turul II. 116. Hazai Okmánytár III. 353, 385. Csánki I. 596, III. 378. Soproni-Okmánytár II. 557.

Br. Wesselényi Miklós levelei anyjához Cserey Helénához.

E nagybecsű levélsorozat 1814 szept. 17-én nyílik meg s némi szaggatottsággal 1830 nov. 4-én záródik le. Így Wesselényi életének épp azt a szakaszát világítja meg, a melyre ifjúkori tanulmányainak vége államférfiúi szerepének eleje esik. Ez a körülmény már magában érdeket ad e leveleknek, mert míg gyermek s ifjú korát atyja irói barátjai révén, politikai pályáját s e pálya főbb mozzanatait saját jegyzeteiből meglehetősen teljességgel ismerjük: életének említett szaka csak elnagyolt és szakadozott képekben állt előttünk. Fokozza még ez adatok biográfiai becsét az a részletező hűség, őszinte és meleg hang, melyen a fiúi szív magát anyja előtt lépten-nyomon kitárja, rá, fejlődése folyamán egyre mélyebb hatást gyakorol s az anyaság érzelmi köréből Széchenyivel szólva „a polgáriasság s a nemzetiség védangyalává” emeli.

Valóban nyomon kísérhetni e levelekben a nagy férfi egyéni fejlődését pár évtizedig szinte minden jellemző mozzanatában s nem is egyedül, hanem kezdettől híres kortársai s legnagyobb barátja, Széchenyinek oldalán. Előttünk a mint ifjan, közös eszményüktől vezetve, egymásra találnak s egy nagy gondolattal Bécsbe sietnek föl. Itteni köreik, életmódjuk, lázas készülődéseik; majd a külföldi út gazdag tervei és benyomásai közt egymásra gyakorolt hatásuk képe, mely lelki életük irányát, politikai hajlamukat tisztán jelzi már ezeken a lapokon.

Hazatértük után (1822 szept.) a levelezés anya és fiú között egy-egy időre megszakad, csak az 1825-iki országgyűlés elején indul meg ismét, mire a két barátot is Pozsonyba szólítják az események. Ezzel előttük s majd általuk megnyílik a magyar közélet és kultúra legdicőbb kora, melyhez hasonló szellemi, erkölcsi és anyagi átalakuson Szent István óta nem ment át nemzetünk. Gyorsan játszanak le előttünk az új politikai világ lázas izgalmai, az egymást kísérő fény- és árnyképek, majd Széchenyi híres föllépte, az akadémiai, kaszinói, lóversenyügyi tárgyalások stb., úgy hogy a levelek tárgyban, hangban egyre bővülve az eddigi intimítások helyett egész „tudósításokká” nőnek a fiú tolla alatt. De az események forgatagában a lelkek mélyén is nagy változás

esik s mikorra az, akinek szive előtt, mondhatni szivén át szövődött barátságuk, az öreg Wesselényiné a 30 évek elején (1831. decz.) sirba szállt, a két nagy férfi barátsága is kihűlt. „Másképen látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint te és én nem tartom azon módokat helyeseknek, vagy jobban mondjam: célhoz vezetőknek, melyekhez te nyúltál honunk előmozdítása végett. Utainkban elágazánk“ — írja Széchenyi Wesselényihez 1831. decz. 5-én. Nemzettevő munkájuk csakugyan hovatovább más irányban hajlik.

E levelek, számszerint 52, az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött Wesselényi-Levéltárból valók, lehetőleg hű másolatban. Átlag valamennyi negyedrést alakú, fehér vagy színes papiroson, a Wesselényi tollát jellemző lágy, könnyen futó, gondos irással. Borítékuk a kor divatja szerint, egyszerűen összehajtva, maga a levél külső lapja, kizárólag francia czimzéssel, piros, vagy fekete pecséttel lezárva, melynek vésetét Wesselényi gyakran váltogatta. Néhol egy vagy két versenylő, magában vagy lovassal, másutt a családi czimer vagy pusztán nevének kezdőbetűi.

1.

Béts, 1814, 27-ik Sept.

Kedves Jó Anyám!

Ezen Holnap 23-ikán irt levelemet eddig bizonyosan vette Kedves Jó Anyám, melybe ide való szerentsés felérkezésünket, a Würthembergi 's Danus király megérkezéseket meg irtam, az ólta ezek történetek: 25-ik Érkezett bé a' Muszka Czár, már reggel 7 órakkor egész Béts mozgásba volt, 10 órára volt téve meg érkezésének ideje 's mentől később lett annál nagyobbra nőtt a Nép várakozása 's midőn az ágyuk ropogni kezdtek 11 óra után, mely a közelebbi Postáról valo megindulását jelentette egy ember özön kezdett omolni a Burgtol egész a Praderig a' merről kellett jönni, végre ugyan tsak el kezdődött az Einzug, előll egygy Ulánus s két Vasas Regiment jött, utánnok gyalogság s ezeket követte a' három Monarcha ló háton egy rakás Generalis Hertzegektől, Adjutánsoktól, Gavalléroktól 's mind a' két Gárdától kísértetve, a' Muszka Czár balra, a Pruszus király jobbra 's a' mi Császáruk közbül jötenek, az egész Einzugot rekesztette bé egy lovas vagy két gyalog regiment 's a pompás Burgermillitz ezek után pedig rohant a' rettenetes sokaság. Mi az egészet igen jól láttuk, mert a' Gyulai István (a ki most fenn van) szállá(sá)ból, mely a Stock am Eisen-en van néztük. Estve minyájon a Theatrumba voltanak, érzékenyítő volt mely szíves örömmel fogadta a Nép Ferentz Császárt; midőn a több hatalmasságok bé léptek igen nagyon tapsoltak, de midőn a miénk elő lépett szörnyü kiáltozások 's tapsolások közt fogatták, mely hatszor is meg ujjult minden köszönései mellett is. Ma a Muszka Czárné érkezett meg; a Festenekről még bizonyost, de a jövő Postán bővön fogom rollak tudósítani. Kedves Jó Anyám addig is kezeit alázatosan csókolván fiui tisztelettel maradok

Kedves Jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

2.

Debretzen, 29-ik Sept. 821.

Kedves jó Anyám!

Én ide tegnap estve igen jó egészségben meg érkeztem. Holnapután indulunk. Pestig Károlyi is velünk jön. Luigi a Széchenyi Jagerével holnap előre mennek Pestig. Pestről újra fogok irni. Itten a' Procuratort holnap fel fogom keresni. Camilló még nem jött el, azért tsak itt a' Bika fogadóba-való gazdának hagytam meg, hogy Camillót keresse fel 's vele együtt a' Bétsből jövő portékáinkat által vevén azokat adják által azon Zilahi kereskedőnek, a' kinek ezért tsak az idevaló gazdánál kell, hogy jelentse. Ez uttal tsak evel a' röviddel kezdem el Leveleimet, a' mint tovább fogunk haladni 's az Irásra való objectumok sokasodni fognak, úgy fognak leveleim is hosszabodni. A kedves Anyám kezeit fiui tisztelettel csókolván maradok

hiven szerető engedelmes fia *Wesselényi Miklós* s. k.

3.

Bétsbe, Oct 27-kén. 821.

Kedves Lelkem jó Anyám!

Aval a bizonyos reménységgel voltam ide való visszajövelelemmel, hogy itten kedves jó Anyámtól Levelet fogok tanálni, de reménységem 's vágyásom meg tsalodott, nem irhatom le mely nyughatatlan-ságot okoz bennem az hogy kedves jó Anyámról semmit sem tudhatok. Hidje el kedves jó Anyám, hogy sem ezen nagy város kábitó zajgása, se lármás multságai nem foglalhatnak le annyira, hogy Anyai áldott társaságában Sibon mezei munkásságban csendesesen fojdogált napjaimra most is könnyezve ne emlékezzem. Legforróbb kívánságom 's buzgóbb imádságom, hogy ezen utazásomat (melyet Lelkem tökéletesbitésére tenni köteles vagyok, 's hála az egeknek tehetek), bé végezvén, szép emlékezetekkel meg gazdagodva otthon kedves jó anyám napjait örvendetesekké, kellemesekké tehessem. Én itt meghatároztam magamba, hogy ez uttal igen kevés esmeretséget csináljak 's időmet tsak az utazásra való készültre szenteljem. Anglusul már el kezdettem tanulni, Széchenyi ád nekem órákat. A napnak nagyobb részit itthon töltöm olvasással 's irással. Theatrumba, képzelje csak lelkem Anyám, még csak égszer voltam. A Cancelláriusnál, Nemes Ádámnál etc tejendő Visitáimat a jövő héten fogom megtenni. Bátyám Cserey itt van, most esmét mindenféle, még házassági planumokkal is bajlódik. Itt minden nagyon drága 's itt való létem sokkal többbe kerül mint gondoltam. Széchenyi a maga szállásán nekem nem adhatott telyességgel szállást, azért Holnapjára fogadtam hozzá nem messze itt a' Jägerzeilba Nro 535. in 2-ten Stock két szobát moeblirozva, egy Holnapra 70 frt. A nekem irandó leveleket tsak ide tessék adressálni. Ujságot nem irhatok lelkem Anyámnak semmit. Háboruról szó sintsen. Bátorkodom kedves Anyám által izenni azt Kelemennek, hogy szivesen köszöntöm 's kérem mentől előbb irjon. Magamat anyai kegyességébe ajánlván fiui méjj tisztelettel kezeit csókolom s maradok

Kedves Lelkem jó Anyám

engedelmes tisztelő fia *Wesselényi* s. k.

4.

Nro 4to. Béts 1a Nov. 821.

Kedves lelkem jó Anyám!

Az itten járó nagyon szép idők minden nap juttatják eszembe, hogy mely jól lehete vala otthon szüreteznem 's mely sokkal szivem szeréntebben mulattam volna magamat mint ezen bolond városnak zajgási közt. Tegnap előtt vettem kedves Anyámnak első Levelét, éppen midőn az öreg Széchényinénél (a ki édes Anyámat tudakolta 's köszönteti) valék ebéden. Nagy örömmel látám betses rendeiből kedves jó anyám egészséges voltát. Én itt hálá Istennek nagyon egészséges vagyok. A tudva lévő utazásunk most nagyon kétség alá kezdett jönni, mert Széchényinek nem akarnak az elmenetelre szabadságot adni. Ezekbe a' napokba elfog válni a' dolog. Képzelteti kedves Anyám mely kedvetlen ez reám nézve. Tegnap tettem meg az erdélyi uraknál visitáimat. Az öreg Cancellarius nagyon persvadeált, hogy szolgáljak, 's tenni pedig semminek sem akarnak. Feketével beszéltem az ágensség iránt, de ő itten szegények szó-szollója lévén, senkiéne is dolgát magára venni nem szabad, hanem ajánlatott nékem egy más *Szóts* nevűt, de még nem beszélhettem vele. Én nem sokat járok ki, olvasással 's tanulással töltöm inkább az időt.

Magamat gratiájába ajánlva kezeit alázatosan csókolom 's fiúi tisztelettel maradok Kedves jó Anyám!

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

5.

Nro 5°. Béts 7-ik Nov. — 821.*Kedves jó Anyám!*

Vagy két napra ki mentem volt Széchényivel Czenkre, tegnap előtt estve jöttünk esmét vissza. Széchényi ma volt a' Császárnál az utazás dolgába, de még a' dolog nints el dölve, 's azért én is még semmi bizonyost nem tudok. Itten én a' mint előbbeni Levelemben is irtam volt, igen keveset járok ki. Óráimat nagyon el osztottam. Az Anglus nyelven kívül most kezdek Rajzolásba órákat venni és Fechtirozásba. Ujságot nem irhatok kedves Anyámnak, mert itt nitsen is, s én tudja kedves jó Anyám nem igen vadászom 's tudom az Ujságokat. Brasiliából most nem rég érkezett két vad-Ember (Butekeros) a' Bétsi nép felette tolul látására, de én bizony még nem láttam. Magyar országon minden felé kéri a' Tyrokat; némely V. megyék meg adták, mások nem, ez utolsók között való Soprony v. megye a' hol a napokban volt a' gyűlés, a mely alkalmatosságkor esmerkedém meg Nagy Palival is, ez egy valóságos nagy eszű 's ékesen szollásu egy Ember. — A Cancellariusnál, Esterházinál, Nemes Ádámnál ect. ect. közelebbről voltam, édes Anyámat mind, 's az öreg Cancellarius különösen tiszteli. Az agensel a' kiról a minap irtam volt még nem tanálkozhattam, de a napokban beszéllek vele. Instalom kedves jó Anyám méltóztasson Kelemennel egy' rövid deductiót 's mostani állapotját minden pereinknek iratni 's nékem fel küldeni, hogy azon agenst informálhassam. — Erdélyből Kornis János vagyon itt, a' Dévai Perbe, de a napokban megyen le. Bethlen Elek is itt van, hogy miből él valójá-

ban nem tudom. Bátyám Cserey még nem veszem észre, hogy készülne le. Kornis Misivel 's Eszterházi Latzival gyakran vagyok. — Kemény Pepi a' Kemény Farkasné nagy reményű Fia, kiből a' Gubernátor egy Haza-Oszlopát várt, megházasodott, s vett el égy Comizotska Leányt, a' kinek az apja Klagenfurtba Kortsmásos. Szegény Keményné véghe-tetlen bűba van. — Kezeit alázatosan csókolván fiúi méjj tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám

engedelmes tisztelő fia *Wesselényi* s. k.

6.

N. 6°. Bétsbe Nov. 12-kén. — 821.

Kedves jó Anyám!

Nem tudom mi lehet oka, hogy 13-ik Oct. Irt 's itt 29. oct. vett levelein kívül még többet vennem szerentsém nem volt, pedig hidje el kedves Anyám, hogy leírhatatlanul vágyom Hogy-Létéről 's Egésségéről tudósításokat kapni. — Én hálá Istennek nagyon egészséges vagyok. — Két régi esmerősseim Scheinemann és Fischer (a ki Dercsényi által nekem azt a szép képet küldötte) a' Johan Dragonerektől kerestek itten fel, ők most itt a' Mappirungs Calculation Geschäftnél dolgoznak. — Fischer minden nap hozzám jár 's a' Rajzolásba órát ad. — Mind ketten csókolják kedves Anyám kezeit. — Az utazásunk dolga még mind függőbe van, s' még egy darabig úgy is fog maradni. — Ennek a holnapnak végével el költözöm ezen mostani szállásomról 's megyek Széchényíhez ugyan tsak Jägerzeil Nro 518., a hol igen jó 's derék lakásom leszsz. — Itt igen szép idők járnak, eső égy napot kivéve, a' mi olta fel jöttem úgy szólván nem is volt, hanem éjjelenként nagyon hideg van, jó formán fagy. Sokszor járt eszembe, mely jó vadászatokat tennék otthon. A szüretre igen jó idő lehetett. Erre mindenfelé panaszoznak a roszz és kevés Borra. Ujságot semmit nem írhatok, mert nem tudok, éppen hogy Gen. Dukát tegnap a Gutta meg ütötte.

Széchényi kedves Anyámat tiszteli. Kezeit fiui tisztelettel csókolván maradok

Kedves Jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

7.

Nro. 8°. Béts Nov. 23-kán. 1821.

Édes Kedves jó Anyám!

A keddi Postát Levél nélkül el szalasztám 's így éppen egy hete hogy utolszor írék. Sok szemre hányást tevék magamnak, hogy a' mult Postán nem írtam, de a' dolog meg lévén történve egyebet nem tehettem, hanem annak magamba való fel tevését hogy ez többször ne történjen. Nov. 17-kén kaptam Kelemennek egy levelét, melyet Czenkre adressált volt, ugyan az nap kedves Anyámtól egyet az ide való Postán de dato 2° Nov. Mely örvendetes nap volt ez nekem. — 19-ik Nov. esmét vettem egy levelét kedves jó Anyámnak, mely 9-ik Novemberi, a leg nagyobb örömmel látom ebből, hogy kedves jó Anyám hálá

Istennek egészséges, ez az égy bizonyosság elégséges, hogy tökéletesen meg nyugtasson, meg vigasztaljon, s itt való mulatásomat (mely az igazat meg valva) reám nézve nem a legbájobb, kellemetesebb tegye. Nem tudok eleget csudálkozni azokon, a kiknek egész vágyásuk a *Városon való lakás* 's a' Falun kivált égy Télnek való eltöltésének tsak meg gondolása is borzasztja. *Bétsbe lenni* igaz, hogy hasonlíthatatlanul kellemetesebb mint Kolozsvárt, mert *ott* a' Falusi élet gyönyörösége nélkül mind szűkölködni kell, a nélkül, hogy azt más részről a' valóság városi örömei ki pótolnák, *itt* igaz, hogy a Nagy Város commoditásait, fényét 's kellemeit egész mértékbe lehet használni, de mindezek, mint Theatrum, (a' melly most nem a' legjobb állapotban van), Sétáló helyek, Társaságok olyan dolgok, a' melyek égy *gondoló* 's *Foglalatosság* 's *munkát szerető* embert égszer kétszer 's égy néhány pillanatra gyönyörködtetnek ugyan, de le nem lántzolhatnak. „Falun egyedül valóságba kell senyvedni“ ugy szóllanak a város imádói, „itt pedig a legválogatottabb Társaságokba lehet élni az élet örömeivel.“ Az *egyedül-valóság* tsak annak rettentő vagy unalmas, a ki vagy *fél magával társalkodni*, vagy a' kinek *nints belsejével kívül társalkodjon* tsak az ilyenek keresik oly szívszakadva a' Társaságokat, hogy ott vagy magok előll elrejtezenek, vagy lelki ürességeket pártolgassák. Igaz az, hogy az igaz értelemben vett *jó Társaság* 's *társalkodás* örömeinek magusi ereje tagadhatatlan, de tsak ott osztja ez lélek-tápláló nectárját, a' hol egy-formán 's nemesen érző Barátok gondolatjaik költsönös tserélgése által *akarátjokat* férfiasabbá, *sziveket* szelidebbé kíványák tenni, 's a' hol a' dolgok különböző szem-pontokból val(ó) nézésével az értelem világosságát 's a' principiumok edzést kapnak — az ilyen Társaság érdemes egy férfihoz, táplálja a' Lelket. Táplálja még nyájos örömmel a' *szívet* az oly *Társaság* a' hol mivelte lelkü 's tiszta érzésü Aszszonyok nem a' hiuság tarka lántzain hordozzák az éppen oly hiu férfiakat, hanem szelid kormányok alatt a' szépet 's a' Jót bájolvá éreztetik 's Jó-izlést 's lelki-miveltséget le(l)hetnek malasztal teljes körökbe. De hol találom én ezt fel Bétsbe? A *fényes társaságokba* a' Modi 's elegantia által sanctionált gyakran nevetséges töbnyire balgatag *Convenientiák* a' csillámló *kül-szin* 's *gazdagságtól* nyert sceptrummal lelket fagylalva uralkodnak. A *Férjfiak Társaságába* minden fontos Tárgy számkivetésbe van, minden discursus Lovak, (a' melyhez nem igen tudnak) Városi-napitörténetek, 's a' Graben Nymphái körül forog. A hol *Aszszonyok* 's *Férjfiak együtt* öldöklük az időt, még leg rosszabb — majd mindennek rosszszul fedí valóságos képét azon Lárva, melyet a tetzés kívánásból hordoz — a' coquetteria a' két nem közt egymással vetélkedve uralkodik. A' hol pedig a' Hiuság 's izetlen Léhaság fénylik onnan megsértve repülnek el örökre az Izlés 's jó érzés Geniussai. Én a' mint már többször is irtam kedves jó Anyámnak töbnyire itthon ülök. Sokat rajzolólok. Az anglus nyelvre egész igekezetemet reá fordítottam. Ugy találom, hogy korántsem oly nehéz mint mondják. A'hol igaz akarat, 's el-szánás van tűnnek onnan az akadályok. A Nachtzeug Pestre megérkezett, onnan Czenkre hozatom 's a' Széchényi holmi Portékájival ide, mert különben ha egyenesen felhozatom poncierozva nem lévén bajt okozna. Hogy *Fábián* lett a giudiciale Gubernium praesesse, eddig fogta édes Anyám hallani, ezt

Székely hiszem nagyon szívére veszi. Itt egy publicatio circulat „hogy a' ki a' Carbonariktól valamit tud, adja fel mert különben, macht sich das Hochverraths schuldig.“ Tegnap előtt a Brigitten-Quaiba a' Policey egy embert kergetett, a' ki midőn látta, hogy már nem menekedhetik, magát agyonszurta. Hertz. Metternich Hannoverából vissza jött. — Beszélnek, hogy a' császár nemsokára Warschauba menne, a' Muszka Császárral ott személyes Conferentiát tartván. A Háborukról itt telyességel nem beszélnek. A felek egy-mással ellenkezők — égy felől az Olaszországba levő regementek reserv Divisiójik auflösölődnek — a' Zeug-Hausokba való minden dolgozások félbe hagyattatnak — másfelől Olasz országból 10 Regement jön ki — Magyar Országban a' Recrutákat nagyon sürgetik. Ezen 30 ezer Recruta adásba, midőn előbb a' V. Megyéktől kérték, többnyire mind megtagadták, másodsor is keményen reájok parancsoltak, de mind öszve csak 10 V. Megye ígérte a' többi mind megtagadta, a' tsupán tsak Diaetára valonak dec-larálván.

A jövő héten ezen szállásomat elhagyom, 's Széchényihez költözöm, a' hol ő nékem jó 's szép szállást ad.

Széchényi most Falun van, de én az anglus nyelvért 's a rajzolásért nem mentem vele — a' jövő holnap elsőjére fog visszajönni. Ide zárva küldök égy Pölnitznek szollo 's az én adresem alatt jött Levelet — ebbe ő pénzre kap Quittungot. Instálom kedves Anyám, hogy Szegény Luigi ne felejtődjön el. Kelement, Pölnitzet 's Intzét szívesen köszöntöm — az édes Anyám kezeit alázatosan csókolván fiui tisztelettel maradok

engedelmes tisztelő fia *Wesselényi* s. k.

P. s. Kornis Misi Udvari Concipista lett. Az én szállásom ez után in der Jägerzeit Nro 518. im 2-ten Stock.

8.

No 9. Béts, 26.-ik nov. 821.

Kedves jó Anyám!

Ma egész nap a Városban lévén 's nagyon későn jövén haza, tsak most estve 11 óra után kapám ithon a' kedves Anyám 17-ik irni méltóztatott levelét. A legnagyobb örömmel látom abból a' kedves jó Anyám egészséges voltát. Holnap reggeltől fogva esmét a' városban dolgom lévén 's a' Posta dél után pedig menvén, mostan tsak röviden lehet szerentsém kedves jó Anyámnak írni.

Az Utazásra való engedelem dolga még mindig függőbe van — méltóztatik tudni kedves jó Anyám, hogy itt mely huzva-halasztva megyen az efféle dolog.

A Pereinkre való Informatiokat még mind várom, a' melyeket előbbeni Leveleimbe kértem, hogy azokból az új Agensünket *Szütsöt* informálhassam.

A Rhéday Lajos ellen való Bihar v. megyei deputatio itt vagyok, de még a Császárnál Audientián nem volt. Ezek közt vagyok a *V(ice)* Ispány *Lányi*, az Oláh Püspök *Vulkán*, 's nekem is több ismerősseim u. m. Csáky Sándor, Sombory Imre az ifiu Tisza, Klobusitzky.

Ujságot ez uttal nem irhatok, mert, valóban nints is.

Ide Brasiáliából hoztak két Butekeros vad-embert, ezeket, ma nagy ballett lévén fel vitték égy Logieba a' Theátrumba, nagyon sok ember csődült fel a látásokra — valójában bestelen portékák — az alsó ajakokba 's a' fülekbe nagy fa-karikát viselnek, akorát, mint égy nagy ostábla Calculus, 's ez által a fülek mentől nagyobbra van nevelve, annál szebbnek tartják. Ilyen formák: (tollrajzban a két vad-ember képe).

Rendes volt nézni, hogy milyen örömük volt, 's mint kaczagtak minden a mit láttak. Fagylaltat adtak az Asszonynak, de a' mint belé harapott hirtelen ugyan sietett kiköpní.

A minap a Kemény Pepi dolgáról irtam — az olta megváltozott annyiba, hogy kérelmeire meg engedődött az itt való mulatás.

A kedves jó Anyám kezeit alázatosan csókolván fiúi mély tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám engedelmes szerető fia

Wesselényi s. k.

9.

Nro. 11.º Béts, Dec. 4-ikén 821.

Tegnap volt szerentsém tisztelni a' kedves Anyám Nov. 24-kéről irt Levelét, evel együtt már minden eddig irtak hiba nélkül a' kezembe jöttek. A' legnagyobb örömmel látom azon betses rendekből a' kedves jó Anyám friss és egészséges voltát — adja a Minden-ható, hogy mint ez, mint minden Leveleim ilyen állapotban találhassák. A mint a' Fechtirozásról méltóztatik kedves jó Anyám irni — abban légyen meg nyugodva — mert óráimat másként osztván el — s' az Anglus nyelvre több időt kellettven határoznom, a' Fechtirozás egészen el maradt. A mi előbbi Leveleibe tenni méltóztatott Kérdéseit illeti, azokra — ugy hiszem — eddig már mind feleltem. Az Utazás dolga még most sints tökéletes bizonyosságba 's nem is fog e' holnapba jönni — azért arról a' még el nem válik nem is fogok többször irni — Mindazon által a' környül-állások most közelebről ugy fordultak, hogy sokkal hihetőbb, hogy *fogunk utazni*, mint hogy nem.

Tegnap kaptam a Diligençon is az *Órát*, a' kis rud-ezüstöt, 's két *ezüst-mente-kötőt* — alázatosan köszönöm fel küldéseket.

Itt most közelebről publicatiok történtek — nagy vigyázatok 's puhatolódzások fojnak a' Carbonárik ellen — a' Policia a' legnagyobb munkásságba vagyon — Mindezeknek okát senki is valósággal nem tudván — mindenféle gyanukra 's vélekedésekre ad okot — némelyek azt hirtelik, hogy Olasz-Tyrolba valami Complot fedeztetett volna fel a Katonaság közt, — azt is akarják tudni, hogy a' minap itt többeket 's azok közt egy Oberstert 's égy Majort titkon expediáltak volna. A Háboruról is nagyon különbözök a' vélekedések — hogy a Muszka és Török közt szinte elkerülhetlen a' bizonyos — de hogy mi ezen dologba mitsoda rollát fogunk játszodni arrol sok féle az opinio — közönségesen ugy látszik, hogy az Udvar a Törökhöz hajlandó — mely a' Csász(ári) familia és sok más Nagy-Uraknak némely szavaiból is szinte bizonyos — Más felöll a heilige Allianz 's a' *Nagy Császári* barátság bajoson engedi hinni, hogy a' Muszkáknak ne kellessék segít-

séget adnunk. A Muszkát ezen^{nek} óriási felemelkedésére segíteni ugyan veszedelmes, de bizony nem kevesebbé rossz következtésű lenne minékünk a mostani környül-állásokba 's a' mi geographiai 's politicalai fekvésünkkel most a' Muszkákkal birokba menni. A Neutralitásról pedig bajosan lehet gondolkozni — 's ha lehetségessé is lenne, azon rossz következtéseket bizonyosan csak hátráltatni, de el távoztatni bizonyosan nem lenne elégséges. Az erdélyi Gubernium utján jött ide fel a' Moldovai 's Oláh-országi Catholicusoknak és főként a' Missionariusoknak egy instantiája, melybe rettentő üldöztetések a' legelevenebb színekkel festik 's oltalmat könyörögnek — az erre teendő feleletet nagyon várják, úgy nézvé, mint egy Baromethrumot, melyből az Udvar gondolatit 's szándékait meglehet itélni — én részemről azt hiszem, hogy semmit sem fog felelni.

Itt oly különös szép idők jártak eddig, hogy tegnap éjjel ámbár nagy eső volt, még is nappal oly meleg lett, hogy a' Thermometer a' Treibhaus melegségénél azaz 20 Gradusnál is felyebbre hágott künn a napon. Ma komor idő van 's esik az eső. Kelemennek ez uttal nem irok mert a' mult postákon annyi kérdést tettem hozzá, hogy győz reá felelni, de köszöntöm, valamint Pöllnitzet 's Intzét is. Egy Kendefinek irt Levelemet ide zárva küldöm azért, mivel nem tudván, hogy melyik postáról szokta Leveleit venni, tartottam az eltévejedéstől. — Mihály Kotsis eljövételünktől fogva mindig meglehetősen viselte magát a' józanságra nézve (mert egyébként reá semmi panasz nem lehet) ámbár egy-néhányszor meg itta magát, de a' minap Széchényi valami távol levő jószágaiba ment, a' hová én nem mentem el, 's Mihály engem közel nem érezvé, az Uton egy-néhányszor meg részegedett 's tegnap előtt estve ide vissza érkezvé tegnap itt is részeg volt 's a' Németeket mind agyon akarta verni. Hogy most ő inkább, mint nállam, annak az egyik oka az, hogy annyira vágyik haza, hogy szinte egészen deserált, a' másik pedig az, hogy Széchényi nagyon fizeti. De ha égyyszer haza fog kerülni 's égy kevéssé regulába szegődik, újra haszon vehető 's nagyon jó cseléd lesz belőle.

Egy minapi Levelemben úgy jut eszembe, hogy irtam a' Bihar V. Megyei, Rheday Lajos ellen küldött Deputatióknak itt lételét — ez áll a' V. Isdány, az oláh Püspök Wolkán, G. Csáky Sándor, az ifju Tisza, Domokos Lórintz, Sombori Imre 's többekből. Ők itt minden előre való visitájokat meg tették a' Palatinusnál, Cancellariusnál et. cet., de Audientiát nem kaptak 's a' Császár tegnap a' Cancellarius Koháry által tudokra adatta, hogy a' Mária-Theresia alatt költ tilalom ellen lévén ezen Deputatio fel küldve, azt maga elébe nem botsáthatja, sőt ezen lépésért, főként a' Deputatióba lévő V. Megye tisztjei 's a' püspök meg feddettetnek — hanem a' Rheday ellen való panaszzaik tekintetbe vétetödvén az a' dolog mentől elébb le fog fojni. Hogy kapnak-e Audientiát, vagy nem több napokig függőbe volt, a' Bihariak persze szintén kényesek vele, hogy a' Staats Consiliumnak dolgot adtak, melyen több napokig rágódtak — de én inkább hiszem, hogy csak azért nem dőlt el előbb ez a' kérdés, mert fontosabb dolgok mián nem érkeztek reá.

Kezeit aláz. csókolja

engedelmes fia Wesselényi s. k.

10.

Nro 12o. Béts Dec. 7-kén. 821.

Kedves jó Anyám!

Éppen már a postára küldöttem volt a Nro 11°. Leveletem, midőn kedves Anyámnak 26-ik Nov. irt igen betses Levelét szerentsém volt tisztelni. Nevem Napját méltóztatik jó Anyám köszönteni — fiui háladatosság 's el-érzékenyedés könnyeket vona szemeimből áldott jó kívánságinak olvasására. Igaz, hogy távol töltök el ezen napot egymástól, köszönetem forró csókját nem nyomhattam anyai drága kezeire, de úgy érzem, hogy szívünk soha közelebb egymáshoz nem volt, mint most. Adja a' minden-ható Isten, hogy édes jó Anyámat az egészség, nyugalom 's a' meg elégedés minden napjaiba el válhatatlanul kövesse. Ez minden napi Imádságom, és ez, hogy újra Anyai kegyes karjai közzé vissza siethetvén szeretetét, megelégedését örökké megtarthassam.

Itt az éjjel esett a legelső Hó, de ma esmét nap sütvén el olvadt és szép meleg van.

Széchényi, mivel az Angliába való menetelünk már szinte bizonyos, a' a töllem való Czugját eladta George Károlynak (a' ki a Hessen-Homburgoknál fő Hadnagy) Mihály is Károlyihoz ment. Mint hogy Károlyiék most veszik minden Jöszágaikat Wallensteintől által — tehát mind a' hárman el indultak innen tegnap előtt Jöszágaik fel utazására. George Károlyi mindjárt az akkor vett Czuggal indult el, 's Mihályt magával vitte. Mihály azt mondta Luiginak, hogy midőn Károlyban fognak menni onnan haza kéredzik a' Felesége látogatására. Tenni méltóztatott kérdéseire bátorkodom ezeket felelni: Énni a' legjobb Traiteurökhöz járok n. m. Wittmann, Tarault, 's a' Wildemannhoz. — Magyar Köntöst, mint hogy az utunk még egy kevés kétség alatt van, még nem csináltattam.

Luigi igen nagyon jól viseli magát. Most jobban van, de még curával él. Ujságot most nem irhatok, mert valójában nem is tudok.

Tegnap Nevem Napján minden esmerőseim meglátogattak. Székely Mihály is a' ki különben is gyakran jó hozzám. Magamat kegyességébe ajánlván fiui tisztelettel maradok

holtig tisztelő szerető fia *Wesselényi* s. k.

11.

Nro 13. Béts. Dec. 11-kén. 821.

Kedves lellem jó Anyám!

A minap azt a' lábamat a' melyen a' Nyáron a' Seb volt *égy* *kisség* meg ütöttem, melyre azon a' helyt esmét *égy* kis Seb lett — a' mely ugyan nem fáj, de gyógyulni nem akart; szükségesnek látván a' jövődöre nézve, ez iránt Consiliumot tartattam, és az Orvosoknak mint azon lábomnak eleitől fogva való eseteit, mint pedig a' másik Térdemnek gyakori ki marjulásait el beszéltem és velek azokat meg vizsgáltattam — melyre nekik a' határozások a' lett — „hogy a' mostani sebek bé gyógyítása nagyon könnyü — de ha azon régi seb helyét minden ezen tull történhető casusokra securisálni kívánom és meg akarom tökéletesen erősíteni — ha továbbá a' Térdembe a' gyakori ki marjulásokkal meg gyengült inokat előbbi erejekbe vissza akarom

állíttatni — úgy mind a' kettőt szorosabb Cura alá kelletik venni és 2 vagy 3 hétig 's úgy lehet négyig is a' Házba maradni". Ezen végzések ugyan nem igen kellemetes volt, de meggondolván, hogy a' dolog egész jövődöbéli életemre oly szoros égybe kötéssel 's nagy bé fojással leszz — meg határozotam magamat, hogy Tanácsokat tökéletesen követni fogom, 's magamat mindennek alája vetem. Az Ordináriusom az ifiu Doctor Szóts, a' ki itt igen jó renomméeba vagyon 's a' ki az én curálásomat, a' Consilium végezése szerént, állapotomat a' többivel gyakran közölvén fogja fojtatni. Az orvoslásba a' leg első kezdet a' lágy meleg feredők, a' melyeket a Diannen Badból (a hol minden igen tiszta) a' Házhoz hozatván már el is kezdettem. A Doctorok jót állottak, hogy ha Tanácsokat mindenekbe követni fogom, bizonyoson mint a' sebhely, mint pedig a' Lábam úgy meg fognak erősödni, hogy egész életembe többször velek bajom nem leszz. Egész Idömet a rajzolás és az Anglus nyelvre szántam hanem egyikre sem fordíthatok anynyi órákat a' mint szeretnék, mert esmerösseim oly jók, hogy nagyon gyakran látogatnak meg, és így alig lehetek egy-két órát egyedül.

Ujságot ez uttal egyebet nem írhatok, hanem hogy itt egy néhány naptól fogva mind esvén, igen nagy sár van.

Bátyám Cserey — Széchényi, Scheineman és Fischer — az öreg Justinus etc. édes Anyámat tisztelik. Kezeit fiui tisztelettel csókolván maradok

hiven tisztelő 's szerető fia *Wesselényi* s. k.

12.

Nro 15. Béts. Dec. 18-kán 821.

Kedves lelkem jó Anyám!

A lábom dolga hála Istennek jól megyen. Seb már csak akkora (így!) mint égy kitsin-lentse-szem — rég bé gyógyult volna, de nem engedték hirtelen való bé bőrozését, mivel úgy a' Seb-hely nagyon gyenge marad — Hanem a Térdemmel való kura nagyon alkalmatlan — mert a' reá tett 's már rajta szintén kövé vált tojás fejéres len-szösz mián telyességgel nem hajthatom — úgy kell ülnöm 's járnom, mint a' szegény B. Domokosnak, de hasznáért 's jövődöbéli securisálásomért akár mi alkalmatlanságot is jó szívvél el türök. A mint két utolsó levélből látom kedves jó Anyám még mindig azon gyanuba vagyon, hogy én leveleit talám nem kapom. Én nagy örömmel és háládatossággal már 8 Levelét vettem még pedig mind elég hamar, p. o. a' 10.-ik Dec. dátáltat 's Zilahról hihetőleg tsak 11.-ik elindultat tegnap, tehát 6 nap alatt.

A Pöllnitz Wechseljét itt ki fizettetem, ebből Luigit kielégítettem, melyről szolló quietantiáját ide zárva küldöm, hogy édes jó Anyám a' fenn marado 60 ft. C. p. magamnak való megtarthatása iránt kegyesen méltóztatik parantsolni, azt fiui háládatossággal veszem — 's instálom kedves jó Anyám, méltóztasson azt szegény Pöllnitznek köszönetem mellett megfizetni, mert ez a' kis váratlan pénz ugyan jól esék nekem.

Örömmel értetem, hogy lelkem jó Anyám szegény Pöllnitzet most inkább szenvedheti, az Ur Isten áldja meg érte — én is esedezem, legyen az ő mindenektől el hagyatott nyomorult fejének védelme. A' mind a' két Levélbe említett némely előbbi kérdéseire úgy hiszem eddig már mind feleltem. Hogy itt, még ki jártam, mitsoda commotiokat

tettem? lovagoltam-e? arról nem irtam, mert a' tanulásaim 's ide amoda való járásaim által mindég úgy el voltam foglalva, hogy a' miolta Czenkről bé jöttünk itt égszer sem ültem Lovon — ámbár, kivált a' Császári Lo-oskolába lovagolni, de többnyire roszsz-dögökön modom elég lett volna.

Kedves jó Anyám bölts jó tanátsait köszönettel tiszteltem.

Bethlen Eleket egész itt létem alatt talán 3-szor láttam. Az öreg Cancelláriusnál nem tsak égszer voltam, 's mihelyt ki járhatok nem fogom elmulatni gyakran udvarlásomat tenni, anynyival is inkább, hogy ő kedves Anyám iránt valaha jóval volt, az én háladatosságom iránta határtalan.

Hogy Bátyám Csereyről már rég nem irtam, annak az az oka, hogy se vele, se társával még semmi változás is nem történt, ő frissen vagyon — a' miolta a' Házba vagyok zárva, minden nap meg látogat. A házassági Planumán munkálkodik 's van reménysége, hogy succedál.

Innen pénz v. Feleség nélkül nem akar le menni. Hogy planuma el süljen, nem olyan lehetetlen, mint a' milyennek látszik — már több lépések vagynak benne téve.

A Széchenyivel való Utazásunk dolga már annyira ért, hogy valami nagyon váratlan dolognak kellenék tsak történni, hogy az meg változhasson — ideje még nints ugyan meghatározva, de azt hiszem Febr. közepén vagy végén leszsz el indulásunk — ezen dologra nézve már most szükséges lévén nékem is a' Passus dolgába lépéseket tennem, holnap fogom az Instantiámat bé adni, „hogy gazdasági Tzélből oeconomiai esmeretek szerzésére Frantzia országba, 's Angliába való utazhatásra adjanak Passust.“ Nem reméllem, hogy akadájokat csinálnának ebbe, annyival is kevesebbé, hogy Széchényi Metternich etc. körül nagyon munkás benne.

Itt égy néhány naptól fogva száraz hideg és nagy szél van, de hó még nem esett.

Ujság semmi sints — a' Török Tsászár halálát nagyon beszélték — de ez a' hir is már elhalgatott.

A mit édes jó Anyám nékem méltóztatik parantsolni én mind scrupulositással igyekszem megfogadni — 's intései tanátsai soha elmémből nem távoznak — azon tiszta fiui buzgóságból, melyből ez foj, származik egy kéréssem kedves Anyámhoz — magába kitsiség — de bé telyesedése annyival inkább fogja bizonyítani a' kedves Anyám irántam való szeretetét — az egész dolog tsak az, hogy méltóztasson kedves jó Anyám nékem meg másolhatatlanul meg ígérni, hogy ez után mindég két viasz gyertyánál fog kötni, írni, olvasni. Az én szemem a' fagygyu gyertyát nem szenvedí, 's két viasz gyertyát kell égetnem — de sokszor eszembe jutván, hogy éppen ebben az órában a' Te jó öreg Anyád, kinek már szemei gyengültek tsak égy fagygyu gyertya mellett ül — megszégyenülve ki oltom viasz gyertyámat — 's a' fagygyu gyertya mellett kápráztatom szemeimet — 's nem is leszek ez iránt mind addig a' még egy hiteles ígéletet nem fogok iránta kedves Anyámtól venni.

Kezeit alázatosan csókolván fiui tisztelettel maradok

híven tisztelő fia *Wesselényi* s. k.

13.

Nro 16.º Béts, Dec. 21.-kén 821.*Kedves jó Anyám!*

A passusért való Instantiám bé adatott Székely Mihály 's a' többek is azt hiszik, hogy bizonyosan nem leszz benne semmi akadáj. Az én finantialis állapotom ebben van: én a' pénzemből mihelyt ide fel jöttem 10,000 frtot (oda értve a Széchényinél volt pénzemet) félre tettem 's az most is intacte meg van, a' hogy lehetett potoltam itt lévő költségeimet — melyek sokkal többek a' mint gondoltam — 's azon 10,000 frthoz el indulásunking akár hogy is nem nyulok. Széchényi az Úton ha kell akár mikor ád a' mennyi kell — nem roszz provisioval indulunk el, mert 10,000 aranyra valo Wechseleket hoz magával. Széch(enyi) tiszteli édes Anyámat. Itt a' Török Császár meg öletetéséről való hir újra nagyon el terjedt volt tegnap előtt — tegnap pedig a Spanyol 's a' Frantzia királynak hirdetik meggyilkoltatását — ugyan tsak valami nagy dolognak kellett történni, mert itt a' Staatskanzeleynál szokatlan munkásság és nagy titkolódzás foj. Bár az Isten azon koronás beretvált 's beretvátlan fejeket tsak két vagy három holnapig oltalmazná, mert ha addig történik szentséges személyeknek valami bántodása, ugy bizonyosan semmi sem leszz az Utazásunkbol.

Adja a Mindenható Ur Isten, hogy Kedves jó Anyám ezen közelgető ujj esztendőt egésséggel 's örömmel el érhesse — ohajtom 's reméllem, hogy ámbár egymástol távol lépünk is bé ezen esztendőbe, de együtt fogjuk még égy részét tölteni 's bé végezni meg elégedéssel örömmel 's egésséggel. Magam anyai kegyeibe ajánlott hiv fiui tisztelettel csokolván áldott kezeit maradok

Kedves lelkem jó Anyám hiven szerető 's tisztelő fia

Wesselényi s. k.

P. s. A Lábom hála Istennek sokkal jobban van, de még nem szabad ki járnom.

14.

Nro 18.º Béts, 25-ik Dec. 821.*Kedves lelkem jó Anyám!*

Karátsont is tsak a' Házba zárva kellett töltenem, a' Doctorok a' szobába való kevés fen-járást ugyan meg engedik, de a' ki menelt telyességgel nem. A Lábom már sokkal jobban van — telyességgel nem sántítok rajta. A' seb még bégyógyulva ugyan nints, de szépen gyógyul 's forrad, a' Térdem szem-látomást erőssödik — erre nézve tsináltatok égy anglus rugokkal járó igen derék *bándáscht*, a' mely a' lábomat a' nélkül, hogy a' Járásba vagy akármiféle mozgásba leg kisebbé is akadályoztatna, oly erővel tartja, hogy a' ki marjulás telyes lehetetlen. Itt vagyon égy G. Wenkheim, a' kinek' Térde már annyira volt, hogy telyességgel nem járhatott 's most is ugy van hogy mihelyt azon Bándásch nélkül tsak reá is lép minyárt ki megyen a helyéből, 's aval a Bándáschsal járhat, lovagol, tántzol. Az időm nagyon észrevehetetlenül hamar telik. Báty (igy!) Cserey 's Fischer minden nap — Kornis Misi, Szentgyörgyi, Székely Mihály — Justinus — Széchényiék

— Nemes Ádám 's mások is gyakran látogatnak, az öreg Cancellárius minden héten kétszer látatja hogy léteimet. — Itt a' napokba kivált tegnap előtt lehet mondani, hogy meleg volt, de az éjjel retentő szél-vész indult, mely még most is tart. Ujság itt most *hihető* semmi sints a' politicumokról, — égy néhány haszontalan városi ujsággal foglalatoskodik a' Publicum 's avval hogy a' Szent István Tornyá anynyira kezdett már hajolni, hogy le szedetése már meg van határozva.

Ezen tull méltóztatik kedves Anyám megengedni, hogy Leveleimet rövidebben leszek kénytelen írni, mert az idő rövidege miatt az anglus nyelv tanulására oly egész neki fekvéssel vagyok kénytelen magamat szálni, hogy minden időmet elfoglalja — rajzolásra is úgy szólván tsak lopok minden nap egy-két órát. Az Anglus nyelvben égy *Dignom* nevü igen jó született Anglus Mesterem van — Minden nap kétzer jó hozzám, de sokatskába kerül, mert égy-egy óra 3 frt. Hanem már nem hálnék meg legalább éhen vagy szomján Angliába. Azon nyugtató reménységgel 's hiedelemmel, hogy kedves Anyám ezen szent ünnepi napokat jó egészségbe tölti 's az ujj Esztendőt örömmel éri el, az Égektől ezt kérvén holtig maradok

híven tisztelő szerető fia *Wesselényi* s. k.

P. S. Már éppen küldeni akarván ezen Levelem a' Postára, midőn a' kedves jó Anyám 17.-ik X.-br. írni méltóztatott leveleit szerentsém vala tisztelni. A Nachtzeug a' napokba itt leszsz — Isten tudja, hogy adhatom el. A gyűrük iránt ugy emlékszem, hogy már régetske tudósítottam volt kedves Anyámat, 's megirtam, hogy a nagyobb Solitairt sok fáradságom után nagy bajjal adtam el 600 fl. ezüst pénzen. A' más Solitairért a' melyet ugy tudom 150 aranyon vettünk volt senki sem akar többet adni 200 frt. C. p. a' betsü árra 300 ft. C. p. — A 100 aranyos szép Antiquemért tsak 20 aranyat akarnak adni. Kapt. Horváthnak irt válaszomat bátorkodom ide zárni. Én néki még régen 80 aranyon a' Batalladort oda engedtem, azért most ujra kérvén, de tsak 600 frtot igérvén, 800 fton oda engedém néki, ámbár a' más számára szabott árra a' Batalladornak 150 arany. A' Favoritnak is kérdé árrát — ezt 100 aranyra határoztam néki is. Mihály kotsis hogy hozzánk vissza jő-é vagy nem, magam sem tudom, mert a' vásár 's el indulás hamar esvén én Mihályal nem beszélhettem.

15.

Nro 20.º Béts, Jan. 1-én. — 822.

Édes kedves jó Anyám!

Legelső írásom ebben az esztendőben kedves jó Anyám tiszteletere megy, adja Isten, hogy mind ez, mind ebben az Esztendőben irando minden Leveleim örökké kivánt jó egészségbe találhassák lelkem Anyámat. — Én az Ujj esztendőt tsak a' szobába töltöm — annyiba éppen nem bánom hogy legalább az unalmas Ujj-esztendei gratulálni való járástól ment vagyok 's Billetteim el küldözésével meg értem. A' Lábomon a' Seb' már szinte egészszen bé gyógyult 's égy néhány nap alatt egészen bé forr. A' Passusért való Instantiám a' Cancellárián referálatott és a' legjobb ajánlás mellett fel küldetett a' kérésem a' Status Cancelláriára, ott is el vagynak a' dolognak Utyai járva 's nem reméllem,

hogy leg kissebb akadáj is adja magát elé. A' mostani planumunk az, hogy innen per München, Strassburg, Párisba menyünk, onnan Calais-n által Angliába. Széchényi magának, azon felyül Hunyadynak, a' Bátya Széchényi Pálnak 's Botyány Battistnak a' kik magok részokról is pénzt adtak több Mén-lovakat 's kantzákat akarván vásárolni — minek utánna ezeket égybe fogjuk szedni, azt hiszem hogy a lovak transport-jával egygyütt a' Nederland felé fogunk vissza jönni. A' Lovakat tsak addig lehetővén transportálni még az idők el nem hidegülnék, tehát legfelyebb Octoberbe itt kell a' Lovakkal lennünk — következésképpen még az idén égygyütt fogok kedves jó Anyámmal szüretelni. Itt igen tsudálatos idők járnak — ma egész tavaszi nap volt — a' práder teli Sétálókkal. Az Eszterházyné nagyobbik leánya Hertz. Rospoliné Romába gyermekágyba meghalt. Az öreg gubernátor súlyos betegségéről jött tudósításra, Bánffy George tegnap innen sietve le ment. Bátorkodom ide tenni, hogy Kelement, Pöllnitzet, 's Intzét köszön-tetem. Magam anyai kegyességébe ajánlott alázatos kézcsókolásom mellett fiui tisztelettel maradok

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

16.

Nro 23. Béts, 11-ik Jan. — 822.

Kedves lelkelem jó Anyám!

Éppen tsak két rendet irhatok ez uttal; mert ma voltam legelőbb ki a' Házból, 's egész most estve 9 óráig Széchényinél valék a' hol ma gyűlés volt a' Peston erigálandó vers-futás dolgába 's Szép Társaság volt egygyütt. A' Posta minyárt bé záródik, 's ne hogy nem írásomat kedves Anyám betegségem következésének magyarázza, nem akartam el mulatni leg alább e' két szóval kedves jó Anyámat tisztelni 's magamat kegyességébe zárva kezeit alázatosan csokolni maradván

Kedves jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi Miklós* s. k.

17.

Nro 24.º Béts, Jan. 18.-kán. — 822.

Kedves lelkelem jó Anyám!

Én hála Istennek frissen vagyok — tsak hogy ezekbe a' kedvetlen időkbe nem igen szabad ki járnom. Az anglus nyelv tanulása foj, már beszélek egy keveset, legalább nem könnyen tudnának el adni, 's ha nem is jól, de tsak tudom már magamat explicálni, — nem sok a' mit tudok, de ezt a' keveset is Angliába menvén nem adnám ezerekért. A' rajzolás is fojtatom, de nem sok időt fordíthatok reá. — Fischer egy valóságos betsületes derék Ember, — nagyon sok barátsággal nagyon hozzám. Ujságot semmit is nem irhatok, — nem történik semmi meritális 's a' mi történik valahol arról nem igen lehet tudni. A Publicum kedvéért, hogy még is legyen mit beszéljenek némelykor égy-égy bolond fel akasztja magát, ablakon szökik ki, főbe lövi magát vagy a' Dunába ugrik — mint tegnap is kettő. Bátyám Cserey tiszteli kedves jó Anyámat. Kezeit alázatosan csokolván fiui tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám

híven tisztelő szerető fia *Wesselényi* s. k.

18.

Nro 26.º Béts, Jan. 22.-kén. 822.*Kedves lelkem jó Anyám!*

A legnagyobb örömmel értem a 7.-ik Jan. irt betses Leveléből egészségbe való létét. Én is hála Istennek igen frissen vagyok, tsak hogy a ki járás, az idők nagyon nedvesek lévén, nem igen szabad. Széchényi mikor itthon eszik, a' mi égy héten kétszer-háromszor történik, többnyire nálla eszem. Örökké igen válogatott Társaság vagyok. Pesten létembe ott valo mulatásom oly rövid volt, hogy Proc. Kubinyival nem találkozhattam — hanem a Napokba fogok neki irni. Itt most nagyon beszéllek, hogy mentől előbb M.-országon Diaeta fog lenni.

Egy bizodalmas Instantiám van kedves jó Anyámhoz: Nagyon szükségesnek 's illendőnek is látom, hogy már 25 Esztendő koromba adósságainkra nézve tisztába legyek, 's ne kéntelenítődjem tovább magamat az iránt kétségekkel gyötörni vagy Illusiokkal ketsegtetni. Én meg volta képpen azt sem tudom hogy mennyi az adósságunk? hogy kiknek vagyunk adósok? Annyival kevesebbé hogy mindegyik adósság melyik adósság melyik esztendőbeli? Édes Anyám méltoztatott egyszer nekem az Adósságoknak égy Lajstromát dictálni, de ez tsak circiter valo, de hibás is mert p. o. Töttesnek valo adósságunk 4000 frtra van benne fei téve, 's az Őszszel nálla lévén tsudálkozva kelle nálla látnom, hogy 10000 fttal tartozunk neki. Én már egy-néhány versen irtam Kelemennek, hogy ezen adósságok dolgáról instáljon kedves Anyámtól világosítást, 's küldjen nekem égy világos 's pontos Laistromot, — nem tudom ő szollott é kedves Anyámnak vagy nem? de én még semmit se kaptam. Instállom méltoztasson kedves jó Anyám Kelemennek egy Consectust készíteini, melybe egy Positio is se ki hagyva, se el mellözve vagy kissebbitve ne légyen, — melyből világoson ki tessék, hogy mind egyik adósság mikori és az Interesseik meddig vagynak vagy miolta nintsenek meg lizetve. Ezen kérésemnek telyesítéséből a' kedves Jó Anyám hozzám valo gratiaját háládatosan fogom megésmérni, — 's ez által az a' költsönös bizodalom fog tápláltatni, mely egyedül valo elementuma a' fiúi hiv tiszteletnek 's szeretetnek, melynek leg forróbb érzésével csókolván kezeit maradok

kedves lelkem jó Anyám engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

P. S. Széchényi, Batyáni, Cserey — Scheinemann — Fischer et. et. et. kedves jó Anyámat tisztelik.

19.

Nro 27.º Béts, 24.-ik Jan. — 822.*Kedves Jó Anyám!*

Itt oly tsudálatos idők járnak, hogy a' mái nap melegségére 's szépségére nézve Aprilisbe is bé illett volna. Holnap nagygyűlésünk leszsz ujra, sok nagy bolond Urak fognak meg jelenni 's az után itt ebédelni. Grasalkovits, 2 Pálffy, Battist 's Vintze Batyáni, Eszterházi Vintzentz, Eszterházi Miska, Eszterházi Károly, Wentz Lichtensteni, Linyofszky, Tettenborn s. a. t. itt fognak lenni. Reméllem jól fogok holnap is mint a' mult gyűléskor magamba nevetetni — ugy látszik

's ki tetik ezekből az Emberekből, hogy életekbe nagyon kevés sesioba voltak. Nagy Pali is köztünk van 's ehez a' Tárgyhoz is derekasan szoll. Az Anglus nyelv tanulásán egész erőmből dolgozok — sokan a' kik életekbe soha semmihez is se nem tudtak, se nem mertek fogni, tsudálkoznak, hogy ilyen rövid idő alatt mennyire mentem. Minden megyen tsak akarát' s maga elszánás legyen. Az igaz hogy az ülést nem restellem, — ma nem sokat tettem mert tsak két órát dolgoztam, de tegnap tizen egy órát tanultam. Kegyes kezeit alázatosan isokolván fiúi tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám!

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

P. s. A Kelemenőtől köszönettel vett 600 ftrol szolo obligatoriájával Csákynek még nem procedálhattam, mert szegény Csáky nagyon beteg volt, de már fel támbáskodott, 's ma volt nállam, de mint reconvalescensnek nem akartam ezt a' keserű pilulát bé adni szegénynek.

20.

Nro 28.º Béts, Jan. 29-kén. — 822.

Kedves jó Anyám!

Éppen ma jöve le a' Császártól a' Cancelláriához az én Utazásra valo szabadságom. A' mult pénteken meg esék a' vers-futás iránt valo nagy sessionk, melyen 's az után itt ebéden jelen voltak: Trantmansdorff, Hardeck, Ferd. Pálffy, Vintz. 's Bapt. Batyány, Vintz. Carl. 's Miska Eszterházi, Tettenborn, Linyofsky, Károlyiék, Fechtig, Brudern, Nagy Pali et. cet. A Pferdezucht Vereinnak 's azon kívül a' Versfutásnak főbb törvényei meg álitodtak — azoknak bővebb ki dolgozások — közre valo botsátások 's a' Cancellária által a' Császárnak valo felküldésekre egy Comissio rendeltetett, melynek én is egyik érdemetlen Tagja vagyok. A Fársáng itt igen vigan foj, én részemről tsak a' Dictionarium 's Grammaticáimmal tántzolgatok. Egésségem hálá Istennek jó vagyon. Idő itt igen roszz jár, eső, hó minden égyütt. Kezeit hiv tisztelettel csokolván maradok

Kedves jó Anyám

tisztelő szerető fia *Wesselényi* s. k.

21.

Nro 29. Béts, Feb. 1-ső Napjain. — 822.

Kedves Ielkem jó Anyám!

Éppen most jövek fel Széchenyitől, a' hol egy falka titulus nélkül valo gazdag Anglussal 's égy. néhány félig ruínált magyar gavalral oly ebédet evék, hogy Lucullus is meg nyalná utánna a' száját. Tegnap is Széchenyinél ebédeltem s' a' kedves jó Anyám egészségéért ittunk, Széch. szivesen tiszteli édes Anyámat, ezt minden levelemben meg hagyta, hogy tegyen, de én bizony gyakran el felejttem, méltotasson kedves Anyám mindenkor oda érteni. Ma tettem a Cancelláriusnál Székely M., Eszterházi, Nemes 's a' többinél visitáimat. — Ezen minutumba vevém a' Kelemen Levelét de dato 21-ik Jan. de már késő lévén, a' jövő Postáig neki nem valoszolhatok — félek, hogy ez a'

Levelem is el maradt már a' máj Postárol. Kezeit alázatosan csokolván fiúi tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi Miklós* s. k.

22.

Nro 30.º Béts, Febr. 4.-kén. — 822.

Kedves jó Anyám!

A mult Postán irt levelem azt hiszem akkorrol el maradt 's tsak most megyen. Én hálá Istennek jól és frissen vagyok. Idők itt igen szépek járnak. Áprilisba se kell melegebb — a' prader tojongásig tele van. A Fársáng oly vigan foj a mint hallom, hogy az itt valo lakosok rég nem emlékeznek vigabbra. Ezen szép napokban már többetskét szabad ki járnom. Ma Széchényi Pállal egy ide érkezett numidai ménlovat néztünk meg, oly rossz dög, hogy ha fizetnének is érte nem hágattatnék vele. Holnap megyek esmét Fechtiggel a' 8 arabs Ménlovait nézni, melyek közül egy sints 1500 arany aloll, de ezek közül is tsak kettő van, a' melyel *lehetne* hágattatni. Éppen ma a' Praderbe invitált Trautmansdorf holnapra a' Tsász. Reitsuhlba a' hol az itt lévő Mecklenburgi Hertzeg is jelen lészen, tsudáalom, hogy nem szégyellik a' rossz dögüket producálni. Nem rég Olaszországba a' Császári Chevaux-legerek obersterét Gudenhofent a' ki a Pápa-birodalmába a' Tolvajok el-fogására volt ki küldve, a' Tolvajok elfogták, de nem sokára újra elbotsátották. Itt azt beszélük, hogy Rudnay nagy orrot kapott, mert az llyriának magyar országhoz való vissza kaptolásáról minek előtte az officialiter közönségessé tétetett volna ő aval ditsekedett sokaknak, hogy az az ő munkája 's Magyar ország neki köszönheti, — ezt a Császár meg hallván nagyon meg haragudott, s' a' vissza kaptolásra való resolutionak Subscriptióját továbbra halasztotta. Az öreg Hertzeg Albert halálát minden órán várják. Kezeit tisztelettel csokolván maradok

Kedves jó Anyám

hiven tisztelő engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

23.

Nro 31.º Béts, Febr. 12.-kén. — 822.

Kedves jó Anyám!

Tegnap előtt dél után 4 orakkor hala meg az öreg Hertzeg Albert. Tegnap előtt a Császár születése napján nagy parádé volt, főként a Fő-lovász Mester Ein zugja igen pompás volt. Én Kubinyinak Pestre irtam. Válaszszát idezárva küldöm ezen Wesselényi Istvánnak szollo petsétetlen Levéllel égygyütt, instálom kedves Anyám méltóztasson meg olvasván Wesselényi Istvánnak bé petsételvén el küldeni. Ezen Levélből méltóztatik kedves jó Anyám látni, hogy mely szégyenünkre heverték mind azon perek dolgai eddig, 's hogy Kubinyi a' fizetése hátra maradásáról mint panaszol 's hogy tavaszra mit kíván. A Wesselényi Istvánnak irt levelemből méltóztasson kedves Anyám bővebben meg látni gondolatimat e dologra nézve. El indulásunk napját ez uttal sem irhatom bizonyoson, Széchényi valami dolgai igazításáért le futott Pestre 's holnapra várom. Csákytol a' 600 ftot tegnap

hiba nélkül meg kaptam. Itt száraz hó nélkül valo de igen szép 's hideg idők járnak. Meg vallom nehéz már a' Levegő nekem itt Bétsbe, alig várom, hogy már a' Granitzon tull legyenek. Kezeit alázatosan csokolván fiúi tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi Miklós* s. k.

24.

Nro 33°. Béts, 15-ik Febr. 822.

Kedves jó Anyám!

A mult Postáról el késtem Leveleimmel 's éppen bé zárták midőn oda küldöttem. Ez uttal mennek azok is. Széchenyi az éjjel meg érkezett. Reméllem egy hét alatt el indulunk. Hogy merre megyünk — a' Leveleket hová méltóztassanak adressálni 's külömben is Utazásunkrol valo planumunkat tsak a jövő Postán reméllem, hogy bővebben meg írhatom. Kezeit alázatosan csokolván fiúi tisztelettel maradok

Kedves jó Anyám

engedelmes tisztelő fia *Wesselényi* s. k.

P. S. Az öreg Cancellarius kedves Anyámat különösen tiszteli, nem külömben Székely Mihály is. Székely hozzám igen barátságosan viseli magát 's már sok izben kért, hogy ha nékem, vagy édes Anyámnak az én távol létembe valami dolga vagy Comissioja légyen azt bizzuk reá. Széchenyi, Nemes, Eszterháziné et. cet. tisztelik édes Anyámat.

25.

Nro 34°. Bétsbe, Febr. 18-kán. — 822.

Kedves lelkem jó Anyám!

Ma volt szerentsém a' kedves jó Anyám a' mint gondolom ezen holnap 4-kén írott Levelét. Az Utazásunkra nézve minden akadályok el vagynak hártva, 's reméllem, hogy még ebben a' holnapba el fogunk indulni. Magyar Köntöst nem tsináltattam 's nem is fogok tsináltatni mert sokba is kerül, 's egyébb hasznát nem is tudnám venni, hanem hogy Udvaroknál jelenve meg Koronás főket láthassak, e' pedig reám nézve oly kitsiny haszon, hogy a' nagy költséget meg nem érdemli. A Deligenceon a' pénz még meg nem érkezett. Kedves jó Anyám azt méltóztatik említeni, hogy kaptam é a' *számadásait*; édes Anyám meg vallom ez a' ki tétel fáj nekem, sokkal nagyobb tisztelettel 's alázatos függéssel vagyok én kedves jó Anyámhoz 's felettem valo Jussát 's hatalmát sokkal méjjebb fiúi engedelmességgel esmérem hogy sem az édes jó Anyám nekem való *számadásáról* tsak gondolkodni is ne borzadnék. Igen is vettem a' leg alázatosabb köszönettel mind azon Conspetusokat, melyeket édes jó Anyám velem közleni kegyesen méltóztatott. Dr. Fazékas kívánsága szerint végére fogok azon könyvnek járni 's ötet arrol tudositani. — A Nro 32° Levelembe 's a' Wesselényi Istvánében a' mit a Magyar országi perek iránt irtam, az iránt instálom kedves jó Anyám méltóztásson Wesselényi Farkassal s a többivel értekezödni s Kubinyit a szerént tudositani. — Kezeit alázatosan csokolván fiúi hiv tisztelettel maradok

Kedves lelkem jó Anyám

engedelmes fia *Wesselényi* s. k.

26.

Béts, 26.-ik Febr. 22. — Nro 35.

Kedves Ielkem jó Anyám!

Febr. 15.-kén irt Levelit tegnap estve tiszteltem. A' leg nagyobb örömmel látom abból egészségbe való létét Kedves jó Anyámnak. Wesselényi Farkas iránt igen sajnálva értem kedves Anyámnak kedvetlen itéletét. Hogy miért ne hidgyek én neki okát által nem látom. Hozzám örökké jó szívvvel s indulattal viselte magát, semmit sem tapasztaltam mi elegendő, s helyes okot adna arra, hogy benne bizalmatlankodjam, vagy Characteréről egy sértő 's terhes itéletet hozzak. A meddig pedig valakinek rosszszaságáról meg nem vagyok győződve, addig tartozom jónak tartani. — A Világ kofáskodó része eddig is hibáztatva jegyezte meg azt, hogy Kedves Anyám a Wesselényiekkal nem a legjobb harmoniába volt, 's azt hozta ki abból, hogy Kedves Anyám nem állhatja őket. Hiszen ugy is az egész Familia tsak háromból áll rajtam kívül, instálom kedves jó Anyám méltóztasson hibájakat elnézni 's főként a mig oda leszek röllok jó itélettel lenni. — Indulásunk 1a Mart. leszsz. Egy szekérbe megyünk főként a' költség kevesítése kedveért, még pedig a Commodityért egy igen jó Bastardba. Luigiet nem viszem magammal, mert igen nagyon költséges lenne, ugy minden közös költségeinket felét kellenék fizetnem, mivel abban az esetben két szekérral kellenék mennünk, így pedig tsak harmad része esik reám. Angliába a' hol érte az ott való szokás szerént még egy szobával többet kellene tartanom, s a hol az élet oly rettentő sokba kerül, még egyszer többbe kerülne mulatásom, ha ötet magammal vinném. A' mi pedig a Commodityt illeti, kedves jó Anyám méltóztatik tudni, hogy én magamat ugy szoktattam, hogy más nélkül is meg tudjak élni, különben pedig a Széchenyi kammerdienere hozzám oly ragaszkodással van, 's benne ugy bizhatom, hogy a magaméba se jobban. Szegény Luigienak tegnapig semmit sem szóllottam volt hogy töllem el fog maradni, nagyon elszomorodott erre a hirre. Becsületesebb 's hűségesebb cseléd náliánál nem lehet, meg vagyok győződve, hogy értem a' tűzbe is bele menne, én ötet el indulásunk után mindjárt holmi apro portékáimmal egygyüt le fogom küldeni, ugyan instálom kedves jó Anyám méltóztasson ötet Gratiájába fogadni, a' szokott hivatalán kívül is sok holmire aplicálhatja ötet kedves Anyám, mert ügyes ember. — Utamból a' még Párisba érkezem kétszer fogok csak kedves Anyámnak bizonyosan írni t. i. égszer Münchenből égszer pedig Strassburgból. — A Királyi Tábláról írni méltóztatott anecdotá a' maga nemébe ugyan derék. Hatfaluditól szellemessége mian kedves Anyám tartani láttatik, ő, az bizonyos hogy szeles, de betsületes ember 's hozzánk jó szívvvel viseltetik. Ezennel irok neki 's meg vagyok győződve, hogy ha nem fog ingereltetni, semmi erőszakosságot is nem fog tenni. A nékem irandó Leveleknek adressek ez: A' Monsieur le Baron Wesselényi p. Wien

à Paris

à l'ambassade autrichienne.

Kezeit alázatosan csókolom fiui hiv tisztelettel maradok
engedelmes szerető fia *Wesselényi Miklós* s. k.

Papp Károly.

Barcsay Mihály és három költeménye.

A Bánffy grófoknak az Erd. Nemz. Múzeumban őrzött hatalmas levéltárában több százra mennek a Barcsayakra vonatkozó oklevelek. Ott van többek között az egyik ág bárói diplomája s három nagy ivrét kötetben számos átírott középkori oklevél, mely a család legrégebbi történetét illeti.¹ Legtöbb adatot azonban Barcsay Mihályról és utódairól s ezek peres jószágairól találunk.

Nagybarcsai Barcsay Mihály Barcsay Ákos fejedelem öcscse volt. Úgy látszik, hogy a XVII. század huszas vagy harminczas éveiben született.² Ifjúságáról igen keveset tudunk. Bánffy Katát vette feleségül; Apaffy Mihály udvarában emelkedett s Naláczy István és Székely László pártfogásával a fejedelemnek és fejedelemasszonynak kedves embere, rendre udvari főkapitány, tanácsos majd Bethlen Farkas halála után 1680-ban Fejérmegye főispánja lett.³ Ez utolsó nagyobb előmenetelével közel egyszerre jutott nagyobb vagyonhoz is. Barcsay Ákos özvegye, Bánffy Ágnes, ugyanis 1679 május 15-én a férjétől reá maradt vagyonában őt is örökösévé tette.⁴ Így nyerte Alsó-Zsukot, Kályánt és Asszonyfalvát. Kortársai különbözően jellemzik. Bethlen Miklós szerint csintalan, tréfás, borozó, de másként igen értelmes, tevékeny, derék ember volt; Cserei ellenben mester-praktikus kétszínű, negédes, kevély embernek írja s hozzá teszi, hogy méltóságában elbizakodva végre Teleki Mihályt se vette számba.⁵ Gazdag főúr volt már. Keze alá tartoztak

¹ Kivonatukat az eredetik után nagyobbára közölte Kiss Bálint. Turul 1894. évf. 70—75., 138—145. Van köztük számos újabbkori is.

² Nagy Iván, I. 188. Mihály testvére Péter egy 1693-i vallatásban „circa 73 éves“. Bátyjáról Ákosról legújabb történetírója — joggal — azt hiszi, hogy nem 1619-ben, hanem előbb született. L. Erdélyi Alajos: Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok. 1906. 415. Pétert Nagy Iván Mihály öcscsének, Kiss Bálint gen. táblája (Turul 1894. 183.) bátyjának tünteti fel. Mindent összevetve Kiss Bálintnak adhatunk igazat s ha Péter születési évét 1620-ra tesszük és elfogadjuk, hogy utána Mihály harmadik gyermek, akkor inkább hihető, hogy a 30-as években született. Életkörülményei is ennek valószínűsége mellett tanuskodnak.

³ Bethlen Miklós Önéletleírása. I. 548.

⁴ Eredeti oklevél és közelegykorú másolat a Bánffy-levéltárban.

⁵ Bethlen M. I. 548. Cserei Mihály Históriaja 147 l.

a mezei hadak s Apaffy annyira kedvelte, hogy éjjel is bejelentés nélkül mehetett be hozzá.¹ A magas polcra azonban hirtelen börtönbe bukkolt le. Azzal vádolták, hogy az 1682-iki hadjáratban összejátszott Thökölyvel s Teleki Mihály, Bethlen Gergely és Elek s Mikes Kelemen a székely főkapitány egyesült erővel törekedtek arra, hogy ne legyen az udvarnál újtokban. Barcsayt hirtelen elfogták s Radnótról meglánczolva vitték Fogarasba, majd Görgénybe.² Nemsokára megkezdődtek ellene a vallatások,³ s bár történetiróink közül Szilágyi Sándor azt hiszi, hogy Barcsay Apaffytól, a legnyugvó naptól a fölkelőhöz, Thökölyhez akart fordulni,⁴ tényleg a vizsgálat semmit sem tudott az árulásból reabizonyítani.⁵

Mégis elítéltetése előtt fél évvel Apaffy Mihály árulónak bélyegezte, lefoglalt birtokai egy részét eladományozta, elítéltetésére nyomást gyakorolt s a fogarasi 1685. novemberi országgyűlés notázta.⁶ Négy évet és négy hónapot töltött a nehéz rabságban, hol neje, gyermekein és Szőlősi Sámuel nevű inasán kívül senkivel sem volt szabad érintkeznie. Állhatatosan türt s ártatlanságát hangoztatva birtokairól semmi szín alatt sem akart lemondani. Végre is borosjenei Székely László azok egy részét hamisított szerződéssel kezéhez szerezte s a saját 1000 aranyán, melyet a jószágok hét évi zálogjaként Barcsay szabadulásáért tett volna le, megosztozott Teleki Mihálylyal.⁷

A hamisan elvett jószágokért Barcsay, kiszabadulása után, egész életében perelt. Periratait és a vallatásokat, melyek ártatlansága mellett tanúskodtak, gondosan megőrizte. Némelyikről a hivatalos kiadványokon kívül külön egyszerű másolatokat készíttetett és külön összeíratta az Apaffy alatt szerzett érdemeiről s azok jutalmazásáról tanuskodó okleveleket. Két ilyen másolat működésének két érdekes emlékét tartotta fenn. Egyik végére az erdélyi fejedelmek beiktatásáról és udvartartásáról tett néhány becses jegyzetet; a másik elején három költeménye van. Egyiket valószínűleg az az alkalom szülte, midőn az erdélyiek 1707-ben II. Rákóczi Ferencz beiktatásáról tanácskoztak; másiktól szenvedéseinek utolsó hangjai hangzanak. Soha sem felejtette az átszenvedett keserves rabságot, mely után életét még újabb

¹ Cserei M. Históriaja 147 l.

² Cserei M. Históriaja 147 l. Erd. Orszgy. Eml. XVIII. 95—96.

³ Erd. Orszgy. Eml. XVIII. 198—204 és 282—310 l. Mindkettő megvan kéziratban más egykorú vallatásokkal együtt a gr. Bánffy-levéltárban is.

⁴ Erd. Orszgy. Eml. XVIII. 19.

⁵ Vajda László az egyetlen, a ki egyenesen ellene vallott, de vallomása csak feltevésekből és vádaskodásból áll.

⁶ Erd. Orszgy. Eml. XVIII. 312—313., 372—373. Bethlen Miklós I. 549.

⁷ A Bánffy levéltár Barcsay-féle vallatásaiból kitérünk tehát, hogy Székely Lászlónak annál is csúfabb szerepe volt ebben az ügyben, a milyent Bethlen M. és Cserei említnek.

vádakkal keserítették. Nem sok vigasztalást szolgáltatott neki az sem, hogy II. Rákóczi Ferencnek tanácsura lett. Igen öreg volt már. Rákóczi is panasolja, hogy mindig csak a multat emlegette.¹

Sajátkezű irású költeményei közül egyik befejezetlen. Kettőnek dátuma van. Az első a halál gondolatával foglalkozik. A megöregedett, vallásos lelkű, szenvedő ember megnyugvásával törődik belé az elmúlásba s hisz a jövő élet vigasztalásában. Majdnem ugyanaz az alaphangja a Piskiben, halála évében, 1713 május 11-én kelt költeményének is. Multja után a szerencsére czélozva méltán hivatkozhatott az egyiptomi király szekérének kerekeire, melyeknek küllői hol alól, hol fejlül kerekedtek. Lemondással hirdeti, hogy

Elmulik az élet tündöklő fényével,
Nemz sötét árnyékot szemfényvesztésével ...

De erős hittel fordul Üdvözítőjéhez és a sokat szenvedett ember reménye tör fel befejező soraiból, midőn Istentől kér vigasztalást és örökéletet.

1.

Oh emberi elme bizonyos az halál
Bizontalan napod órával sem kináll
Mint gjenge fűt szálatt veletlen le kaszal
Azert minden Oran vigjaz ne aludgjal
.....
Mitt futz az kővárban nem jön ez adgjuval
Keszzen vaan orankent merges kaszajaval

2.

Mit art szaroz feoldnek esőnek harmattya,
Telben ha fejer hoo zirjaval hizlalja.
Embent nyavalyaja Istenhez hodittya
Nyavalyaink utan idvességünk adgja.²

Etelünkre tüziünk kenyerünket süiti
Salakból ezüstünk Szen heve sepiti
Aranyunk keneső ha megh fejeriti
Eötves mesterseggel sarganok frissiti.

Istenünk, ha sujtal erdemünk ismérjük
Mely ismerecseggel egekre készüllyünk
Palya futas utan a hova érkezzünk
Holot erdemevel Christusunknak elljünk.

Eörülj azért Lelkem, Christusod követhed
Vilagh rosz tájából magad hogy ki menthed
Sok kereszted után Viduls azt el hihed
Und meg e vilagot, menyorszagh lesz helyed

¹ II. Rákóczi F. emlékiratai a magyar háboruról. (Ráth—Thaly-féle kiadás 1868.) 204. l.

² Melléje írva: nyujtja.

Vilagh boldogsaga mert hamar elmulik
 Lelkünk szamadása nekünk nehezedik
 Pokol torka ottan, elenyűnkre nyilik.
 Christusnak kennyával Lelkünk menekedik.¹

1712. die 21. Augusti.

3.

Szerencze kereke mire tanít, tud megh
 Külöje most alol, fellyül fordul, erts megh
 Embernek elete vilagon tanuld megh
 Alhatotlanságban fundaltnak ismerd megh

Szerencse szekerén Sísotris hogi ülne,
 Nedgi rab király vonsza, eo asztot szemlélné,
 Valtozando sorsatt magak is el hidne
 Szabadon bocsattya toeb hogi ne nezne

Oh Nathalis Comes mire Csalarkodal
 Bizontolan urad nadgi változásokkal
 Hízeldveden neked bizontolansággal
 Kedveskedik, véghre, s bujcsustott jajsokkal,

Maria és Martha dolgait fontollyad
 Ennek eo elmulo munkait utallyad,
 Marianak penig utaitt tanullyad,
 Hogy Idvezitődnek kegyielmett talallyad.

El mulik ez eletti tündöklő fenyevel,
 Nemz szötett arnyékot szemfényvesztésevel
 Eörök kinra vezetett hízelkedésével
 Hol végh nélkül kinok giöttrőnek vesellyel,

Idvezito uram Christusom Segely megh.
 Sok keresztim után Lelkessel Vidits megh
 Juttas Vigh oramra Lelkem vigasztald megh
 Az eörök elettel engem Uram áldgy megh.

In nomine Patris, Filii, Spiritui Sancti 1713 Die 11 m. maj. Piski. *Michael Barsai* mp.

Kelemen Lajos.

¹ Melléje írva: könyvedik.

Az Únió történetéhez.

Az 1848-iki külföldi nagy események, a nemzetiségi eszme rohamos térfoglalása Magyarországra sem maradtak hatás nélkül, hazánkban is mozgalmak keletkeztek, melyeknek czélja az egységes, független Magyarország volt. A márcziusi pesti események hírére az addig külön kormányzott Erdély rendeiben is újra feléledt az anyaországgal való egyesülésnek, az *únió*nak régóta táplált reménye. Megkezdődött az *únió* eszméjének terjesztése gyűléseken, magános emberek útján. Egy pár hét leforgása alatt lavina módjára növekedő mozgalom előtt úgy látszott, semmi akadály nem állhat meg, vagy ha útjába kerül is, pozdorjává zúzódik. A hatalmas Metternich egy nap alatt bukott meg. Ez igazi örömmel töltötte el a liberális eszmék híveit, kik a kis Erdélyben is nagy számmal voltak s kik régi kedvencz eszméjüket, a Magyarországgal való testvériesülést akarták megvalósítani. Márczius 21-én Erdély fővárosa, Kolozsvár úgy találta, hogy az alkotmány, a nemzetiség és a trónus rendíthetetlen állásának biztosítékául csakis az *únió* szolgálhat. Másfél hét múlva, márczius 31-én, Alsófehérvármegye, Nagyenyeden tartott gyűléséből lelkes felhívást bocsát szét Erdély nemes vármegyéihez, hogy csatlakozzanak az *únió* eszméjéhez és példájukra válasznak követeket a még össze nem hívott, de föltétlenül összehívandó országgyűlésre, melyen a testvéri egyesülést fogják kimondani. Csakhamar Erdélynek csaknem minden megyéje csatlakozott e mozgalomhoz, míg az oláhok *Barnutiu* Simon izgatására, oláh nemzeti kongresszus összehívását követelték, megátkozva azt az oláhot, a ki elfogadná az *únió*t addig, míg az oláhok *jogos* sérelmei orvosolva nincsenek. Ez a kis akadály azonban nem tartóztathatta föl a lelkes hazafiakat győzelmes útjukban és 1848. május 30-án nagy lelkesedéssel kimondották az *únió*t Magyarországgal!

E korszakra élénk világot vető fölhívások közül kettőt közlök. Egyik, a legelső fölhívás, Alsófehérvármegyéé, másik a néhány napra rá Udvarhelyszéken tartott gyűlésen kelt. Az első nyomtatásban, a másodikat kéziratban küldötték az egyes vármegyéknek és székeknek.

1. Alsófehérvármegye felhívása az erdélyi vármegyékhez:

9—1848.

Kedves Barátink és Atyánkfiai!

Hazánk helyzete — felfogva a jelen rendkívüli körülményeknek rendkívüli intézkedéseket igénylő helyzetét — oly criticus, minő a felséges ausztriai ház alatt még soha sem volt.

A halaszthatatlan intézkedések megtételére, országgyűlés rögtön tartására van szükségünk. S hogy ezen országgyűlés rögtön legyen kihirdetve, a jelen esetben színtoly életkérdés, mint az, hogy legyen országgyűlés.

Lenni kell országgyűlésnek, mert a hönegység, melyben megmaradásunk egyedüli biztosítékát helyhezhetjük, ezuton létesíthető a fennálló formák közvetítésével.

Lenni kell országgyűlésnek és rögtön; nehogy az önfentartás minden törvényeken fölüllálló törvényne valamely provisorius önkormányzás szükségét idézze fel.

Lenni kell rögtön országgyűlésnek: hogy Magyarhon összes ereje kezdhesse örködni minél előbb kül- és bel-bátorságunk felett.

Lenni kell rögtön országgyűlésnek, hogy a kedély izgatottság ezen időszakában naponkint, sőt óránként sürűen felmerülő vágyaknak, a kezdeményezési ösztönnek egy irányú egyesítő határ és találkozási pont legyen kijelölve; különösen pedig a nép bizalma egy rövid időre tűzött határig fenntartva, — a mi bizonytalanság közben allig reménylhető.

És ezen rögtön kihirdetendő országgyűlésen semmi más tárgyba nem kellene ereszkedni, mint a testvér magyar hazávali egygyé alakulás czélszerű létesítésébe és olyan egy pár tárgyba, melyek rögtönös elintézése nélkül részint maga a hönegység is akadályt szenvedhetne, részint belbátorságunk időközben koczkáztatva lehetne és ilyeneknek tekintjük mi különösen „az urbéri viszonyok országos kárpótlék mellett megszüntetését és a köz teherviselés elvállolását”.

Ezekhez képest — midőn mi abban vagyunk meggyőződve, hogy békés átalakulásunknak és azon rendíthetetlen akaratunknak, hogy Uralkodónk alkotmányos trónja körül seregelve, azt s azzal együtt nemzeti önállóságunkat fenntartsuk egyedüli biztos sikerre vezető útja a két hon egyesítése: jelen közgyűlésünkben felszólító Kormányzó öngyméltóságát, hogy a körülmények rendkivülisége tekintetéből törvényeinknél — jelesen a Leopoldi kötlevel 10.-dik pontjában gyökerezett hatalmánál fogva, nem különben az 1809-iki országgyűlésnek az akkori kormányzó által történt egybehívattatásának példájára, midőn a jelen körülmények az akkoriaknál sürgetőbbek, rögtön hirdessen országgyűlést, felszólító kormányzó öngyméltóságát rendelést tenni:

a) aziránt, hogy hazánkban a katonaság most ki ne vitessék;

b) minden fel- és alcommandókhöz parancsolat menjen az iránt, hogy mihelyt a törvényhatóságok által kinevezett állandó bizottmány felszólítja, a közcsendet helyreállítani készek legyenek;

c) hogy szükség esetében rend és béke szeretetökröl ismeretes polgártársainkból alakulandó nemzetörség számára minden tartalék fegyver kiosztassék.

Azon biztos reményben, hogy országgyűlés iránti felszólításunknak haladéktalan eredménye lessz, követeinket meg is választók — oda útasítván öket, hogy: ha reményünkön kívül a sürgetett erdélyi országgyűlés a legközelebb tartandó magyar országgyűlés előtt, meg nem tartatnék, azon esetben, mint megyeink képviselői, a magyar országgyűlésen jelenjenek meg.

Mifelül a midőn kedves barátinkat és atyánkfiait értesítenök, egyszermind testvéri indulattal kérjük fel, hogy nézeteink szelleméhez csatlakozva rögtön országgyűlést szorgalmazzanak és követeiket válasszák meg; részükörl is, a magyar és székely törvényhatóságokhoz, hazánk megmaradására czélzó határozatunk pártolására felszólításokat intézzenek. S azon felszólításokat a szomszéd törvényhatóságoknak választott tagtársaik által küldjék meg.

A kik továbbá hazafiúi szives indulattal maradtunk Kedves barátinknak és atyánkfiaink

Alsófehérmegye közgyűléséből

N.-Enyeden Martius 31-én 1848.

Szives baráti és attyokfiai

Pogány Károly s. k.
főjegyző.

B. Bánffy Miklós s. k.
főispán.

Kivül:

Alsófehérmegye közgyűlésétől.

9—848.

Nemes Hunyadvármegye tekintetes Rendeinek
hazafiúi szives indulattal

Hvtalból.

Déván.

2. Udvarhelyszék felhívása az erdélyi vármegyékhez:

Kedves Barátaink, Atyánkfiai!

Ezer éves küzdés és veszteglés s ezer éves kiskorúság bármelyik nemzet életében elég lett volna arra, hogy megtanicsa, mikép kellessék elavult poláiból tényezőleg kibontakozni; s elég is volt arra, hogy a' kezét, mely oly hosszasan tartá szemei előtt a szellemi allyasulás és politikai cselszövényekből fömötten öszvenőtt fátyolt, férfiasan ellökje, s midőn egy félvilág rázkódását látá a' hon; midőn egész Europa mozgalmaibúl, s átalakulásábúl látta, hogy a Vézuv a régi elavult alkotmány jelentéktelen darabjait látvázza ki; látta, hogy a Seine az erőszakolt kormány macacsságának elmerült egyes symbolumait löki föl, — vivén azokat a nagy tenger torkolatába, ottan örökre eltemetendő; s midőn látta elvégre, hogy a' csendesen hömpölygő Duna, egyes kisebb állodalmoknak burocratiáját iszapolná, helyébe az alkotmány lobogója, fennálhatására eszközöket szolgáltatva, — s a két ikerváros' érczhangja végig dörgé a' hont, kiáltván; *Únió*: mi, egy törzs ivadéki, az Istennek áldott és vert gyermekel, fölüldülvén a' hosszas álomkorságból, vissza kiáltánk hozzájok: „Egy átok nehezült vala meg mind kettőnk feje fölött, ugyanazon kar sulytola visszszázkodásainkért; s' miután Isten fejétől fölüll a' pokoli fajzatot eltávolította, saját nemtőjét küldvén helyjibe örködni: fogadjátok testvéreiteket, rokonaitokat, kiket nyakas oligarchák' átkos visszszázkodása szólított el tőletek, rokon karjaitok közé; mondjátok ki, hogy együtt akarjátok élvezni a szabadság áldásait, együtt tünni a' sors' csapásait — egyhangulag kiáltók vissza: *Únió*.”

Ezt tevők mi, Barátaink, rokonaik, mert hitünk: Erdély csak akkor fog fölvirágozni, csak akkor fogja anyagi és szellemi tekintetben fejét fölemelni, s a többi mivelte nemzetek sorába lépni, ha a' testvér magyar honnal föltétlenül egyesül. E hitből származó óhajásunknak a két hon' egyeforradása iránt, telyesülést eszközözendők, lépést is tettünk a Felsőes Fő Kormány Székhez, oly nyilvános kívánatunk kifejezésével, hogy rögtön még az e tárgyban kegyelmes Királyi leirat megérkezése előtt, országgyűlést hívjon össze, melyen az üdvös eszme valahára létre jöhessen.

Fölszólítjuk önöket is Kedves Barátaink és rokonaik e' nemes cél kivitelében segédkezet nyújtani, 's hathatós közremunkálásuk és erélyes föllépésük által kieszközölni igyekezni, hogy a' hovahamarább tartandó országgyűlés által létesítendő *Únió* e honra nézve üdvös eredményeinek közösen örvendhessünk. Atyafiságos tisztelettel lévén

Kedves Barátaink és rokonaiknak

Kelt Sz. Udvarhelyt, Szentgyörgyhó 3-án 1848-ba tartott Közgyűlésünkben
barátaik és rokonaik Nemes Udvarhelyszék rendel.

Jakab Lajos m. k.
főjegyző.

Macskási Lajos s. k.
fők. bíró.

Kivül:

Ns. Udvarhelyszék Rendeitől.

24—848.

Nemes Hunyadvármegye tekintetes nemes Rendéinek
atyafiságosan,

Hivatalból.

Estaffetaliter

Déván.

Dr. Görög Ferencz.

IRODALOM.

Latin Antibarbarus. J. H. Schmalz, freiburgi professzor, új kiadást készít a Krebs-féle Antibarbarusból. Ez új kiadás első füzetei csak nem rég jelentek meg a következő cím alatt: *Antibarbarus der Lateinischen Sprache. Nebst einem kurzen Abriss der Geschichte der Lateinischen Sprache und Vormerkungen über reine Latinität* von J. Ph. Krebs. Siebente genau durchgesehene und vielfach umgearbeitete Auflage von J. H. Schmalz. Basel (Schwabe) 1905. 8r. Erscheint in 10 Lieferungen à 2 Mk. A philologus csak örömmel nézheti egy ily fontos munka új kiadásának megjelenését. Szakszerű ismertetése, megvitatása, a hatodik kiadással való összehasonlítása, egy szóval kellő méltatása, bizonyára nálunk sem fog elmaradni.

De nemcsak a szakemberre, hanem minden művelt olvasóra nézve igen érdekes a mű előszava, melyben a tudós szerkesztő-átdolgozó ügyesen fejtegeti az antibarbarus jogosultságát és célját. Kétségtelen ugyanis, hogy a legelső ilyen művek megjelenése óta nagyot változott a világ. Régen, a renaissance korától kezdve mondhatni egész a francia forradalomig, a latin volt a tudomány és a nemzetközi érintkezés nyelve. Latinul irtak az emberek már csak a latin nyelv nagy elterjedtsége miatt is, tehát az egyetemesség szempontjából, mert így több olvasóra számíthattak, nagyobb körben terjeszthették a tudományos igazságokat, mert a latin nyelv művelt, hajlékony, mindenre alkalmas volt s a nemzeti nyelveket egyenesen háttérbe szorította. A latin nyelvvel úgy lehetett járni a művelt világon, mint ma a francziával. Ily kedvező körülmények között különös figyelmet és gondot fordíthattak a latinnak minél szebb, tökéletesebb, klasszikusabb művelésére, tehát szükséges és igen hasznos lehetett mindenféle stilisztikai útmutató és antibarbarus, mely ezt a célt szolgálta.

Ma más idöket élünk, mondja Schmalz; a latin nyelv nem lehet többé sem a tudományos munkálkodás, sem a társadalmi, nemzetközi érintkezés nyelve.* Új célt, más feladatot kell tehát keresni az antibarbarus részére, hogy jogosultságát igazolni tudjuk.

* V. ö. J. R. Aubert, *Le Latin langue internationale*. Paris, 1906. (Egyet. Phil. Közl. 1906. 391 l.)

Ily meghatározott körülmények között az antibarbarusra első sorban a latin szakos tanárjelölteknek van szükségük. Igaz, hogy philológiai disszertációk Németországban is, nálunk is, szerkeszthetők hazai nyelven, de a tanárvizsgálati szabályzatok előírják, hogy a szakvizsgálat (philologische Staatsprüfung) alkalmával latinból latin nyelven készítenő dolgozat. Itt tehát jó hasznát veszik az antibarbarusnak s feltétlenül ajánlatos, hogy a tanárjelöltek olvassák, forgassák Schmalz új kiadását.

Új és tágasabb tért nyert másodsor az antibarbarus a középiskolában. Nálunk ugyan az útasítás eltörölte a latin nyelvű érettségi dolgozatot, de a latinra való fordítás gyakorlása a tanítás egész menetén végig megmarad. E dolgozatok javítása közben a tanár gyakran találhat fordulatokra vagy szókra és kifejezésekre, melyek a klasszikus nyelvhasználattal ellentétben állanak és javításra szorulnak. Ezen a téren az antibarbarus jó szolgálatot tehet, hasznos segéd eszköze lehet a tanításnak és a tanárnak; hiszen a legképzettebb tanárral is megtörténhetik, hogy egyik vagy másik megjegyzésnek kellő tudományos megokolása vagy a megfelelő jó klasszikus források megnevezése hamarjában az antibarbarus nélkül nem sikerülne.

Vége harmadszor az antibarbarus a tudományos kutatásnak, a latin nyelv tanulmányozásának szolgálatában nyújt segítséget. A nyelv szókincsének, a jelentés változásoknak, egyes írók nyelvhasználatának, stílusának feldolgozása teljesen ide tartozik s ily irányú tudományos kérdések tárgyalásakor nagyon hasznos az antibarbarus. E körülmény fontosságát csak akkor méltányolhatjuk eléggé, ha meggondoljuk, hogy a nyelvtan tudományos, rendszeres feldolgozása mindaddig nem mondható bevégezettnek, a míg ezek az apró részletek teljesen elintézve nincsenek.

Itt még nagyon sok a tenni való s illendő volna, ha mi magyarok, szintén hozzájárulnánk bármi csekélységgel e tudományos igazságok felderítéséhez, tisztázásához. Nem azt mondom mintha nem volna nálunk is ilyen irányú munkásság, de vagy magunkra, ismeretlenül maradunk nyelvünk miatt, vagy pedig nem elég mélyreható a kifejtett munkásság, hogy a külföld figyelmét magára vonhassa. Én inkább az előbbi okot gondolom. A Krebs-féle antibarbarus ez új kiadásának előkészítéséhez semmivel sem járultunk hozzá, úgy, hogy önkénytelen azt kell kérdeznünk: hát nincs nekünk philológiánk? Szinte rosszul esik, ha az ember olvassa Schmalz előszavában, hogy Ausztria, Franciaország, Itália, Oroszország, különösen Észak-Amerika, szóval az egész tudományos világ részt vett helyreigazító, pótló, javító megjegyzéseivel ez új kiadás előkészítésében, csak mi maradtunk el. Kétségtelen, hogy többen vannak, kik a részletekbe ható kutatás, vagy az áttekintő, összefoglaló munkásság helyett inkább a már megállapi-

tott tudományos igazságoknak gyakorlati formába öntését, alkalmazását tartják tudományos feladatuknak és el kell ismernünk, hogy ez a felvétel teljesen jogosult, különösen nálunk, Magyarországon. De ne feledjük, hogy, ha ez a munkásság egészen itthon marad, abból nemcsak az következik, hogy a külföld nem vesz róla tudomást, hanem egyúttal az is, hogy a népek versenyében elmaradunk s újabb tudományos eredmények elérésében nekünk semmi részünk nem lesz. A legfontosabb kérdéseket is eldöntik majd a mi megkérdezésünk, a mi hozzászólásunk nélkül s mi megelégszünk majd azzal, hogy ismertetjük, regisztráljuk a kész eredményt.

Még szomorúbb volna, és nem lehetetlen (csak a részletes bírálat tudná kimutatni), ha az Ausztria névben mi is benne volnánk. Az ilyen fajta tévedések nem szokatlanok a külföld részéről. Ebben az esetben azt mondom, legyünk résen, munkálkodjunk, hogy az antibarbarus legközelebbi kiadásához mi is hozzájárulhassunk.

ibi

9.-K.

Geschichte der deutschen litteratur von den ältesten zeiten bis zur gegenwart. Von Prof. Dr. Friedrich Vogt und Prof. Max Koch. Zweite, neubearbeitete und vermehrte auflage. Leipzig und Wien, Verlag des Bibliographischen Instituts. I—II. 1904. Nagy 8°, X+355; X+599 l.

Vogt és Koch német irodalomtörténete hat év múlva második kiadásban, két kötetű bővülve látott napvilágot. Ha ezt a sikert nem hasonlíthatjuk is Schereréhez, kinek munkája kilencz év alatt (1883—1892) hat és azóta is, Schröder göttingeni egyet. tanár kiadásában, három kiadást ért, el kell ismernünk, hogy erre a munkára a meglevő irodalomtörténetek mellett is szükség volt. Nem mondjuk, hogy teljesen pótolja Scherer, vagy Wackernagel—Martin munkáinak főhibáit, de mindaddig, a míg Koberstein munkájának régóta ígért új kiadása megjelenik és Goedecke Grundrisz-ának Mucker folytatását nem adja, ebben a műben kell a leghasználhatóbb német irodalomtörténetet látnunk. A szerzőknek, különösen Vogtnak, neve is biztosíték volt, hogy kiváló munkát kapunk. A most megjelent második kiadás is a legújabb kutatásokon alapszik. Eredményeit népszerűen és mégis tudományos módszerrel közli.

120 22

Örömmel látjuk, hogy a munka fölosztása új. Valljuk meg, kissé merész dolog volt, a régi vaskalapnak, az irodalom politikai alapon való fölosztásának hadat üzenve, nem, mint Scherer teszi, a weszfáliai békével, hanem a legtisztább irodalmi szempontból, a népies-polgári költészet letüntével, Opitz és társainak fölléptével, kezdeni meg a modern korszak történetét. Kettős haszna van ez új fölosztásnak. Egyik, hogy szakít a politikai fölosztással, az irodalomtörténet kutatója igazán az irodalom fejlődését látja. A másik, hogy nem kell egy évszámhoz ragaszkodva, 1648-ban kettétörnie az irodalomtörténetet. Az irodalomnak lehet köze a harmincz éves háborúhoz, de mindenesetre igen kevés kapocs fűzi a weszfáliai békéhez. Még nagyobb örömmel látjuk, hogy Vogt a neki jutott rész keretén belül sem ragaszkodik a régi fölosztáshoz. Munkája és fölfogása szerint a régibb német irodalom

három nagy részre osztható: 1. A latin-keresztény irodalom. 2. A középkor: a höfisches epos és a minnesang kora. 3. Átmenet az újkorhoz: a meistersang és a népies-polgári költészet kora. Így egészen érthető ez utóbbtól az átmenet Opitzhoz, a mivel Vogt elérte azt, a mit kevés német irodalomtörténet ért el: *az áttekinthetőséget*.

Ezeket a kereteket belül, de persze úgy, hogy a kereteket nem tekinti bezárt ajtóknak, fejti ki Vogt a német irodalom fejlődését az első nyolcz századon át. És ha eleget tett az irodalomtörténet praktikus követelményének, az áttekinthetőségnek, nem hanyagolja el a teoretikus követelményt, *a hűséget* sem. Érezeti ugyan, hogy a voltaképeni középkort mennyire szereti, de azért e fényes korszak mellett munkájának többi részei sem homályosodnak el. Csak azt mondja el, a mi irodalom és csak arról szól, a mi írásban megvan. Érdekes példa erre a Hildebrandslied, melynek tárgyalásában Trautmann nyelvészeti alapon álló fejtegetéseire sem reagál, bizonyára éppen mert nyelvészeti dolgok. Hrosuitháról többet szeretünk volna hallani annál az egy lapnál, melynek főeredményei, hogy „an den dramatischen aufbau hat sie so wenig gedacht, wie an eine inszenirung ihrer stücke. Es sind schliesslich nur legenden in gesprächsform“, és „dramatische charaktere sind sie freilich nicht, diese heldinnen, deren ganzes leben in einer verneinung des lebens besteht, deren höchstes lob es ist, sich der natürlichen bestimmung ihres geschlechtes zu entziehen.“ Érdekes ez az általános emberi szempontból való megítélése Hrosuithának, Koch egyéni jellemzésével szembeállítva.

Ehhez a ponthoz képest aránytalanul bőnek tartjuk azt, a mit a XI. század vallásos költészetéről mond, bár szívesen valljuk meg, hogy a hitélet jellemzése a legszebb, a mit erről bárhol is olvastunk. Gerhot von Reichsperegre és Herrad von Landspergre ennyire kiterjeszkedni is fölösleges munka volt.

A mint a világi költészethez, Konradnak Rolandsliedjéhez ér, érezhetővé válik, hogy a szerző *itthon van*. Hartmann von Aue, „ein interpet für Deutschland der eleganten, anmutigen und lebensfrischen darstellung Chrétiens“, Wolfram von Eschenbach, kinek költeményei, stílusa, humora, rajzai „bilder aus dem bereich des rittertums“ és Gottfried von Strassburg, ki „in der beherrschung von sprache und metrik ein meister ersten ranges“ — ez Vogt birodalma. A lovagkor költészetében ér tetőpontot tudása, jellemzése, ragyogó stílusa.

Bántó, hogy ha előbb Spervogelt elhanyagolta, most Ulrich von Zatzikhovennek vagy éppen Wirnts von Gravenberennek sokkal több időt és helyet szentel, mint a második Wernher igazi kis bajor remekének, a Meiner Helmbrechtnek.

A Niebelungenliednél mintha szakítana eddigi, csak tudományos eredményeket összefoglaló, nem részletező irányával, filológiai vitakozást kezd Lachmann fölfogásával és ilyen eredményre jut: „Die verschiedenartigkeit der einzelnen bestandteile unseres Niebelungenliedes neben der unleugbaren einheit des ganzen erklärt sich wohl am besten aus der annahme, dasz ein singbares gedicht, welches Kriemhildens rache behandelte, unter benutzung von anderen darstellungen desselben gegenstandes planmässig zu einem leseepos ausgestaltet wurde, wie es der wandlung des zeitgeschmackes entsprach, indem

man nach einer auswahl von liedern aus der Siegfriedsage die erzählung von Siegfried und Kriemhilden hinzudichtete, welche die voraussetzung der rache bildet.“ Szép, mit Gudrunról és a Dietricheposzokról elmond, szép a hőfische lyrik jellemzése. Érdekesen mondja el a költészet és a társadalmi fejlődés viszonyait a reformáció korában. Hans Sachs jellemzése után az angol komédiásokra tér át és az idegen hatással kapcsolatban Aywert és Fischartot ismertetvén, átadja a szót Kochnak.

Vogt kitűnően jellemez. Stílusa, módszere egyszerű. Adatai eleget, csoportosítása nagyon jó. A főalakokat jellemzi és köröztük a kort és hatásukat. Befejezése szinte tüntetően mutatja, hogyan várja az átmenetet a népies-polgári költészettől Opitzhoz, aki ugyancsak polgárember volt és minden nagyravágyása mellett is megmaradt annak.

De Koch nem így folytatja. Hangzatos Schiller-czitátum után azt fejtegeti, hogy a német irodalom Goethe halálával nem zárta le aranykorát, a német irodalomnak jövője is van. — Munkája a legtelkiismeretesebb irodalomtörténetek közé tartozik. Több mint 500 lapos kötetében egész Arthur Schnitzlerig, sőt Rudolf Lotharig annyi író tárgyal, a mennyit egy irodalomtörténet sem. Nem egészen elfogulatlan. Módszere individuális, monografikus és éppen ezért kevésbé áttekinthető, mint Vogté. Hogy Hockot, Weckerlint, vagy másutt Heydent, Stieglitznémet mi szükség bővebben tárgyalni, mikor a korában népszerű Lübecki polgármester-költőt, Overbecket, vagy a magyar születésű Mosenhalt, (a kinek, mellékesen megjegyezve, legjobb munkái Pesten jelentek meg), nem is említi, azt nem tudjuk. Megszoktuk már, — és a német irodalomtörténetekben ez a mi rendes grávámenünk, — hogy Lenau Temesvár mellett, *Ausztriában* született, és „wenn er auch ungarische localfarben in seiner dichtung liebte, und im geigen es mit jedem ungarischen zigeuner aufnahm, fühlte er sich doch als deutschen dichter und war von väterlicher wie mütterlicher seite reindeutscher abstammung.“ A breslauer egyetem tanára még mindig nincs tisztában avval, hogy Lenaut nem Ausztria adta az irodalomnak; és nincs tisztában Lenau hazaszeretetével sem. Ha annyi költeményből a Schillliedek nem tanította meg — nem a mi föladatunk erről a tanár urat fölvilágosítani.

Nem is ez a legnagyobb hibája, ha mint irodalomtörténetíró veszszük tekintetbe. Elvégre Hebbel nagyságát helyesen ismeri föl, Wagnert kellőképpen tudja méltányolni és ha Schillert ugyan gyöngé kompozíciójú Telljével Goethével egysorba állítja is, német érzelmeinek ez is megbocsátható, különösen, mikor a czentenárium újra ad astra vitte Schillernek utóbbi időben már hazájában is sokat támadott drámáit. — Legnagyobb hibája Kochnak, hogy minden lapon új név van és a sok névből nem tud rendszert alkotni. Fölösztása önkényes. Stílusa folyékony, elbeszélő stílus, mely eléggé érdekes is. A legújabb kor, végtelen sok nevével, szinte fölösleges a Richard M. Mayer kitűnő könyve után. És különösen fölösleges ebben az alakjában.

Tanulni azonban végtelenül sokat lehet Koch könyvéből is és Goethe és Schiller korának majdnem minden alakjáról nagyon érdekes dolgokat mond el. Ha tehát Koch munkájáról ítéletet akarunk alkotni, azt mondhatjuk, hogy a lelkiismeretes, hű adathalmazás miatt, a mely a *német* irodalomtörténet mai magaslatán fölösleges, hiányzik áttekinthetősége. Munkája a jól ismert német professzori lelkiismeretességé.

Uj e második kiadásban a könnyen kezelhető, jó bibliográfia, (II. 524—585. l.) mely természetesen nem teljes, hanem csak a javát adja, úgylátszik, a Mayer elvével: *legimus aliqua ne legantur* válogatva meg a műveket. — A könyv illusztrációi, különösen Kochéi, kitűnően vannak összeválogatva. Vogtéi ellen volna néhány aprólékos kifogásunk; fölöslegesnek tartjuk, hogy a Niebelungenlied A, B és C kézírataiból külön-külön mutatóványokat ad, de Hartmann von Auéból nem adott önálló mellékletet. Nem szívesen nélkülözzük az illusztrációt Hrosuithánál, Ekkehardnál vagy Meier Helmbrechnél sem.

Vogt és Koch irodalomtörténete, különösen új kiadásában, határozottan nagy nyereség, Anselm Satzernek most megjelenő munkája sem rontja le ennek tudományos és praktikus értékét. Ennél a munkánál csak a régi jó Koberstein régóta várt új kiadását üdvözlőnk nagyobb örömmel.

G—s.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Levelek a Szerkesztőhöz.*)

1. Dr. Finály Gábor levele.

Budapest, 1906. május 14.

Az *Erdélyi Múzeum* új folyama I. kötet 1. füzet 58. lapján *Buday Árpád* úr a szamosújvári római castrumban lelt hatsoros csonka felirat tárgyalásának végén hivatkozik arra az olvasásra, a melyet az *Archaeologiai Értesítő*ben közöltem. Engedje meg igen tisztelt Szerkesztő úr, hogy pár szóval helyreigazítsam azt, a mit közlésemből helytelenül olvasott *Buday Árpád* úr.

Buday úr nem vette észre, hogy a feliratnak az első sorban VI-től FIL-ig terjedő része s ennek szélességében a többi sor is egyenes leolvasás a kőről, tehát én nem „fogadtam el“ a nominativusos végzetet, hanem olvastam s így nincs módomban tovább vitatni a nominativus helyességét s azt, hogy „az olvasás nagyjában azonos“ az övével. A hatodik sor kiegészítése, a mint az *Archaeologiai Értesítő*ben meg is irtam, nem tőlem, hanem *Ornstein* József nyug. őrnagy úrtól származik; én tőle köszönettel elfogadtam és közöltem, mint kifogástalanul elfogadhatót. B. úrnak a kifogása, hogy a *fecit* mellett accusativust *kell* találnunk, az epigrafiai kézikönyvek szerint oda módosúl, hogy az épületen álló feliratban az accusativus a *fecit* mellől legalább is épp oly gyakran hiányzik, mint a mily gyakran megvan. S mivel a felirat épülethez tartozott, fenntartom B. úrral szemben azt is, hogy *Antoninus Pius* alatt nemcsak a praetorium, hanem az egész kő-castrum épült.

*) Folyóiratunk 1. és 2. számaiban megjelent római felirattani czikkeinkre a következő négy levelet kaptuk, ezeket *Buday* úrnak alant következő válaszaival együtt adjuk. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy a második levél dr. *Pósta Béla* úrnak, az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* Érem- és Régiségtára igazgatójának szól.

Szerkesztő.

Dr. Finály Gábor úr első kifogása, hogy a szamosújvári kőről szóló cikkem végén azt állítottam, hogy ő „elfogadta“ a nominativusos végzetet, holott ő azt a kőről „olvasta.“ Tényleg így irtam s ez nem olyan rettentő bűn. Nevezetesen abban „az öt első sorban“, a melynek olvasását *nem* kifogásoltam — és pedig épen azért nem, mert ő látta a feliratot, én pedig nem (s ezt igen értelmesen meg is irtam) — vannak olyan *rövidítések*, a melyek kiegészítésére meg kell állapodni valamely végzetben, azaz *el kell fogadni* valamely végzetet, mert azok a rövidítések szükség esetén bármely casusban jól használhatók.

Másik kifogása az, hogy a 6. sor kiegészítését már nem „olvasta“, hanem „elfogadta“ Ornstein úrtól. Ezt én már akkor tudomásul vettem és ezért irtam „közlése szerint.“ Hogy ő hogyan jutott ehhez, az nem tartozott az én cikkem keretébe éppúgy, mint könyvismertetéseknel nem idézzük azt a helyet, a melyet a szerző idéz. Különben is sokkal jobban lekötötte figyelmemet a hivatkozott analogia. S ez az analogia nem lett tökéletesebbé azóta. Az a hibája, amit akkor említettem megvan ma is.

F. úr azonban határozottan rosszul olvas. Nevezetesen ezt írja: „B. úrnak az a kifogása, hogy a *fecit* mellett accusativust *kell* találnunk“ . . . Hát én ezt nem állítottam. Bizonyosságom az *Erdélyi Múzeum* 58. lapján levő utolsó bekezdés. Ismételni azt fölösleges. Csak azt teszem még hozzá, hogy abban, a mit ott megírtam, a kézikönyvek is nekem adnak igazat. A *Corpust* természetesen nem vehettem elejétől végig át ebből a szempontból. Megnéztem azonban Dessau, *Inscr. Lat. selectae*, Vol II. pars I. 346—481 ll. között több mint 700 ilyen feliratot és mi tűrés-tagadás..... úgy látszik, én tudtam a szabályt.

F. úr „mivel a felirat épülethez tartozott“ fenntartja velem szemben azt is, „hogy Antoninus Pius alatt nemcsak a praetorium, hanem az egész *kő-castrum* épült.“ Ezt a véleményt én is elfogadom, de csak fenntartással: ha majd be lesz bizonyítva.

2. Dr. Hampel József levele.

Budapest, 1906. május 17.

Kezembe akadván az *Erdélyi Múzeum* májusi füzete, nagy érdeklődéssel olvastam Buday Árpád úr közleményét . . . és természetes, hogy a két felirat nehézségein én is tünődtem. Az egyikben a kapott 4. sorbeli névre nézve nem próbálok javaslatot tenni, csupán azt hiszem, hogy abban nem rejthetik barbár név, egyrészt, mert a cohors főnöke elég rangos katona, oda római családból való nemeseket tettek, másrészt, mert ha belföldi ember volt, a ki nagyapja vagy apja révén római polgár lett, hamar elejti barbár nevét. Azért inkább egy kilencz betűs római névre gondoltam melyben A, E, N betűk vannak p. o. VALENTINVS — hátha ez talál? — ez találna az ő felszabadított rabszolgája nevével.

A felirat második bökkenője az utolsó előtti sor értelmezése, mely

épen nem fordul elő minden nap, sőt nem tudok reá hamarosan analogiát. *De rebus gestis*nek az az íze, mintha ez a Valentinus rabszolga foglalkozását jelentené: ez volt a praefectus magántitkárja vagy talán számtartója.

A második feliratban szántszándékkal ki van vésve a cohors IIII Hispanorum mellékneve; ilyesmi máskor is előfordul. Szerző nem adja okát, pedig közel esik: az csak császári melléknév lehet. — Nem tudom melyik illik inkább a hiányzó betűk helyére: ANTONINIANAE (esetleg rövidítésekkel) vagy SEVERIANAE szintén esetleg rövidítésekkel? stb. stb.

Hampel tanár úr levelét örömmel olvastam és őszinte köszönetet mondok érte. Örvendek, hogy figyelmét nem kerülte el az én szerény kis cikkem s mint a magyarországi archaeologiai törekvéseknek nemcsak hivatalos, hanem igazán hivatott irányítója, buzdító szavakkal sem fukarkodott.

Levelében tett megjegyzéseire a következőkben igyekezem igazolni magamat. Az első felirat 4-ik sorában rejtőző nomen azért vélem barbarus névből alakított rómainak, ez fejezi ki híven gondolatomat, — mert a betűnyomokból nem tudtam törzsgyökeres római nomen gentilére következtetni, akármelyik lehetőséget vettem is fel.

A VALENTINUS név nem talál oda, mert az M határozottan látszik. A rabszolga nevével való egyezés különben is véletlenül alapulna, mert az nem felszabadított rabszolga. Az utolsó előtti sor *de rebus gestis*e tudomásom szerint teljesen magára áll. Így, ámbár én is arra gondoltam, hogy a praefectus titkára vagy — hogy egészen korunkbeli szót használjak — számvivő altiszteje volt az illető, nem tartottam indokoltnak ezen feltevésnek kifejezést adnom, mert semmivel sem tudtam volna bizonyítani, még tekintélyemmel sem. Így tehát a tovább tanulmányozandó kérdések közé soroltam. A második felirat 7. sorában én is a cohors jelzőjéül szolgáló melléknevet sejtem. De nincsen egyetlen adat, és pedig sem irodalmi, sem epigrafiai, a mely ismerné ennek a cohors-nak bármilyen melléknevű jelzőjét. E mellett meg az összes eddig ismert emlékek arra mutatnak, hogy ez a cohors a II. században állomásozott Dacia területén s a szóban levő feliratokat én is ennek a századnak a közepére teszem. Lehet, hogy ez utóbbiban tévedek, de tény az, hogy a II. sz.-ból nincs egyetlen császár sem, a kit később memoriae damnatioval sújtottak volna, hacsak Commodusra nem gondolunk, de ez is a század utolsó tizedében jutott ehhez a büntetéshez. Ő előtte az utolsó Domitianus, még az I. században megkapja ezt az átkot.

Az összes lehetőségek felsorolásával pedig csak papírt és tintát fogyasztottam volna, anélkül, hogy az okot ismertebbé tettem volna, mint a milyen ma.

3. Király Pál levele.

Erzsébetváros, 1906. május 19.

A *Múzeum* legutolsó számában *Két római feliratos kö Énlakáról* című cikk első inscriptiójára a következő megjegyzéseim vannak:

Buday Á. úr a negyedik sor (AGE)M(P) betűit az olvasásban összevonja, s úgy véli hogy valamely pogány, illetőleg barbár cognomen rejlik benne. Ez alighanem tévedés. A következő olvasást ajánlom:

AGE(ntis) M(agistri) P(editum).

A negyedik sor első részét NEPOT nem veszem tulajdonnévnek, hanem főnévi jelzőnek, — s akkor így hangzik az egész felirat:

Dianae | Reg(inae) Sacrum | pro salute T(iti?) | age(ntis) m(agistri) p(editum) | nepot(is) praef(ecti) | coh(ortis) stb. Vagyis Titus vagy Tiberius, vagy efféle név tulajdonosa a praefectus helyettese volt s egyben unokája, — és neki dedikált feliratot rabszolgája Valentinus. —

Király Pál úr felfogásához nem járulhatok hozzá; de nem teheti azt magáévá más sem. A praenomen okvetlenül Titus, mert csak ennek lehet rövidítése az egyszerű T. Az utána következő sorban pedig feltétlenül a nomen gentile állt és semmi esetre sem valamely hivatal. A Nepos pedig cognomen volt e helyen. A szabad rómainak három neve volt a császárkorban. Ez olyan szabály, a melyet önkényes feltevésekkel nem lehet megdőnteni.

4. Dr. Finály Gábor levele.

Budapest, 1906. márczius 19.

Csakugyan észrevettem magam is az E. M. füzete érkezésekor, hogy későn vettem észre azt, a miről irtam. Célom nem is a magam álláspontjának tisztázása vagy mentése volt, hanem *Buday* úr felvilágosítása. Ezért, ha leveletem közlés helyett vele méltóztatik közölni, a kinyomatás feleslegessé válik. De Buday úr most a 2. füzet 133. lapján is követ el olyan botlást, a milyent nem szívesen olvasok az *Erdélyi Múzeumban*. Az alólól 3-ik bekezdés végén *eddig ismeretlen oknak* mondja a *memoriae damnatio* alapján törölt (erasum) császárnevet [e specziális esetben SEVERIANAE (Severus Alexander), ANTONINIANAE (Heliogabalus) vagy hasonló melléknév alakjában], a mely ok annyira természetes, hogy a C. I. L. nem is említi fel!

Finály Gábor úr második levelére is meg van a válasz érdemben az eddig elmondottakban. Világos azokból, hogy a cohors neve után következő sor kitörlése ismeretlen okból történt. Ahhoz u. is, hogy az ok ismeretes legyen, kellene tudnunk, hogy mi állott ott eredetileg. De ezt nem tudjuk, mert a hipotézis csak a bebizonyítás után fogadható el ténynek. Addig semmi egyéb, mint egy olyan alaptalan föltevés, a melyet a legelső és legjelentéktelenebb tény-adat semmivé tehet. Lehet, hogy sohasem fogjuk megoldhatni ezt a kérdést, de ez nem ok alaptalan hipotézisek portálására. Így fogta fel ezt a C. I. L. is, midőn minden conjektura helyett — hall-

gat róla. És pedig nem azért, mert a F. úr szerinti ok, t. í. a memoriae damnatio olyan nyilvánvaló, hogy nem is tartja érdemesnek beszélni róla. Ha a Corpus köteteit ebből a szempontból kissé figyelmesen forgatjuk, azt látjuk, hogy a damnatio memoriae miatt törölt helyeken volt eredeti szöveget még akkor is igyekeznek megállapítani, ha helye új szöveggel jól-rosszul kitöltetett. Persze csak akkor, ha erre más alapja is van, mint a pusztá feltevés. (V. ö. VIII. 6307. 6306. etc.)

Tehát nem olyan *bottlás* volt az én állításom, a mely az *Erdélyi Múzeumot* kompromittálná. Oh nem! Egyszerűen egy kis óvatosság a toll használatában. A mi sohasem árt a tudományos pályán élő embernél, mert megbizhatóvá teszi abban, a mi keveset dolgozik.

Kolozsvár—Temesvár*.

1. Reichersdorffer Györgynek a Manucius Péter és Pál által 1596-ban Rómában kiadott Transsylvaniae descriptioja a 24. lapon a Szamos Thymnes nevével tesz említést. A szöveg magyar fordítása: „*Dés* mezővárosnál Erdély folyója a Zamus folyik, melyet németül *Thymnesnek* neveznek; egyike az egész Erdély három legnagyobb folyójának.“ Mivel Reichersdorffernek régebbi kiadásai a XVI. századi ismert magyar források nem említik ezt a nevet: hihető, hogy a kiadók a munka bővítéséhez felhasznált valamelyik külföldi forrásból vették át. K.

2. *Pesty Frigyes* a *Századokban* (1867. 196. l.) arról szól, hogy egy 1551. augusztus—szeptemberéről irt tudósítás (Brüsszeli Okm. II.) Temesvárról, mint kősziklán fekvő fellegvárról emlékezik meg. *Pesty* próbát teszen e valóban megoldhatatlan ellenmondás megfejtésére. Mivel ez a leírás a *Tomasch* folyónak addig ismeretlen jelentése alapján szól *Tomaschwar*-ról, méltán tünt fel Temesvár multja kutatója előtt a XVI. századi *Tomaschwar* fekvésének a mai Temesvárra nem illő leírása. Ma már tudjuk, hogy ez a *Tomaschwar*=*Kolozsvár*. E.

Rosnyai András.

Rosnyai Dávidnak, a török deáknak, fiai közül András örökölte apja irtói és fordítói hajlamát. Még apja életében 1716-ban készen volt már egy latinból fordított, kis, vallásos munkája, a melyet nyomtatást utánzó, szép, rajzolt betűkkel maga tisztázott le. A kézirat 8×9.3 cm., 16. r., 86 levélből áll, arannyal metszve, minden lapján pirossal körülvonalozva, fekete bőrkötésben. — Teljes címe:

Stimulio Compunctio | nis | az | Szorongató Ösztön | Mellyet Deákból
ma | gyarul fordított s tulaj- | don kezével le irt M: Já- | rai Rosnai András,
u- | gyan ott maga, ideig va- | ló házánál. | In Anno 1716.

Előszavát *Járában*, 1716. Május 28-án írta s a következőleg számol be arról, hogy munkájára mi indította.

„Csak e minap akadván egy kis munka kezemben deák nyelven, melynek titulussa Szorongató ösztön: olvasgatván, két kiváltképpen való okot találtam benne, melyért magyarul fordítottam. Első, hogy oly kiváltképpen való válogatott szókkal teljes erősségekkel híjja a kegyes és

*) Ily című közleményünkre a következő adalékokat vettük.

szelid Jézus embert a penitenciára, hogy ha ércz-szive volna is valakinek, lágyulni s hajlania kellene; ellenben oly rettentő dolgokat ad elő ezen írás a megátalkodottak eleiben hogy csak a természeti okoskodás is megretten tőle, annyival inkább a jó lélek, a ki az Isten szeretetiben kíván megmaradni. Akármelyiket szabja magára az Idvességet kívánó lélek, lehetetlen, hogy meg ne törje magát és ne győzedelmeskedgyék álnok praktikájú ellenségén. Második ok ez indított, hogy a boldogult léleknek állapotját husz részekben oly gyönyörűségesen megírja, hogy nincs oly bűnben buborékoló ember, a ki arra a dicsőséges állapotra ne kívánkoznék (nóha nem a megtérhetetleneknek ígértett).“ (46—56. l.)

A fordítás, melynek latin eredetijét nem sikerült megtalálnunk, követi az előszóban érintett kettős beosztást. Első felében a 7a—46b lapig a Jézus Krisztus serkenti 12 okban megtérésre a bűnös embert; második felében (46b—86.) a jó léleknek magános beszélgetései vannak husz részekre osztva.

A fordító előszavában azt, a mi hiba lenne munkájában, a maga erőtlenségének tulajdonítja, a mi jó, azért Istent dicséri. A latin eredeti hiányában nem állapítható meg, hogy a tárgyi oldalt nem tekintve e rövid fordításban mi volt Rozsnyai András főszempontja. Tény azonban, hogy a fordításnak Rozsnyai Dávid deákkal kevert magyarságától teljesen eltérő, dicséretesen tiszta nyelve van, melyben nemcsak a mondatszerkezetek, szólásmódok magyarosak, hanem egyáltalában latin szóra is alig találunk. A fordítónak több munkája nem ismeretes. Kézírata a mint 1863. július 1-én Rozsnyay István Maros-Járában utolsó leveleire bejegyezte — Rozsnyai Andrásról fiára: Ábelre maradt. Ez a kézirat első védőlevelére felírta, hogy 1787. április 21-én délután 3 órakor Csíkszentmártonban (ma Nyárádszentmárton, M.-Torda m.) fia született, a kit a csikfalvi református pap április 24-én Györgynek keresztelt. Rozsnyai György szintén tulajdonosa lett a kéziratnak. Ő adta aztán a fiának Istvánnak, a ki 1863-ban 74 évesnek írta magát, azzal a meghagyással adta át a családi könyvecskét unokájának Rozsnyay Ferencznek, „hogy ő is bántódatlan adja a következő maradéknak“. A XVIII. század elejéről való irodalmunk e tudunkkal eddig ismeretlen terméke Rozsnyay Ferencz nyug. kir. táblai bíró fiánál, Rozsnyay Dávidnál van.

Kelemen Lajos.

Az Erd. Nemz. Múzeum kézirtárának törzsgyűjteményében egy stylionarium van, a melyet eredetileg 1748-ban R. Bányay József írt le. Később Branyiskai Nagy László tulajdonába jutott s 1798. novemberében a mint egy bejegyzéséből megállapítható, már az övé volt. Ő írta belé egy papirosszeletre a következő kis költeményt:

Jaj csillagom teremtette,
A Benyovszki regementje
Veti lábát a csepőkbe,
Marsirozik Debreczenbe.
Isten hozzád égi város,
Nekem mennyben mennem káros,
Meholt eleimmel hogy együtt lehessenek:
Alig várom, innen pokolba mehessek.

Nagy László más kézírataiban is jegyzett fel közmondásokat, verseket, kuriózumokat. E versnek is valószínűleg nem szerzője, csak följegyzője.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészet-, nyelv- és történet-tudományi szakosztályának szervezete és ügyrendje.

I. FEJEZET.

A szakosztály és föladatai.

1. §. A szakosztály az Egyesületnek *Alapszabályai* 3. §-ában meghatározott tudományos szerve. Föladata az Erdélyi Nemzeti Múzeum *Könyvtára, Érem- és Régiségtára* körébe tartozó, valamint a címében foglalt tudományok művelése, terjesztése és népszerűsítése. Az *Alapszabályok* 1. §-ában kifejezett honismeret előmozdítására e vonatkozásban is különös gond fordítandó.

2. §. A szakosztály céljaira szükséges anyagi eszközökről az Egyesület gondoskodik. A szakosztálynak külön vagyona, pénztára vagy jövedelmei nincsenek, pénzügyi tekintetben az Egyesületnek van alája rendelve; tudományos működésében azonban szabadon és önállóan jár el. Kikérendő e szerint az Egyesület hozzájárulása minden oly esetben, mely a szakosztály szervezetét vagy anyagi ügyeit illeti, míg az Egyesülettől nyert javadalma fölhasználásáról saját hatása körében elszámolás kötelezése mellett intézkedik.

3. §. A szakosztálynak az Egyesülethez való viszonyát az egyesületi *Alapszabályok*nak 3., 6., 16., 19., 21., 24., 39., 46—53. §§-ai szabályozzák. A szakosztály külön *Ügyrendje* magában foglalja a hivatkozott §§-okban lerakott elvek alapján készült *Szervezetet* is.

4. §. A szakosztály föladatai szolgálatában

a) felolvasó üléseket tart (*Alapsz.* 49. §.);

b) népszerű előadásokat rendez;

c) munkássága eredményeit az Egyesület kiadványaiban közrebocsátja;

d) tagjait a rendelkezésére álló eszközökkel tudományos törekvésükben elősegíti;

e) az Egyesülettől nyert javadalmát az *Ügyrendben* meghatározott módon használja

5. §. Kormányzását választmánya és közgyűlése, választott elnöke, titkára által intézi, kik tiszteletdíjban nem részesülnek.

6. §. A szakosztály az Egyesületnek következő kiadványairól gondoskodik:

a) folyóíratról,

b) egyéb kiadványokról, melyeket az Egyesület a szakosztályra bíz.

A szakosztálynak a körébe tartozó minden tudományos kérdésben kezdeményezési joga van, az intézkedési jog az Egyesületet illeti.

II. FEJEZET.

A szakosztály tagjai, tisztviselői, választmánya és közgyűlése.

7. §. A szakosztály tagjai az Egyesületnek ama tagjai, kik belépésök alkalmával a szakosztályhoz való csatlakozásukat bejelentették. (*Alapsz.* 13., 14., 16. §§.)

8. §. A szakosztály megalakítandó, ha abba az Egyesületnek legalább 15 tagja jelentkezett.

9. §. A szakosztálynak elnöke (*Alapsz.* 46. §.), titkára (*Alapsz.* 48. §.) van, a kiket a szakosztályi közgyűlés általános többséggel három évre (*Alapsz.* 50. §.) választ. Az Egyesület választmányának hivatalból tagjai.

10. §. Az elnök összehívja és vezeti a szakosztályi köz- és választmányi üléseket; felelős a tárgyalás rendjéért; végrehajtja a hozott határozatokat; aláírja a jegyzőkönyveket és a szakosztálynak minden hivatalos kiadványát; a jegyzőkönyveket két-két taggal hitelesíteti; elnököl minden tudományos előadáson és fölolvasáson; szavazatok egyenlősége esetén szavazata dönt, még akkor is, ha a szavazatok egyenlősége az ő szavazatával jött létre. Akadályoztatása esetén a szakosztály ügyvitelében való helyettesítéséről az Egyesület intézkedik; egyes üléseken azonban korelnök is helyettesítheti.

11. §. A szakosztályi titkár készíti az ülések jegyzőkönyveit; gondoskodik az ülések és előadások kitűzéséről és napirendjéről; a meghívók szétküldéséről; végzi a szakosztály levelezését; iktató könyvet vezet; a szakosztály működéséről évi jelentést készít. Akadályoztatása esetében helyettesítéséről a szakosztályi elnök gondoskodik.

12. §. Az Egyesülettől a szakosztályra bízott folyóirat szerkesztését a szakosztály választott szerkesztője végzi. Egyébb kiadványok szerkesztői teendőinek ellátásáról a szakosztály választmánya esetről-esetre gondoskodik. A szerkesztők tiszteletdíjban részesülhetnek. E tény azonban a választmánynak bejelentendő, annak jóváhagyása bevárando.

13. §. A szakosztályi választmány tagjai:

a) a közgyűléstől három évre választott elnök és titkár (*Alapsz.* 10. §.);

b) az 1. §-ban felsorolt gyűjtemények igazgatói (*Alapsz.* 52. §.);

c) 15 választott tag.

A választott tagok egyharmada minden év végén kilép, de újra választható. Kilép az az öt tag, a ki már három évig tagja volt a választmánynak. Átmenetileg 5 tag az első év végén kisorsolandó, a másik év után kisorsolandó az első év után ki nem sorsolt tagok közül ismét 5. (*Alapsz.* 40. §.)

14. §. A választmány határozata érvényes:

a) ha a 17. §-ban megállapított módon hívták össze;

b) ha az ülésen legalább nyolcz tag van jelen (tisztviselőkkal együtt);

c) ha a határozatot az érvényes szavazatok felénél legalább egygyel több szóval hozták.

Az elnök szavazatára lásd a 10. §-t.

15. §. A választmány tagjait a szakosztálytól gondozott minden

kiadvány megilleti, kivéve azokat, melyek felől az Egyesület választmánya nem ily értelemben határoz.

16. §. A szakosztály választmánya intézi a szakosztály ügyeit. Tehát működése a 4. §-ba foglalt feladatok betöltésére irányul, illetőleg arra, hogy azok lelkiismeretesen megoldassanak; hogy a szakosztály munkája az alapszabályokban letett elveknek és ez ügyrend 1. §-ában részletezett követelményeknek megfelelően irányítottassék; hogy a szakosztály tisztviselői a rájuk bízott teendőket buzgósággal intézzék; a szakosztályi közgyűlésnek végrehajtó szerve.

A folyóirat szerkesztőjét a választmány három évről három évre választja.

17. §. A szakosztályi választmány havonként, július—szeptember hónapok kivételével, rendes ülést tart; rendkívüli üléseket az elnök július—szeptember kivételével bármikor hívhat össze, de három tagnak írásban beadott kérelmére az elnök soron kívül is köteles összehívni. A tagok személyökre kiállított meghívóval hivassanak meg.

18. §. A választmány határoz a felett, hogy a felolvasó ülések tárgysorán szerepelt előadások vagy felolvasások mi módon adassanak ki: a folyóiratban-e vagy önállóan, vagy a szerző rendelkezésére bocsátassanak-e.

19. §. A szakosztály évenként deczember hóban tartja rendes közgyűlését. Rendkívüli közgyűlést az elnök, július—szeptember hónapok kivételével, bármikor összehívhat, de 15 tagnak írásban megokolt kérésére köteles összehívni.

A közgyűlésre szóló meghívókat az elnök és titkár bocsátják ki, a helybeli lapokban a kitűzött idő előtt legalább egy héttel közzéteszik. A meghívó jelezze egyben a tárgysorozatot is.

20. §. A közgyűlésen az Egyesületnek minden tagja megjelenhet ugyan, de szavazattal csak e szakosztály tagjai birnak.

21. §. A közgyűlés határozata érvényes:

a) ha azt a 19. §-ban jelzett módon hívták össze;

b) ha a határozatot az érvényes szavazatok felénél legalább egygyel több szóval hozták;

c) ha azon legalább annyi szakosztályi tag van jelen, mint tisztviselő és más választmányi tag együttvéve.

Ha pedig a c) alatti föltételnek nem felel meg, ugyanazon tárgysorozattal egy hét múlva új közgyűlés hivandó össze, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül érvényesen határoz.

22. §. A rendes közgyűlés tárgyai:

a) választja a szakosztály elnökét és titkárát;

b) választja a szakosztályi választmány 15 választott tagját;

c) meghallgatja a titkár évi jelentését és annak tudomásul vétele fölött határoz;

d) határoz a választmánytól hozzá fellebbezett ügyekben;

e) útásítja a választmányt az eléje kerülő indítványok tárgyalására és tőle indokolt javaslatot kér. A közgyűlésen csak oly indítvány tárgyalható, melyet a közgyűlés sürgősnek mond ki, érdemleges határozatot csak oly indítvány fölött hozhat, melyet hozzá a választmány útján terjesztenek;

f) a rendes közgyűlés napirendjén lehető eg foglaljon helyet valamely tudományos előadás.

III. FEJEZET.

Iktatókönyv. Jegyzőkönyvek. Tárgyalás.

23. §. A titkár a szakosztály iratairól évenként újrakezdődő számozással iktatókönyvet vezet, az iratokat rendben tartja és minden három évi ciklus irattárát a következő ciklus végén az Egyesület irattárába helyezi el. Esetleg szükséges iratok azonban neki, térítvény ellenében, kiszolgáltatandók.

24. §. Jegyzőkönyvekre, a tárgyalás rendjére az Egyesület ügyrendjének megfelelő §§-ai irányadók.

25. §. Az elvi jelentőségű határozatok alapján e szervezet és ügyrend minden hat évben módosítható. (*Alapsz.* 51. §.)

IV. FEJEZET

Főlolvasó ülések és előadások.

26. §. A főlolvasó ülések tárgyai: tudományos előadások, felolvasások és bemutató vagy magyarázó fejtegetések.

27. §. E szervezet 4. §-ában jelzett tudományos felolvasások és népszerű előadások napja rendszeren a hónap utolsó szerdája.

28. §. Az előadások legalább egy héttel előbb a titkárnál jelentendők be. Titkárnak joga van az előadások rövid kivonatát bekérni, s ha aggodalmi vannak, azok kitűzését megtagadhatja; ez ellen a a válaszmányhoz lehet föllebbezni.

29. §. A szakosztályon kívül állók, ha az egyesületnek tagjai, személyesen olvashatnak föl; ha nem tagjai, ehhez a válaszmány engedélye kikérendő. Az a vendég, a ki háromszor olvasott, vagy kinek dolgozatát a kiadványba fölvevtek, az Egyesület tagjai közé lép,

30. §. Egy-egy előadás legföljebb 40—45 percet, egy-egy főlolvasás 30—35 percet vehet igénybe.

31. §. Vita vagy tárgyalás esetén egy-egy fölszólalás lehetőleg rövidre vonassék össze; egy kérdéshez egy fölszólaló egyszer beszélhet, de ha személyében van megtámadva, személyes kérdésben külön is szólhat; az előadónak joga van az egyes fölszólalásokra külön, vagy pedig a vita végén egybefoglalóan is válaszolni

32. §. Az elnöknek joga van, ha a tárgyalás egész anyaga ki van merítve, a vitát bezárni, de ezután az előadót zárószó illeti meg; joga van továbbá, ha a tárgyalás szélesebb mederben indulna, a napirendet megvédeni azzal, hogy a vita folytatására külön ülés kitűzését javasolja. Ily határozat ellen nincs föllebbezés.

33. §. Az elnök a személyeskedő vitát azonnal berekeszti, az *Alapsz.* 9. §-át nem méltányoló előadótól vagy fölszólalótól a szót, ismételt figyelmeztetés után, megvonja. A kitűzött napirend megokolt esetekben megváltoztatható.

34. §. A tárakban tartott, vagy a tárak anyagát bemutató vagy

kiadvány megilleti, kivéve azokat, melyek felől az Egyesület választmánya nem ily értelemben határoz.

16. §. A szakosztály választmánya intézi a szakosztály ügyeit. Tehát működése a 4. §-ba foglalt feladatok betöltésére irányul, illetőleg arra, hogy azok lelkiismeretesen megoldassanak; hogy a szakosztály munkája az alapszabályokban letett elveknek és ez ügyrend 1. §-ában részletezett követelményeknek megfelelően irányítottassék; hogy a szakosztály tisztviselői a rájuk bízott teendőket buzgósággal intézzék; a szakosztályi közgyűlésnek végrehajtó szerve.

A folyóirat szerkesztőjét a választmány három évről három évre választja.

17. §. A szakosztályi választmány havonként, július—szeptember hónapok kivételével, rendes ülést tart; rendkívüli üléseket az elnök július—szeptember kivételével bármikor hívhat össze, de három tagnak írásban beadott kérelmére az elnök soron kívül is köteles összehívni. A tagok személyökre kiállított meghívóval hívassanak meg.

18. §. A választmány határoz a felett, hogy a felolvasó ülések tárgysorán szerepelt előadások vagy felolvasások mi módon adassanak ki: a folyóiratban-e vagy önállóan, vagy a szerző rendelkezésére bocsátassanak-e.

19. §. A szakosztály évenként deczember hóban tartja rendes közgyűlését. Rendkívüli közgyűlést az elnök, július—szeptember hónapok kivételével, bármikor összehívhat, de 15 tagnak írásban megokolt kérésére köteles összehívni.

A közgyűlésre szóló meghívókat az elnök és titkár bocsátják ki, a helybeli lapokban a kitűzött idő előtt legalább egy héttel közzéteszik. A meghívó jelezze egyben a tárgysorozatot is.

20. §. A közgyűlésen az Egyesületnek minden tagja megjelenhet ugyan, de szavazattal csak e szakosztály tagjai bírnak.

21. §. A közgyűlés határozata érvényes:

a) ha azt a 19. §-ban jelzett módon hívták össze;

b) ha a határozatot az érvényes szavazatok felénél legalább egygyel több szóval hozták;

c) ha azon legalább annyi szakosztályi tag van jelen, mint tisztviselő és más választmányi tag együttvéve.

Ha pedig a c) alatti föltételnek nem felel meg, ugyanazon tárgysorozattal egy hét múlva új közgyűlés hivandó össze, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül érvényesen határoz.

22. §. A rendes közgyűlés tárgyai:

a) választja a szakosztály elnökét és titkárát;

b) választja a szakosztályi választmány 15 választott tagját;

c) meghallgatja a titkár évi jelentését és annak tudomásul vétele fölött határoz;

d) határoz a választmánytól hozzá fellebbezett ügyekben;

e) útasítja a választmányt az eléje kerülő indítványok tárgyalására és tőle indokolt javaslatot kér. A közgyűlésen csak oly indítvány tárgyalható, melyet a közgyűlés sürgősnek mond ki, érdemleges határozatot csak oly indítvány fölött hozhat, melyet hozzá a választmány útján terjesztenek;

f) a rendes közgyűlés napirendjén lehető eg foglaljon helyet valamely tudományos előadás.

III. FEJEZET.

Iktatókönyv. Jegyzőkönyvek. Tárgyalás.

23. §. A titkár a szakosztály iratairól évenként újrakezdődő számozással iktatókönyvet vezet, az iratokat rendben tartja és minden három évi ciklus irattárát a következő ciklus végén az Egyesület irattárába helyezi el. Esetleg szükséges iratok azonban neki, térítvény ellenében, kiszolgáltatandók.

24. §. Jegyzőkönyvekre, a tárgyalás rendjére az Egyesület ügyrendjének megfelelő §§-ai irányadók.

25. §. Az elvi jelentőségű határozatok alapján e szervezet és ügyrend-minden hat évben módosítható. (*Alapsz.* 51. §.)

IV. FEJEZET

Főlolvasó ülések és előadások.

26. §. A főlolvasó ülések tárgyai: tudományos előadások, felolvasások és bemutató vagy magyarázó fejtegetések.

27. §. E szervezet 4. §-ában jelzett tudományos felolvasások és népszerű előadások napja rendszeren a hónap utolsó szerdája.

28. §. Az előadások legalább egy héttel előbb a titkárnál jelentendők be. Titkárnak joga van az előadások rövid kivonatát bekérni, s ha aggodalmi vannak, azok kitézését megtagadhatja; ez ellen a választmányhoz lehet föllebbezni.

29. §. A szakosztályon kívül állók, ha az egyesületnek tagjai, személyesen olvashatnak föl; ha nem tagjai, ehhez a választmány engedélye kikérendő. Az a vendég, a ki háromszor olvasott, vagy kinek dolgozatát a kiadványba fölvtették, az Egyesület tagjai közé lép,

30. §. Egy-egy előadás legfőljebb 40—45 percet, egy-egy főlolvasás 30—35 percet vehet igénybe.

31. §. Vita vagy tárgyalás esetén egy-egy fölszólalás lehetőleg rövidre vonassék össze; egy kérdéshez egy fölszólaló egyszer beszélhet, de ha személyében van megtámadva, személyes kérdésben külön is szólhat; az előadónak joga van az egyes fölszólalásokra külön, vagy pedig a vita végén egybefoglalóan is válaszolni

32. §. Az elnöknek joga van, ha a tárgyalás egész anyaga ki van merítve, a vitát bezárni, de ezután az előadót zárószó illeti meg; joga van továbbá, ha a tárgyalás szélesebb mederben indulna, a napirendet megvédeni azzal, hogy a vita folytatására külön ülés kitézését javasolja. Ily határozat ellen nincs föllebbezés.

33. §. Az elnök a személyeskedő vitát azonnal berekeszti, az *Alapsz.* 9. §-át nem méltányoló előadótól vagy fölszólalótól a szót, ismételt figyelemztetés után, megvonja. A kitézött napirend megokolt esetekben megváltoztatható.

34. §. A tárakban tartott, vagy a tárak anyagát bemutató vagy

ismertető előadások fölött kifejlődő beszélgetés menetére a fenti szabályok nem érvényesek.

35. §. A szakosztályi közgyűlésen felolvasott dolgozat fölött vitát indítani nem lehet.

36. §. Vidéki kirándulásokon vagy vándorgyűléseken tartott előadások és fölolvadások a szakosztály körébe csak annyiban tartoznak, a mennyiben azokat a szakosztály tagjai tartják. Mivel azonban ilyeneket csak az egyesület rendezhet, rájuk az egyesületi, illetőleg vándorgyűlési vagy kirándulási határozmányok válnak érvényesekké.

37. §. A szakosztály előtt tartott minden előadás, bárhol jelenjék is meg, hivatkozzék arra, hogy itt került bemutatásra.

V. FEJEZET.

Kiadványok.

38. §. A folyóirat kiállítását és terjedelmét a szakosztály javadalmának keretén belül a szakosztályi választmány, tudományos színvonalát a szerkesztő határozza meg. Általános elvül e szempontból a jelen *Szervezet és Ügyrend* 1. §-a szolgál.

39. §. A folyóirat a viszonyokhoz mérten, negyedévi, két havi vagy havonként megjelenő füzetekben adandó ki.

40. §. A szerkesztésért egyedül a szerkesztő felelős ugyan, de a választmánynak kötelessége, hogy annak tudományos jellegét főtartassa.

41. §. A folyóirat munkatársait a pénzügyi viszonyokhoz mérten kell díjazni. A díjazás mértékéről az *Ügyrend* nem intézkedhetik határozatokkal, csak az elvet mondja ki, hogy minden közlemény díjazandó.

42. §. A folyóiratban megjelent dolgozatok különnyomatai felől mindenkor a választmány intézkedik. Ezek az egyesület tulajdonába menek át, szerzőik külön díjazásban részesülnek, de viszont értékesítésök jövedelmei az egyesület pénztárába folynak be. Ezek a különnyomatok esetleg, mint sorozatos, vagy gyűjteményes kiadványok is szerepelhetnek.

43. §. A szerkesztő köteles megválasztásakor programot adni, köteles a szakosztály és az Egyesület hivatalos közleményeit (jegyzőkönyvek, jelentések, stb.) kiadni, melyeket azonban nem díjaz.

44. §. Egyébb kiadványok időről-időre állapíttatnak meg.

45. §. Minden kiadvány viselje az Egyesületnek, mint kiadónak, a nevét.

VI. FEJEZET.

Általános határozatok.

46. §. E *Szervezet és Ügyrend* az egyesület közgyűlésének megerősítendő záradékával látandó el. Addig is életbe lép az egyesületi választmány hozzájárulása után.

46. §. A *Szervezet és Ügyrend* minden szakosztályi tagnak belépéskor kézbe adandó.

49. §. Megváltoztatására az *Alapszabályok* 51. §-a intézkedik.